Romas kristna katakomber

Förord till den elektroniska utgåvan

Det finns inga kapitel inom verket, men det är rubriker på de flesta sidor:

Få Romafarare hafva väl försummat att besöka de underjordiska grafgångar och grafkamrar i den eviga stadens närhet, som med ett gemensamt namn kallas katakomber. De flesta hafva måhända vandrat ut genom Porta Pia och nedstigit på trappstegen under basilikan S. Agnese fuori le mura i grifterna, hvilka fått sitt namn efter det oskyldiga offerlam, den kyska jungfru, som, i alla tider högt vördad af den katolska kyrkan, i våra dagar gjorts till hjältinna i kardinal Wisemans berömda berättelse, Fabiola. Mången af dem, som det förunnats att under vintermånaderna bo bland de sju kullarna, har nog den 22 november på den gamla stolta appiska vägen tillryggalagt den halftimmes gång, som skiljer Porta S. Sebastiano och S. Callistos katakomber, hvilka denna dag äro festligt upplysta, martyren Cæcilia till ära, hvars »födelsedag», det vill efter de älsta kristnas sköna språkbruk säga dödsdag, den är; mången har måhända begagnat tillfället att med detsamma bese S. Sebastianus' närliggande hvilostad. Men få torde de vara, som regnat någon längre tid åt kännedomen af dessa och andra katakomber, hvilka dock lämna oss den vissaste kunskap vi hafva om kristendomens utbredning och ställning i verldens hufvudstad under de tre första århundradena af vår tidräkning. Endast enstaka forskare och personer af mycket framstående samhällsställning hafva riktat sina steg till Piazza d'Ara Coeli, till den snart sextioårige man, Commendatore Giovanni Battista de Rossi, hvilken genom en lärdom, skarpsinnighet och ifver, som ställa honom bland forskningens ypperste, skapat vetenskapen om katakomberna

och kastat ett nytt ljus öfver den romerska kristendomens urhistoria.

Bild 1. Gång i katakomberna.

Den som intränger i katakomberna för första gången skall, därest han ej på förhand känner deras historia och betydelse för vetenskapen, säkert icke undgå att finna sina förväntningar i ej ringa grad besvikna. Vid det ovissa sken, som sprides af de vandrandes *cerini* (vaxljus), urskiljer han föga annat än dessa oändliga, i tämligen räta vinklar sig korsande, underjordiska gångar, *ambulacra* (Bild 1), så smala (högst en meter), att endast två personer kunna gå i bredd, och med en genomskärning af tre, högst fyra kvadratmeter. På båda sidorna af klippväggen äro inhuggna fyrkantiga öppningar, som nästan se ut såsom lådor i ett skåp, tre ända till fjorton öfver hvarandra, *loci* eller *loculi*, såsom äfven de hedniska gravplatserna plägade kallas. Är föraren bland de kunnigare, upplyser han oss om att en *loculus* vanligen endast innesluter ett lik, men att det stundom förekommer grafplatser gemensamma för två, tre, ända till fyra, (*bisomus, trisomus* och *qvadrisomus*), ehuru äfven där de dödaBild 2. Vägg i en grafgång. kropparna skiljas genom mellanlagda hällar. Öppningarna äro tillslutna med marmorplattor eller med på kant stälda, stora tegel, som betäktes med murbruk och där ofta den aflidnes namn läses. De flesta af dessa (Bild 2) hafva emellertid bortfallit eller blifvit borttagna, så att man ser den handfull stoft, hvartill halftannat årtusende förvandlat de döda, eller någon gång ett skelett, hvilket äfven det vid minsta

beröring sönderfaller. Här och där träffar man rymligare kammare (*cubicula*) med ingång från galleriet, ofta två Bild 3 Cubiculum i S. Agnese.Bild 4. Cubiculum i S. Marcellino e Pietro med luminare. eller flera liggande midt emot hvarandra och merendels belysta genom en gemensam från jordytan nedsänkt trattformig ljusöppning, *luminare* eller *lucernare* (Bild 3, 4). I de flesta af dessa kammare och stundom äfven i gångarna finna vi grafnischer, som äro mera sorgfälligt arbetade än de vanliga, i form af en prisma eller af en uppslagen boks öppning inhuggna loculi. Bild 5. Arcosolium.Aflånga sarkofager, liknande lådor, äro urhålkade i klippan eller uppmurade mot väggen och ofvan tillslutna med en marmorskifva. Ofvanför hvarje sarkofag finnes en nisch, som också är en graf, i form af ett cirkelsegment eller ock rätvinklig; i förra fallet kallas denna graf ett *arcosolium* (Bild 5), för det senareslaget har de Rossi uppfunnit namnet *sepolcro a mensa* (Bild 6). Målningarna äro antingen borttagna, förstörda eller nästan Bild 6. Sepolcro a mensa. utplånade och kunna i alla händelser endast med möda urskiljas i den sparsamma dager som sprides af de besökandes ljus. Gångarna korsa hvarandra oupphörligt och bilda en labyrint, så svår att finna sig tillrätta i, att Bosio, om hvilken mera nedan, där var nära att, som han själf säger, »med sitt orena lik befläcka martyrernas graf.»de Rossi, Roma Sotterranea I s. 27. När man slutat att genomgå en våning, nedstiger man på en trappa till en annan — det fins katakomber, som hafva fem våningar i olika plan, det lägsta ända till tjugofem meter under jordytan. »Man återfinner där det skådespel, man nyss lämnade, endast med den skilnaden att mörkret synes fördubbladt, att andhämtningen blir svårare och hjärtat sammanpressas alt mera, ju längre man aflägsnar sig från ljus och luft.»G. Boissier. Promenades archéologiques. Paris 1880 s. 124.

Men för den som längre sysselsätter sig med katakomberna, skall denna stämning snart lämna rum för beundran och deltagande. Redan den oerhörda utsträckningen af dessa underjordiska hviloplatser är egnad att mäktigt anslå inbillningskraften. Om man också numera icke som förr tror, att de underjordiska gångarna sträcka sig som ett sammanhängande nät under hela den romerska campagnan, om man också sedan länge vet, att de grafvar, i hvilka martyrer hvila, äro ett bland de andra försvinnande fåtal, kan man dock ej utan häpnad höra förarnesvälgrundade uppgift, att gångarnas sammanlagda längd uppgår till 876 kilometer, sålunda nästan samma sträcka som hela den italienska halföns, och att sex millioner människor i dem funnit sin sista boning.

En mängd frågor tränga sig på besökaren. Redan namnet katakomber ger anledning till undersökningar. I forntiden nämndes underjordiska begrafningsplatser *hypogaia*, källare, eller *koimeteria* (på latin *coemeteria* eller — detta förekommer dock blott på en enda inskrift — *accubitoria*), sofkammare, ett namn som, om det ej uppfunnits af de kristna, dock med förkärlek af dem användes såsom väl motsvarande den kristna föreställningen om döden som en sömn, till dess uppvaknandets stora dag kommer. »Snart», säger den kristna diktaren Prudentius Omkr. år 350—413., »snart skall den tid komma, då värmen skall återupplifva dessa ben, då blodet ånyo skall flöda i dessa ådror, då lifvet åter skall taga denna boning, som det lämnat, i besittning. Dessa liflösa kroppar, som så länge lågo i grafvarnas stoft, skola höja sig i rymden för att åter förena sig med sina forna själar. — Nu tystne de klagande ljuden! — Jord, mottag och göm i ditt moderliga sköte dessa kvarlefvor, som vi anförtro i din vård! de voro boning åt en själ, skapad af alltings upphofsman; där bodde en ande, som lifvades af Kristus' vishet! Betäck denna kropp, som vi sänka i ditt sköte! En dag skall Han, som skapat och format den med sina händer, minnesgod af dig återfordra sitt verk och sin afbild». Också heter begrafningen på de första kristnas språk *depositio*, hvarmed antydes att den döda kroppen betraktas såsom anförtrodt gods, som skall återkräfvas.Venient cito secula cum iam Socius color ossa revisat Animataque sanguine vivo Habitacula pristina gestet.

Quæ pigra cadavera pridem Tumulis putrefacta iacebant Volucres rapientur in auras Animas comitata priores

— — — — — — — Iam mæsta quiesce querela! — — — — — — —

Nunc suscipe terra fovendum Gremioque hunc concipe molli Hominis tibi membra sequestro Generosa et fragmina credo.

Animæ fuit hæc domus olim Factoris ab ore creatæ Fervens habitavit in istis Sapientia principe Christo.

Tu depositum tege corpus. Non immemor ille requiret Sua munera fictor et auctor Propriique ænigmeta vultus. Cathemerinon X. Jfr. J. O. Wallin Saml. Skrifter uppl. 1877 II s. 102.Den enda af dessa cemeterier — i alt ungefär sextio till antalet — som under hela medeltiden var tillgänglig, var, såsom vi nedanför skola se, den vid S. Sebastiano eller som den af okänd anledning kallades *Coemeterium ad Catacumbas*. Då de öfriga underjordiska kyrkogårdarna utom Romas murar efter lång glömska åter upptäktes och undersöktes, öfverflyttade man nu på dem alla detta namn i den grekiskt klingande formen *catacombæ*, ja man benämnde så dylika grafgångar och kamrar, hvarhälst i verlden de förekommo. De voro nämligen i forntiden alls icke ovanliga. Öfveralt, dit semiter framträngt, hafva de lämnat dylika minnesmärken efter sig; vi finna dem i Syrien, på Malta, Sardinien och Sicilien, vid Kartago, i Phoinike, Kyrenaika och Chersonesos; i Egypten, hvars invånare tillhörde en med semiterna, om också ej nära, beslägtad stam; i Etrurien, hvars befolkning af många forskare anses hafva upptagit en österländsk beståndsdel; judarna hafva sådana minnesmärken till och med i närheten af Roma. Äfven på nyare anläggningar, som ej hafva annat gemensamt med de romerska nekropolerna än att de äro underjordiska, har namnet katakomber öfvergått, såsom på de ofantliga stenbrotten vid Paris med sina från de vanliga kyrkogårdarna flyttade oerhörda massor af människoben.

Hvilka tankar hade för de första kristna i Roma varitde ledande vid antagandet af detta grafskick, som väsentligt skilde sig från det annars hos romarna brukliga, om också, såsom vi skola se, många anknytningspunkter finnas? Efter hvilken plan inrättades katakomberna och hur verkstäldes det tekniska arbetet? Under hvilka förutsättningar kunde de kristna i de första århundradena, då deras tillvaro enligt det allmänna antagandet är en strid på lif och död mellan romarstaten och den uppåtsträfvande kyrkan, skapa dessa oerhörda nekropoler, hvilkas tillvaro omöjligt kunde vara den verldsliga makten obekant? Hvarpå berodde de olika skeden i katakombernas byggnadssätt och utstyrsel, som vid en noggrannare undersökning öfveralt kunna spåras? Hvilket utbyte har studiet af dem lämnat för konst- och kulturhistorien? Alla dessa frågor skola vi söka att besvara, så långt de vetenskapliga källorna medgifva det.

Dessförinnan måste vi dock inlåta oss på en kort öfversigt af dessa källor samt något redogöra för den plan, som ledt den sista och största forskaren på området, G. B. de Rossi vid hans beundransvärda upptäkter och arbeten. Endast så skola de ofvan uppstälda frågornas berättigande och upptäkternas betydelse rätt falla i ögonen.

*

Sedan nionde århundradet upphörde man af skäl, som skola finna sin plats, när vi komma till framställningen af katakombernas historia, att besöka den underjordiska dödstaden med undantag af cemeteriet vid S. Sebastiano. Kunskapen om dess tillvaro tyckes visserligen, att döma af skriftställarnas tystnad, varit lika död som den om Pompeii och Herculaneum, men man måste dock ej sällan vid gräfningar i stadens omgifningar hafva stött på dess gångar och kammare, ehuru man, först sedan renässansen återväkt deltagandet för Romas forntid, fäste sig därvid. För öfrigt var äfven renässansen så öfvervägande hedniskoch riktad på studiet af de rent klassiska konstverken och författarna, att den ej hade mycket tillöfvers af tid och nit för den kristna fornkunskapen. I S. Callistos katakomber läsa vi namnen på de ryktbara hufvudmännen för Romerska akademien, Pomponius Lætus och hans kamrater, *unanimes antiquitatis amatores* eller *perscrutatores*, endrägtiga i kärleken till och utforskandet af forntiden såsom de i sina *graffiti* (i väggen lätt inristade inskrifter) kalla sig. Deras accademia antiquaria stiftades år 1498, och medlemmarna stodo i misstanke både för kätteri och politiska stämplingar. För de kristna fornlämningarna voro de i alla fall säkerligen utan djupare intresse, då de ej synas på något sätt hafva fullföljt sina upptäkter på detta område. Måhända hafva katakomberna tjänat de misstänkta moderna hedningarna till gömsle på samma sätt som fordom det hedniska Romas förföljda kristna medborgare. Äfven utländingar och romerska munkar hafva ungefär samtidigt lämnat skriftliga bevis på sin närvaro i Callistos kryptor.

Som bekant visade sig omkring midten af sextonde århundradet inom kyrkan en motrörelse mot de läror, som Luther, Calvin och deras meningsfränder förkunnat. Denna »motreformation», såsom den blifvit kallad, sökte med ifver efter bevis för uråldrigheten af den katolska kyrkans bruk och lärosatser, som af reformatorerna blifvit bestridda. Redan hade den lärde Baronius gripit sig an med sitt jätteverk »Kyrkans annaler», då år 1578 en

upptäkt skedde, som både hos teologer och den stora allmänheten i Roma vakte den lifligaste uppmärksamhet. Den sista maj nämnda år funno några arbetare, som gräfde efter pozzolana,Den rödaktiga jordart, som användes till beredande af det berömda romerska murbruket. i en vingård ungefär halfannan miglie från Roma vid Via Salaria Nuova, en underjordisk begrafningsplats, Coemeterium Jordanorum såsom den nu kallas, med målningar af kristet

innehåll, grekiska och latinska inskrifter samt två eller tre med bildverk smyckade sarkofager. Skaror af människor strömmade ditut för att taga de märkvärdiga fynden i ögonsigte. »Romarna», skrifver en samtida författare, »voro förvånade, att andra, hittils obekanta städer lågo förborgade under deras egna förstäder, och de började fatta, hvad de förut hört och läst om dylika saker» ... I det sistnämnda tillägget torde äfven ligga en antydning om, att cemeteriernas tillvaro dock ej varit alldeles bortglömd af den stora massan. Från denna dag kan man enligt de Rossis uttryck räkna uppkomsten af namnet **Roma sotterranea**, det underjordiska Roma, och vetenskapen därom.

De första bearbetarna af det nyvunna arbetsfältet voro utländingar: Spanioren Ciacconio och flamländarna de Winghe och Janus Macarius (Jean l'Heureux), men deras skrifter om katakomberna blefvo ej på den tiden utgifna, hvilket är föga att beklaga, då det utbyte, de vunnit, i följd af oriktigt arbetssätt och bristande kunskaper ej på långt när var tillförlitligt. I synnerhet gäller detta om Ciacconio, hvars artistiska biträden t. ex. under framställningen af Noach i arken, som af dufvan mottager olivekvisten, skrefvo: Marcellus, påfve och martyr, mottager, under det han predikar, ingifvelse af en engel.

Helt annat var förhållandet med Antonio Bosio, »katakombernas Columbus», en man som de Rossi aldrig nämner utan att uttrycka den djupaste aktning och vördnad. Bördig från Malta stod han i förbindelse med Malteserriddarna, hvilka han insatte till sina arfvingar och på hvilkas bekostnad hans Roma sotterranea, en frukt af trettiosex års trägna mödor och forskningar, utkom (1632), dock först efter hans död. Hans förfaringssätt var detsamma, som sedan i de Rossis hand på ett så glänsande sätt skulle bevisa sin riktighet. Han indelade katakomberna efter deras läge vid och emellan de stora konsulariska vägarna, som utmynna från Roma, via Appia, Ardeatina och så vidare,och samlade ur skriftställarna så många uppgifter om hvar och en af dessa klasser som han kunde; han sökte på sådant sätt finna hvar de särskilda cemeterierna lågo, hur de benämndes, hvem som anlagt dem och hvilka martyrer eller andra framstående personer i dem voro begrafna. Med ledning af de uppgifter, han sålunda erhållit, genomforskade han alla de katakomber, som han kände och sökte tilldela hvar och en sitt riktiga namn. Att han därvid ofta skulle misstaga sig ligger i öppen dag, om man besinnar, dels att de vigtigaste af de Rossis handskriftliga hjälpmedel då ännu ej voro kända, dels att hans hufvudsakliga källor, martyrhistorierna, *acta martyrum*, äro i hög grad förfalskade och att det först lyckats den allra senaste tidens lärde, såsom de Rossi och Le Blant, att åtminstone i några af dem skilja den ursprungliga kärnan från den massa falska beståndsdelar, hvarmed medeltidens begär efter att genom gräsligheter och underverk röra de troendes hjärta, öfverhöljt densamma.

Den uppmärksamhet, som genom Bosios arbete i ännu högre grad än förut fästes vid katakomberna, skulle emellertid i visst hänseende blifva för dem ytterst fördärflig. From andakt och måttlös samlingslusta, ja uselt penningebegär arbetade hand i hand på deras förstöring. Det var naturligt att hela den katolska kristenheten skulle känna inbillningskraften lifligt berörd af tanken på de många martyrer — i böljan ansåg åtminstone den stora allmänheten alla grafvar i katakomberna tillhöra martyrer — som här funnit sin hvilostad, och öfveralt sökte man därifrån förvärfva sig reliker. Religiösa sällskap liksom enskilda personer fingo af påfvarna tillåtelse att anställa gräfningar. Visserligen utfärdades föreskrifter, afsedda att fastställa hvar och hur relikerna funnits. Troligen efterlefdes dessa föreskrifter föga, och öfver hela verlden spriddes de målningar, bildverk och inskrifter, som skulle varit blifvande forskare till ovärderlig nytta. Det gör fornforskarenondt i hjärtat, när han hos det sjuttonde århundradets författare finner antydningar om fynd sådana som af en med guld helt och hållet öfverdragen graf, de sällsyntaste mynt och medaljer, en praktfull kamé, prydnader af kristall och ädla metaller m. m. och besinnar, att alt detta blifvit spridt eller gått förloradt och i alla händelser, då tid och ort för fynden ej

blifvit antecknade, är så godt som utan värde för kännedomen om katakomberna. Först under Clemens den åttonde, omkring år 1668, utfärdades de förordningar, som ännu i dag gälla. De vetenskapliga forskningarna hvilade under hela århundradet efter Bosio. Däremot gåfvo upptäkterna i katakomberna med deras stora betydelse för kunskapen om de älsta kristnas åskådningssätt och seder, såsom var att vänta, anledning till många och med hetta förda strider mellan katoliker och protestanter. Å ömse sidor gjorde man sig skyldig till beklagliga öfverdrifter. Så förklarar en engelsk biskop år 1685, att de begrafningsplatser, som man hedrar med det stolta namnet (!) katakomber, ej äro annat än de af Festus Pompeius omtalade *puticuli*, i hvilka man begrof de uslaste af de romerska slafvarna och utan att vidare bekymra sig om dem lät dem förruttna; en annan engelsman, som dock ej vågade bestrida, att kristna blifvit begrafna i katakomberna, tillägger, att det ej fans något skäl att antaga, det ej äfven andra där blifvit jordade; de voro tydligen för det lägsta folket särskildt anlagda grifter. Ja, man påstod till och med att de i katakomberna funna målningarna blifvit förfärdigade af vidskepliga munkar för att lura allmänheten och skaffa deras reliker tilltro. X. Kraus, Roma sotterranea 2:e Aufl. S. 12.

Först den berömde fornforskaren Rafaelle Fabretti, hvilken bland många andra embeten äfven hade det att vara custode (uppsyningsman) för de underjordiska cemeterierna, riktade vetenskapen med en beskrifning öfver

tvänne bland dem, som utkom 1702, två år efter hans död. Under det adertonde århundradet voro i synnerhet konstverk, som man funnit i cemeterierna, föremål för studier, I allmänhet nöjde man sig dock med hvad som redan fans tillvarataget och anstälde inga nya och själfständiga forskningar. Först Seroux d'Agincourt Den berömde konsthistorikern (f. 1730 d. 1814), författaren till Histoire de 1'art par les monuments depuis sa décadence au 4:me siècle jusqu'a son renouvellement au 16:me. Paris 1812—1823. inträngde åter i deras djup, men anstälde där endast obotlig skada. Den forne kavalleriofficeren och generalförpaktaren var van att gå handgripligt tillväga och föll på den fördärfliga tanken att söka aflösa de på stenväggarna målade bilderna. Hans föredöme fann efterföljd och först nu blef den förstöring fullständig som genom bristande nit hos myndigheterna och väl äfven genom svårigheter att bevaka en så vidsträkt yta fortgått alt sedan katakombernas återupptäckande.

Mot midten af detta århundrade finna vi jesuiten Marchi ifrigt sysselsatt med studiet af Roma sotterranea. Själf afstod han på grund af åtskilliga omständigheter snart från dessa arbeten. Han hade dock hunnit meddela sin ifver åt den snillrike man, hvars namn vi redan haft anledning att nämna, Giovanni Battista de Rossi.

*

De Rossis lefnadslopp erbjuder inga i ögonen fallande drag. Det är den stilla, ända från början om sitt mål medvetna lärdes. Född 1822 egnade han sig redan från första ungdomen åt sin fädernestads, Romas, kristna minnesmärken och tilldrog sig tidigt uppmärksamhet i vida kretsar. Ännu innan hans stora verk *Inscriptiones christianæ urbis Romæ septimo seculo antiquiores*, »Romas kristna inskrifter till sjunde århundradet efter Kr.,» hade utkommit, hälsashan med stora förhoppningar af den lärda kardinal Wiseman. Af ännu större betydelse än det nyss nämnda arbetet var hans *Roma sotterranea cristiana* (i tre delar 1864, 1867, 1877, med talrika taflor); det är och skall blifva hufvudkällan för hvad vi veta om katakomberna. I sin tidskrift *Bulletino di Archeologia cristiana* framställer han oupphörligt nya fynd och nya synpunkter. Äfven hans bror Michele de Rossi har gjort sig ett namn inom den kristna fornforskningen. Ursprungligen jurist slog denne sig på matematik och ingeniörvetenskap för att kunna vara brodern behjälplig vid studiet af jordmånen och upprättandet af planer öfver katakomberna. Han har till och med uppfunnit ett sinnrikt instrument för underjordiska mätningar, som fick pris på första verldsutställningen i London.

De Rossi tillskrifver själf sin framgång den omständigheten, att han återvändt till Bosios, man skulle kunna säga analytiska, förfaringssätt. Han studerade liksom denne de gamla skriftställarna, och först sedan han noggrant hos sig inskärpt hvad de hade att lära, grep han sig an med arbetet i själfva katakomberna. För att rätt kunna fatta företrädet af denna metod och tillförlitligheten af det utbyte den lämnat skola vi följa honom i hans tillvägagående vid upptakten af Callistos ryktbara cemeterium.

Han hade från början ärnat sysselsätta sig med de kristna begrafningsplatserna i den ordning, som deras

historiska betydelse gaf vid handen. Han borde sålunda hafva börjat med de vatikanska grottorna (grotte vecchie), där Petrus skulle blifvit begrafven och där de första romerska biskoparna hvilade; men dessa grottor hafva, för att begagna Boissiers uttryck, blifvit krossade under grundvalarna af den väldiga basilika, som blifvit bygd öfver dem. Han vände sig därför till det stora nät af katakomber, som befann sig utmed via Appia, bland hvilka skulle finnas S. Callisto, hvilostaden för det tredje århundradets biskopar eller, om man så vill, påfvar, en hederstitel som ganskatidigt började tilldelas de kraftiga troshjältarna på Petrus' stol, som mot den öfverväldigande statsmakten kämpade för tankens och lärans frihet.

Att Callistos cemeterium låg vid appiska vägen, därom var man säker, men hvarest, det var frågan. Man hade med detta namn betecknat än Prætextatus' katakomber, än Sebastianus'. Ännu i dag förkunna marmortaflor i den sist nämnda katakomben för de besökande, att de befinna sig på det ställe, där den heliga Cæcilia blef begrafven och där mer än femtio (!) påfvar hvila, det vill säga, som vi snart skola se, i Callistos' katakomber. Men dessa taflor förskrifva sig från femtonde århundradet, då man längesedan förlorat all verklig kunskap om de underjordiska begrafningsplatserna, och hafva sålunda ingen annan betydelse än att visa den otroliga lättfärdighet, hvarmed den tidens fornforskare gjorde sina topografiska bestämningar.

Det enda, hvarpå något kunde byggas, voro urkunder, som, åtminstone i sin ursprungliga gestalt, härledde sig från de åldrar, då de underjordiska begrafningsplatserna voro väl kända och ofta besökta, och då man ännu visste, hvilka historiska personer i hvar och en af dem lågo begrafna. Utom de urkunder, af hvilka Bosio kunnat begagna sig, stodo till de Rossis förfogande ett par andra, hvilkas stora betydelse det först blef hans skarpsinne förbehållet att inse.

Redan innan fjärde århundradet hade man ett slags resehandböcker till tjänst för dem som besökte de sju kullarnas stad. Om de också ej äro författade med en Bædekers eller Murrays reda och noggranhet, hafva dock de älsta af dem, *Notitia regionum quatuordecim urbis Romæ*, »kortfattad beskrifning på staden Romas fjorton regioner» och *Curiosum urbis*, »Sevärdheterna i Roma», gjort fornforskarna goda tjänster vid bestämmandet af läget för det hedniskaRomas minnesmärken. Men i dem finnes intet nämdt om katakomberna. Vidare hade man skrifna *itinerarier*, vägvisare, som förde den resande från ena ändan af staden till den andra och påpekade de förnämsta byggnaderna och monumenten. Ett sådant itinerarium författades till tjänst för de korsfarare och pilgrimer, som under Urbanus den andre år 1095 kommo till Roma, och har åt oss blifvit bevaradt af en engelsk skriftställare från tolfte århundradet. Osvikliga inre kännetecken gifva vid handen, att detta itinerarium grundar sig på ett äldre, som måste vara, författadt mellan åren 648 och 682. Ett annat dylikt, från andra hälften af åttonde århundradet, har blifvit bevaradt genom en handskrift i Einsiedeln. I båda finna vi katakomberna upptagna. Men ojämförligt mycket nyttigare voro för de Rossi de tvänne, som år 1777 upptäktes i Salzburg. Dessa, som bära titel af »Kortfattad framställning af Romas kyrkor» och »Om de heliga martyrgrafvar, som ligga utanför Roma», förskrifva sig otvifvelaktigt från tiden före 648, således från de dagar, då martyrernas lik i allmänhet ej voro öfverflyttade till kyrkorna i Roma utan på sina ursprungliga begrafningsplatser åtnjöto de troendes vördnad. Ja, man har ej utan sannolikhet påstått, att det ena skulle leda sitt ursprung ända från slutet af sjätte århundradet. Den första af dessa skrifter är isynnerhet nyttig och kan betecknas såsom »en pilgrims dagbok, som med yttersta noggranhet i ordning beskref de heliga ställen han besökt». I början voro dessa itinerarier helt korta, men så småningom erfor man behofvet att göra dem mera tilltalande och inflikade därför här och hvar legender, som dock ofta äro mera häpnadsväckande än sannolika. I sin förträffliga handbok i Romas topografi framkastar Jordan till och med den tanken, att de kunde hafva varit försedda med bilder. Det var nu dessa båda itinerarier som äfven för de Rossi visade vägen till S. Callisto.

Innan vi följa honom vidare på hans vandring i dessakatakomber, där han skulle återfinna påfvekryptan samt så många andra berömda och i itinerarierna omtalade helgedomar, böra vi dock nämna några ord om minnesmärken af egendomligt slag, som ej voro utan betydelse för hans arbeten. I den praktfulla katedralen i Monza (provinsen Milano), som engång under namnet Modica eller Modoëtia var de longobardiska konungarnes hufvudstad, bevaras ännu i dag en på papyrus skrifven förteckning öfver de reliker, som påfven Gregorius den store (590—

604) sände den longobardiska drottningen Theodolinda. Många af dessa äro bevarade, äfvensom de vid dem fästa smala pergamentsremsorna. På ordet reliker få vi dock ej här tillämpa den nuvarande betydelsen. Den äldre västerländska kyrkan skydde såsom ett helgerån att från martyrernas kroppar skilja ens den minsta del. På sin höjd var det tillåtet att genom öppningar i martyrgrafvarna bringa dukar, *brandea*, i beröring med de förevigades kvarlefvor eller att taga olja från de lampor, som på stenpelare brunno framför altarna i katakombernas kapell och i de förnämsta grafkamrarna. Af denna olja skickade Gregorius den store i glasflaskor till personer, som han särskilt ville hedra och lät på pergamentsremsor, som fästes vid flaskorna, anteckna från hvilken graf innehållet förskref sig.

Genom sammanställning af de gamla författarnes vitnesbörd hade de Rossi kommit till den bestämda slutsatsen, att påfven och martyren Cornelius' graf måste befinna sig i eller i närheten af S. Callistos katakomber. Samtidigt, år 1849, fann han i en källare, tillhörande en vingård vid Via Appia ett stort marmorfragment, som innehöll den öfre delen af ett R, och därefter inskriften nelivs martyr. Det låg nära till hands att antaga, att detta fragment skulle tillhöra en grafsten öfver den martyren Cornelius, hvilken enligt itinerarierna skulle ligga begrafven i S. Callisto. Pius den nionde köpte nu vingården, och gräfningar anstäldes. År 1852 fann man andra hälften af grafstenen, hvilkensammanfogad hade det utseende som närstående teckning utvisar (Bild 7).

Bild 7. Grafskrift öfver den hel. Cornelius från S. Callisto.

Nu var sålunda troligen den rätta S. Callisto funnen, men det svåraste återstod, att bland denna oändliga mängd af gångar och grafvar leta sig fram till de fordom så högt firade kryptorna. Det var isynnerhet tvänne saker som ledde de Rossi på rätt stråt, forna fromma pilgrimers *graffiti* samt påfven Damasus' byggnadsarbeten och inskrifter i katakomberna. Prudentius, som besökte katakomberna under Theodosius den store (379—395), beskrifver dem och det starka tilloppet af pilgrimer.Jfr Prudentius, Peristephanon XI vv. 155 ff. ed. Dræssel. 1860. Det är där den helige Hippolytus' katakomber äro beskrifna. Han beskrifver med välbehag dessa *lucernaria* (se ofvan), som man upptagit i hvalfven för att upplysa de mest betydande bland kryptorna; han visar oss hur dunkelheten i gångarna tid efter annan afbrytes af skimrande ljusstrålarOccurrunt cæsis immissa foramina tectis Quæ iaciunt claros antra super radios., och hur denna skuggans och dagerns omskiftelse försatte själen i helig bäfvan. Nära de heligas grafvar äro murarna betäkta med marmor ochöfverklädda med silfverplåtar, hvilka glänsa såsom speglar. Dit begifver man sig från alla håll, när någon berömd martyrs årsdag infaller. Man kommer dit från Roma; den kejserliga staden »utspyr» sina invånare. Man kommer dit äfven från stadens omnäjd. Skaror af landtmän strömma dit från Etrurien och från Albanerbärgen. Alla begifva sig gladt i väg med hustru och barn. De röra sig framåt så fort de kunna. Fälten kunna knapt rymma hela detta glada folk och på vägen, så bred den än är, ser man den väldiga massan stundom nödgas att stanna. Det är samma folk, tillägger Boissier, som ännu gärna lämnar sina maremmer eller nedstiger från sina bärg för att besöka de undergörande madonnorna eller *il bambino* i Ara Coeli. Anlända till martyrernas grafvar öfverlämna de sig åt denna uttrycksfulla och bullrande andakt, som ännu i dag är en vana hos italienarna. »Ända från morgonen», fortfar skalden, »tränges man för att visa helgonen sin vördnad. Den tillbedjande mängden kommer och går ända till aftonen. Man kysser silfverplåten, som betäcker grafven, man utgjuter vällukter därpå och tårar af rörelse flyta ur allas ögon.»Oscula perspicuo figunt impressa metallo Balsama defundunt, fletibus ora rigant. Vi kunna tillägga, att dessa ifriga andaktsöfningar i tidernas längd i sitt följe fingo berusande dryckeslag, som kyrkan måste bannlysa.

Dessa pilgrimer hafva icke besökt katakomberna utan att lämna spår efter sig. Talrika *graffiti* vitna, isynnerhet i närheten af de mest berömda helgongravarna, om deras närvaro. Vi finna där enstaka namn, både rent romerska och barbariska, såsom Ildebrand, Bonizo, dels utrop och förböner. Det har i alla tider varit ett drag hos människohjärtat, att betraktandet af sköna eller märkvärdiga ställen framkallar en önskan, att de som äro oss kära skulle varit med oss, och med denna tanke följa ju ofta tystavälönskningar för deras lycka. I forntiden ville man äfven gifva ett synbart uttryck åt sådana stämningar, och då ingen vaksam polis sörjde för, att offentliga byggnader och minnesmärken höllos fria från skrifverier, fingo dessa ofta mottaga *proskynem*, böner till den gud, åt hvilken templet eller minnesmärket, som besöktes, var helgadt, att han skulle beskydda den eller den af

besökarens kära. I synnerhet i Egypten, på dess öfverväldigande vårdar af sedan årtusenden döda slägter, finna vi sådana grekiska och romerska proskynem. Så skrifver en viss Sarapion, Aristomachos' son, att han har besökt Isis, Philais stora gudinna, och där (inför gudinnan) tänkt på sina föräldrar: — »Jag Panolbios från Heliopolis,» heter det på en annan plats, »har beundrat konungagrafvarna och där erinrat mig alla de mina.» I pyramiderna så väl som på väggarna i Pompeii läsa vi välönskningar för frånvarande. Denna sed återfinna vi nu i katakomberna; de kristna pilgrimernas utrop bära ännu mera än hedningarnas prägeln af värma och innerlighet. På ett ställe läses en uppmaning till de besökande att bedja för den som skrifvit: »Eusthatius är en fattig syndare; du, som läser detta, bed för mig och må du njuta Guds beskydd!» — ett uttryck, som mycket påminner om en å hedniska grafskrifter ej ovanlig formel. På ett annat ställe ber någon de heligas andar, att de skola hafva Dionysius i minnet. Det är i synnerhet *en* lämning af dylik art, som i hög grad väcker vårt deltagande. I ingången till Lucinas krypta i S. Callisto, vid foten af trappan, har en pilgrim, erinrande sig en älskad kvinna, skrifvit: Sofronia må du lefva med de dina! *Sofronia vibas cum tuis!* Ett stycke längre in har han tecknat *Sofronia lef i Gud!* Varm af andakten vid martyrernas grafvar känner han sig altmera förvissad, att hans bön blir hörd och så skrifver han på hufvudaltaret i ett af grafkapellen *Sofronia dulcis vives deo*, ja, ljufva Sofronia, du *skall* alltid lefva i Gud, och så ännu en gång: *Sofronia vives!*

Man kan nu vara säker på, att där dessa graffiti hopa sig i större mängd, där är en ryktbar martyrs grafkammare ej långt borta. På det sättet har de Rossi ledt sig till flere af sina mest betydande upptäkter. Ett annat tecken, att man hunnit någon af de historiska kryptorna, är förekomsten af s. k. damasiska inskriftstaflor, som numera dock samtliga äro söndersmulade i små stycken.

Damasus, som var påfve under kejsar Valentinianus den förste och dennes efterträdare ända till Honorius, egnade hela sitt lif åt katakomberna och sökte på alla håll sätta dem i det skick, som tillkom hvilostaden för den numera triumferande kyrkans förkämpar och fäder i tron. En af hans åtgärder för detta ändamål, om hvilka vi skola säga mera vid vår framställning af katakombernas historia, var att öfveralt i de märkvärdigare grafkamrarna uppsätta minnestaflor med af honom själf författade metriska inskrifter, som af efterverlden ansågos ega det poetiska värde, att de förvarats i till oss komna handskrifter. För att rista dem i marmor betjänade han sig af en berömd skönskrifvare Furius Dionysius Filocalus, »påfven Damasus' beundrare och vän» som han själf kallar sig. Denne uppfann för sitt ändamål ett alldeles särskildt slags alfabet, där bokstäfverna vid ändarna hafva åtskilliga prydnader (Bild 8). Som detta slags bokstäfver aldrig användts för annat än den påfliga skaldens inskrifter, kan man, när ett marmorstycke med en eller flera af dem upptäckes, med säkerhet sluta, att man befinner sig i en historiskt märkvärdig grafkammare.

I förhoppning att på detta sätt finna rätta spåret grep de Rossi sig friskt an med arbetet, oaktadt alla de tvifvel, som af de gamla åsigternas och slentrianens män uttalades om framgången. De frågade, hur det var möjligt, att ej tredje århundradets biskopar hade velat hvila bredvid sina föregångare med, såsom man trodde, aposteln Petrus i spetsen. Själf hade de Rossi under utgräfningarnas fortgångmärkt, att det älsta af de graffält, *areæ*, af hvilka S. Callisto består och som bar namnet den heliga Lucinas krypta, var äldre än påfven Callistus, som lefde under Septimius Severus. Man fann i denna del af cemeteriet en hel mängd inskrifter med namnen Cæcilii och Cæciliani. Att dessa Bild 8. Damasisk inskrift. tillhört den i den romerska literaturen så ofta nämnda, förnäma cæciliska slägten, bevisas af tillsatserna till namnen, *vir clarissimus, clarissima femina* och dylika, som antyda, att det är personer af senatoriskt stånd, som här blifvit begrafna. Likaledes finna vi minnen af den pomponiska slägten, som Atticus, Ciceros bekanta vän och korrespondent, liksom sedermera kejsar Elagabalus tillhörde. Äfven slägtingar till denne senares gemål, Annia Faustina, kejsar Marcus Antoninus' ättling hafva här blifvit jordade. De Rossi har framstält den förmodan, att Lucina, som skänkt eller öfverlåtet grafplatsen till de kristna och efter hvilken den såsom det i äldre tider var vanligt uppkallades, ej skulle varit någon annan än den utmärkta Plautius'Aulus Plautius eröfrade under Claudius en del af Britannien och var där ståthållare åren 44—47 e. Kr. maka, Pomponia Gæcina, om hvilken Tacitus talar och till hvarshistoria vi skola hafva anledning att återkomma. Detta antagande saknar ingalunda skäl för sig. I cemeteriet finnas dessutom hedniska inskrifter, ehuru

sönderságade och stympade samt använda att tillsluta de kristnas loculi, som antyda att här ett hedniskt grafhvalf förvandlats till en kristen katakomb. Äfven den andra till S. Callisto hörande arean visar genom de tegel, som ingå i dess konstruktion och hvilkas inskrifter vitna om att de blifvit förfärdigade under Marcus Antoninus, att den är äldre än Callistus! Hur kom det sig nu, att dessa katakomber bytte om namn och uppkallades efter en romersk biskop, som lefde senare än dess första uppkomst?

De första kristna cemeterierna voro i likhet med den ofvan nämnda S. Lucina gåfvor af förmögna kristna män och kvinnor, isynnerhet af dessa senare; i lagens ögon fortforo de dock att tillhöra sina ursprungliga egare och deras efterkommande. Emellertid började de kristna att göra sig till godo de lagar, som gåfvo skydd åt begrafningsgillen, *collegia funeraticia*, och förvärfvade sig egna begrafningsplatser. Cemeteriet vid Via Appia var det första och länge det enda, som tillhörde de kristna såsom korporation, och så kallades det *cemeteriet* i särskild mening. Callistus utvidgade och förskönade det, och däraf kom det att genom århundradena bära hans namn. Det var därför äfven naturligt, att det tredje århundradets påfvar ville hvila där, på kyrkans egen mark och midt ibland dem som i lifvet tillhört deras hjord. Ej häller skulle det komma att där saknas kvarlefvor af martyrer, och att hvila nära dem var städse ansedt som en stor ära.

Som vi ofvan sågo hade de Rossi genom upptäkten af påfven Cornelius' grafskrift kommit till visshet för sig själf att han befann sig i närheten af den sökta påfvekryptan. Äntligen lyckades han efter fem års ansträngningar, i mars 1854, häfva andras tvifvel och nå sitt mål. Han hade fäst sin uppmärksamhet vid en större hop afruiner nära den appiska vägen, och upptäkte där en af dessa *lucernaria* eller stora trattformiga brunnar, som man efter kyrkans triumf hade gräft till de kryptor, hvilka ansågos för heligast, för att skaffa dem ljus och luft. Genom denna kom man ned i en med alt slags grus och orenlighet fyld kammare. Den hade varit utsatt för fullständig förstöring, men i den mån som utgräfningen, hvilken var förenad med stora svårigheter, framskred och väggarna, som buro spår af en rik ornamentering och flera, tid efter annan företagna förbättringar och återställningar, blottades, framstodo i dagen en massa af dessa graffiti, som aldrig saknas i någon höghelig krypta. Bland dessa graffiti var det isynnerhet några som väkte de Rossis uppmärksamhet, i hvilka den helige Sustus anropas. En pilgrim beder, att han måtte hafva Aurelius Repentinus i åtanke, *Sante Suste in mente habeas in horationes Aureliu Repentinu!* Vi se på denna och många andra af katakombernas inskrifter hur latinet är stadt i öfvergång till de romanska språken.

Nu är Sustus efter den tidens folkliga skrifsätt och uttal ingen annan än den ryktbare påfven och martyren, atenaren Xystos, eller Sixtus den andre, som under Valerianus halshöggs (258) i självfva katabomberna, där han oaktadt det kejserliga förbudet höll gudstjänst och utdelade sakramenten.

Äfven marmorstycken med damasisk skrift påträffades här och sammansattes, hvilket för öfrigt ej erbjöd några större svårigheter, då den berömda minnestaflan finnes förvarad i handskrift. De felande bitarna ersattes sedan genom andra med olikt färgade bokstäfver, och man kan på samma ställe som pilgrimerna för femtonhundra år sedan läsa: »Här, om du frågar, hvilar en mängd fromma; de heligas kroppar omsluta vördnadsvärda grafvar; deras upphöjda själar har den himmelske konungens boning upptagit. Här ligger Xystus' följeslagare, (hans diakoner och prester), som triumfera öfver fienden; här ligger den mängdaf helgonfurstar, som beskydda Kristus' altaren: här den prest, som lefde i långvarig fred (Melchiades eller Miltiades 310—314); här män och gossar och gubbar och deras kyska eftermän, som utvalt en jungfrulig blygsamhet såsom den bättre delen. Här tillstår jag, Damasus, att jag velat låta mina lemmar hvila, men skytt att störa de heligas aska.»

I fall några tvifvelsmål ännu kunde återstå om, att det var påfvekryptan man påträffat, skulle de snart häfvas. De Rossi, hvilken granskade hvarje bit af alla de lämningar, som buros ut ur kryptan, kunde slutligen sammanfoga inskrifterna på fyra påfvegrafvar, af hvilka tre innehålla titeln *episkopos*, biskop, utan alt tillägg, den fjärde endast är fragment. Det torde här böra anmärkas, att grekiskan var kyrkans älsta språk och blef det ända till dess den tanken, att Roma, liksom det var verldens hufvudstad, äfven borde vara kyrkans, hade gjort sig fullt gällande, det vill säga i tredje århundradet. De fyra påfvarna äro Anteros (255—236), Fabianus (236—250), Lucius (253—254?) och Eutychianus, som dog ungefär trettio år senare. De Rossis antagande hade fått en slående bekräftelse,

och den 11 maj 1854 gjorde Pius den nionde ett besök på den plats, som sexton hundra år tidigare invigts till hans aflägsna företrädares hviloplats. De Rossi har sökt att med ledning af de spår och spillror som anträffats i kryptan uppgöra en bild af dess utseende på Damasus' tid, och det lider intet tvifvel, att denna återställning i sina väsentliga drag är riktig.

*

Såsom det skall visa sig, när vi komma till de upplysningar, som ur katakomberna kunna vinnas angående de kristnas rätts- och samhällsställning inom romarriket under de tre första århundradena, fans det ända till medlet af andra århundradet ingen lag, som på något sätt inskränkte deras begrafningsskick; för detta gälde blott sammainskränkningar som för hedningarnas. Så var det som bekant redan i de tolf taflornas lag förbjudet att begrafva inom stadsmuren; ehuru därmed endast den servianska muren kunde afses, förekomma dock inga katakomber ens inom Aurelianus' murar. För öfrigt kunde de före ofvannämnda tidpunkt anlägga sina sista hvilorum, hvarhälst de hade förvärfvat eganderätt till det för ändamålet erforderliga jordområdet, och det var ej häller något som hindrade dem att under jordytan sträcka sina cemeterier så långt ned på djupet de kunde och ville. Äfven begrafningssättet var inför lagens ögon likgiltigt, de kunde bränna eller jorda, balsamera eller åt en omedelbar förvandling öfverlämna sina döda. Det frågas då, dels hur de kommit att med ytterst få undantagIfr Kraus. a. st. S. 120—130. jorda sina döda, och hvarför de i allmänhet tyckas hafva föredragit de stora underjordiska grafstäderna framför de egna vårdar som åtminstone de förmögnare bland dem förut egde eller lätt kunde anskaffa sig?

Kristendomen har sitt ursprung ur judendomen och ville i början ej anses annat än såsom en judisk sekt, ända till dess Stephanos och Paulus uppträdde som förkämpar för dess frihet och verldsomfattande betydelse. Det var därför helt naturligt, att den från början äfven upptog begrafningssätt från judendomen, hvilken liksom alla andra semitiska folk jordade sina döda uti kamrar och gångar uthuggna i klippan; redan om Abraham läsa vi ju att han af Heths barn köpte en åker och en »dubbel kula», och Jesaias talar om en man, som »sorgfälligt uthugger en graf i klippan till en boning». I själfva Palestina förekomma grafvarna mestadels strödda och enstaka, men i södra Italien liksom i Roma finna vi verkliga judiska katakomber (en i Trastevere, en vid Via Appia i Vigna Randanini), och man skall måhända i framtiden finna ännu flera. Gångarna i dem äro dock ej fullt så regelbundna som i dekristna cemeterierna. Då judarna ej oftare kommo i sina grafvar än när en likbegängelse skedde, medan de kristna beständigt bådo vid sina dödas hviloställen, behöfde man i de förra ej så sorgfälligt tillsluta *loculi*, ej häller anlägga

Bild 9. Bortförandet till underjorden af Vibia, framställd som Proserpina.

cubicula. Inskrifter förekomma däremot i de judiska såväl som i de kristna katakomberna, dels på latin dels på grekiska, och innehålla omisskänneliga judiska uttryck och symboler, såsom den sjuarmade ljusstaken och palmträden (*lulab*). De bildliga framställningarna visa, att de romerska judarna ej alltid fasthöllo vid sina bildhatande fäders seder. Äfven många andra af de österländska religionsformer, som mot slutet af fristatens och början afkejsardömets tid vunnit insteg i Roma, hade förkärlek för underjordiska begrafningsplatser. Vid slutet af andra århundradet var den romerska campagnans mark undergräfd i alla riktningar.Ifr. Gaston Boissier. Promenades archéologiques p. 119. Dödgräfvarena sökte att undvika hvarandra, men lyckades ej alltid. »Man finner midt in i katakomberna en håla, där en Sabaziusprest — Sabazius var en asiatisk, med Dionysios sammanstäld gudomlighet — och några af hans lärjungar hvila; de kristna arbetarna hade utan tvifvel träffat denna håla på sin väg utan att vilja det, och den har för närvarande öppen förbindelse med martyrernas grafvar». Äfven kätterska sekter såsom gnostikerna lyckades, måhända genom bedrägeri, finna begrafningsplats bland de rättrogna kristna. Så finna vi i Prætextatus' krypta inskrifter och bilder såsom Vibias dom, Proserpinas bortförande (Bild 9) m. m.

Äfven romarna, hvilka som bekant under den senare delen af fristaten och kejsardömets första århundrade brukade bränna liken, hade ej från början haft detta grafskick. Etruskerna, som, man må säga hvad man vill, i fråga om alt hvad till det religiösa hörer, haft ett stort inflytande på romarna, brände icke sina döda; man har

funnit krigare i full rustning i deras grafvar, och i Chiusi liksom i Castel d'Assos dal kan man ännu se katakomber, som ej litet påminna om de egyptiska. Enligt hvad den äldre Plinius berättar, var bränningen under äldre tider okänd äfven i Roma. Den gamla seden kvarhölls äfven där af flera familjer; därom vitna Scipionernas grafvar utanför Porta Capena och Nasonernas, man skulle väl kunna säga, katakomb fyra miglier från Roma vid den flaminska vägen. Det faller af sig själf, att med det växande inflytande som de österländska religionerna fingo i Roma, äfven bruket att begrafva liken obrända skulle tilltaga.

Hos alla odlade folk finna vi benägenhet att i döden hvila nära dem som den lefvande älskat. Men hos deklassiska folken sträkte sig gemensamheten i begrafningsplats dock sällan längre än till medlemmarna af samma familj, till hvilken enligt antik uppfattning äfven de frigifna hörde, därvid dock ofta undantogos de af de senast nämnda, som ansågos hafva gjort sig förmånen ovärdiga. I grafskrifterna uppräknas merendels de som hade rätt att begagna grafven. Ofta slutar grafskriften med en förbannelse eller bötesbestämmelse mot den, som gör skada eller som inför främmande döda i griften. Fall förekomma väl där en vidsträktare användning af grafplatsen tillåtes, men sällan.Se t. ex. Corpus inscriptionum latinorum V n:o 182 samt den märkvärdiga inskriften, som en af kejsar Hadrianus' frigifne i Ostia lät sätta på sitt grafmonument *sibi et libertis ... et misericordiæ*, åt sig och sina frigifna — och åt barmhertigheten. Wilmanns Exempla inscr. lat. n:o 245 = Henzen 7344.

De första kristna cemeterierna voro, äfven de, familjegrafvar; det bevisas däraf att de flesta bära namn af enskilda personer, såsom den redan nämnda Lucinas, hon må nu vara densamma som Pomponia Græcina eller icke, Domitillas, Commodillas, Thrasons, Prætextatus' och Apronianus' (?). Men en väsentlig skilnad förefinnes dock mellan dessa och likartade hedniska hypogaier; medan de senare ej göra afseende på religionen utan blott på familjebandet, har detta hos de förra endast underordnad betydelse. Så läsa vi i den 1865 upptäkta katakomb i Villa Patrizi utanför Porta Pia, som bär namn efter den helige Nikomedes, huru en grafplats där blifvit anordnad för en Valerius Mercurius m. fl. samt frigifna och deras efterkommande *at religionem pertinentes meam*, som tillhöra stiftarens religion; och en annan grafskrift i den älsta delen af katakomben S. Nereus och Achilleus omtalar, att en Marcus Antonius Restitus (skall väl vare Restitutus) gjort ett hypogaion åt sig och de sina, som tro på Herran, *fidentibus in Domino*. Båda dessa inskrifter måste härstamma frånslutet af första eller början af andra århundradet. För de kristna hade familjen såsom sådan upphört att hafva någon betydelse. »Hos oss», säger kyrkofadern Lactantius, »finnes ingen skilnad mellan fattiga och rika, slafvar och husbönder». Utan afseende på stånd, fäderneslands och lefnadsyrke ville de kristna i döden som i lifvet sluta sig endrägteligen tillsamman. Vi böra ej förbise, att i denna likgiltighet för familjebandet och för fosterlandets gemensamhet låg kristendomens fara för det antika samhället, en fara som gjorde att just de herskare, hvilka hade mest romarsinne, ifrigast förföljde den kristna församlingen.

Det fans äfven hos hedningarna gemensamma grafvar, men endast för slafvar och frigifna, ofta skänkta af husbönder och för de fattigaste samhällsklasserna, som för att skaffa sig den anständiga begrafning, hvarpå hela forntiden af religiösa skäl satte så mycket värde, slöto sig tillsamman till ett slags bolag eller till begrafningskassor, *collegia funeraticia*. Detta ledde i Roma, där jorden i stadens närhet var dyr oah rummet därför måste sparas, till anläggande af *columbaria*, ett slags byggnader, som till hälften lågo under jorden och i hvilka funnos katakombernas arcosolier liknande nischer, där vanligtvis två och två urnor stodo inmurade. Under golfvet befunno sig ej sällan hypogaier, som innehöllo sarkofager för de obrända liken. Det synes nu ej osannolikt, att inrättningen af dessa columbarier med deras underjordiska källare i viss mån kunde hafva bidragit att bringa de kristna på tanken att anlägga katakomber.

Något stadgande inom kyrkan, som ålade bröderna i tron att anlägga sina hvilostäder tillsammans, fans föröfrigt icke. Endast på ett höll man strängt, att kroppen begrafdes på en kristen grafplats och obränd. »De kristna», säger Minucius Felix i sin berömda dialog Octavius, »afsky likbålen och fördöma bränningen» och tillägger längre fram: »Vi begagna oss af den äldre och bättre seden att jorda

liken. Skälet ligger i den tro på kroppens uppståndelse, som fått ett så vackert uttryck i Prudentius' ofvan (sid. 8)

anförda begrafningspsalm. De kristna voro därför fullt ut lika måna om att begrafva sina döda som hedningarna. Under Decius' förföljelse skref, säger kyrkofadern Cyprianus, presterskapet i Roma till det i Kartago, att det ej fans någon högre pligt för den kristna än att gifva en hvilostad åt martyrerna och öfriga trosförvandter. En hufvudsaklig användning af de penningar kyrkan egde genom gåfvor eller sammanskott var till detta ändamål. Ja, enligt den ryktbare biskopen i Milano, Ambrosius, hade man till och med för den skull rätt att sönderbryta, nedsmälta och sälja kyrkokärl af ädel metall.

Fall saknas visst icke både i äldre och nyare tider, att en och annan kristen låtit göra sig enskilda grafvar. Så säga två makar, att de i sin trädgård låtit göra sig ett hvilorum *(in hortulis nostris secessimus).* I den af Le Blant utgifna samlingen af kristna inskrifter från Gallien finna vi flera med förbannelseformler mot den som stör grafvens fridIntressant är det af Gori meddelade exemplet på en dylik förbannelse: »om någon ohelgar denna graf, må han hafva del och lott med förrädaren Judas!» *partem habeat cum Juda traditorem* (så!) genom att där införa främmande. Emellertid voro dessa yttringar af ofördragsamhet dels enstaka, dels tillhöra de ofta en jämförelsevis senare tid. I allmänhet kände de kristna behof af att i döden hvila tillsamman. Ända från kristendomens första dagar flockade de sig om sina martyrer och biskopar. På många ställen äro deras cemeterier belägna ofvan jord. I Roma däremot måste man i följd af det på alla håll upptagna utrymmet vid den mestadels fattiga församlingens tillväxt vara sparsam med jorden. Dessutom bör man ej förbise, att hos den trosvarma och vid skriften fasthängande romerska församlingen det föredöme som i detta fall, i enlighet med judarnas plägsed, gifvits af den kristna kyrkans stiftare, ej var utaninflytande på begrafningssättet. Däremot kunna vi af skäl, som nedanför skola anföras, ej tro, att det varit för att undandraga sina grafvar allmänhetens och de maktegandes blickar som de kristna, åtminstone från början, anlagt sina cemeterier under jordytan.

*

Vi sågo huru man i sjuttonde århundradet påstod, att katakomberna ej skulle varit de kristnas verk; man hänvisade därvid till de underjordiska hvilostädernas ofantliga utsträckning och frågade sig, huru det varit möjligt för en i början ringa och fattig församling att anlägga dessa tusentals gångar och hundratals grafkammare. Man pekade äfven på de hedniska grafskrifter, som skulle blifvit funna i katakomberna. Den senare invändningen var lätt att vederlägga: de få hedniska minnestenar som kommit i dagen äro antingen stympade, vända bakfram eller på annat sätt gjorda lämpliga att användas för kristna grafvar eller ock hafva de såsom den ofvannämnda Sabaziusprestens (sid. 30) och hans lärjungars endast händelsevis råkat in i de kristna katakomberna. Värre var det med det förra inkastet, och man såg ingen annan utväg att undgå att medgifva dess riktighet än att antaga det katakomberna ursprungligen voro gångar (s. k. stollgångar) i pozzolanatägter, *arenariæ* (*a*) eller stenbrott (*lapicidinæ*) för vinnande af byggnadsmaterial. Att sådana verkligen funnos vid Roma intygades af de gamla författarna. Cicero berättar i sitt tal för Cluentius om en person som blifvit mördad i arenarierna utanför Porta Esquilina, och Suetonius omtalar, huru Nero, då han, afsatt af senaten och förföljd af dess utskickade, tillråddes att som sista utväg till räddning dölja sig i en dylik arenaria, förklarade att han ej lefvande ville ingå i jorden. De kristna, som kunde hafva funnit dessa gångar öfvergifna, skulle hafva lämpat dem för sitt ändamål, hvartill ej behöfts stort mera än att å sidorna urhålkagrafnischerna. Då de af stadens invånare voro föga kända och besökta, hade de särdeles väl passat för de kristnas hemliga sammankomster och gudstjänster och under förföljelserna lämnat en god tillflyktsort. Kristendomen utbredde sig ju i början hufvudsakligen bland slafvar och fattigt folk, som användts vid arbetena i arenarierna; då vore det ej underligt, om dessa kunnat tjäna såsom vägvisare i deras irrgångar. Marchi var den förste, som af katakombernas byggnadssätt sökte visa omöjligheten af detta påstående; emellertid skulle beviset först fullständigt lyckas bröderna de Rossi.

Michele de Rossi har nämligen påpekat, att den romerska campagnans jordmån i stadens omedelbara närhet består hufvudsakligen af vulkaniska bildningar, som låta dela sig i två klasser. Den äldre af dessa bildningar är den som de italienska geologerna kallat *tufa litoide* (de gamles *lapis ruber*), hvilken i alla tider användts såsom byggnadsämne. Däraf bestå de undre lagren i några af Romas höjder, nämligen Capitolium, liksom Palatinus,

Quirinalis och Esquilinus. Ännu i dag brytes den i stora massor vid foten af Monte Verde utanför Porta Portese. Till den senare af de båda bildningarna höra dels *pozzolana*, en vulkanisk bärgart, hvilken såsom vi redan nämnt, mycket användes till beredning af murbruk dels *tufa granulare*, som, när man kunde få pozzolana, aldrig användes till detta ändamål; till byggnadsten var den genom sin mjukhet fullkomligt oduglig. De gamla stenbrotten finnas sålunda alltid i tufa litoide, de gamla arenarierna alltid i pozzolana. Katakomberna däremot äro uthuggna i tufa granulare, ett säkert bevis att de äro anlagda enkom för detta ändamål. Den senast nämnda stenarten egnar sig, ehuru obrukbar för alt annat, särdeles väl för urhålkande af grafplatser; den är lätt att bearbeta på samma gång den dock bar nog fasthet för att man ej skall behöfva befara instörtandet af gångar och kamrarsom urhålkas i densamma; dess pipiga sammansättning gör att vattnet lätt afsipprar, något som naturligtvis är af stor vigt i dessa oändliga gångar, hvilkas väggar skola mottaga så många döda. Denna stenart var eljest för andra ändamål af så ringa värde, att man ofta vid upptagandet af nya gångar ser den använd till igenfyllande af äldre.

Bild 10. Arenaria.

För öfrigt behöfver man endast kasta en blick på de olika anläggningssätten för att genast kunna skilja en arenaria från en katakomb. I den förra gälde det att med minsta möjliga kostnad och svårighet tillvarataga så mycket byggnadsämne som möjligt. Därför äro i densamma gångarna så breda och så höga som möjligt och man har vid anläggningen försökt att undvika skarpa vinklar och att afrunda hörnen mellan gångarna. En blick på närstående bilder (Bild 10 och 11) skall visa skilnaden mellan de båda slagen af anläggningar.

Arenarier kunde emellertid stundom förvandlas till kristna katakomber; så är bland de hittils kända dock fallet endast med fem, af hvilka tre stå i förbindelse med på vanligt sätt anlagda katakomber. Där de blifvit använda till kristna begrafningsplatser äro deras sidor förstärkta med tegelstensmurar, i hvilka *loculi* äro murade (se ofvan bild 2). Då de hittils undersökta katakomberna stiga till ungefär trettio, äro sålunda arenariernas användning för sådant ändamål att anse allenast såsom undantag.

Ofvan nämndes, att de första katakomberna böra betraktas såsom enskilda personer tillhöriga grafplatser, somaf dessa skänkts eller upplåtits till begagnande af den kristna församlingen. Dessa katakomber voro sålunda af hufvudsakligt samma beskaffenhet och stodo i alldeles samma förhållande till den romerska lagen som de enskilda grafplatserna.

Bild 11. En del af S. Agnese-katakomben.

Romarna älskade att, då de ej kunde begrafva sina döda på sina egna landtegendomar, låta dem hvila vid de stora militärvägarna, *viæ consulares*, som i alla riktningar mynnade ut från hufvudstaden. Här skulle nämligen de präktiga minnesvårdarna falla de förbifärdande skarorna i ögonen och så bevara namnet af den döde. Egentligen hade hvarje ätt, *gens*Till samma *gens* höra de som bära samma slägtnamn. Romarna hade i äldre tider vanligen tre namn: *förnamn* t. ex. Lucius, Publius; *slägtnamn* t. ex. Cornelius och *tillnamn* t. ex. Scipio, Sulla, Lentulus; tillnamnen skilde de olika *familjerna* inom samma ätt., sin begrafningsplats; då en familjaflöste sig från en ätt, skaffade den sig regelmässigt en ny begrafningsplats. Äfven den enskilde kunde köpa sig en sådan; då innehöll vanligtvis hans sista vilja, att de öfverlefvande familjemedlemmarna på vissa dagar skulle infinna sig där för att fira dödsfester. Ty från urminnes tider ända till medeltidens inbrott kunde hela den klassiska forntiden, greker och romare, hedningar och kristna aldrig fullt frigöra sig från den för den indo-europeiska stammen gemensamma föreställningen, att grafven är ett boningshus för den döde, där han förer ett slags lif, bättre än det föregående, men i alla fall af liknande art, och att han deltager i de efterlefvandes angelägenheter och njuter af de måltider, som dessa anordna vid hans graf. Vi skola i det följande se, huru man i de kristnas liksom i hedningarnas grafvar nedlade de saker, som varit den aflidne nyttiga eller kära, hur mannen får sin sigillring, kvinnan sin spegel och öfriga toalettsaker, barnet sin docka och sin sparbössa med sig. Därför har den dödes hvilorum i Österlandet som i Italien, i Etrurien som i Latium och Roma ursprungligen formen af ett boningshus. Därinvid funnos — vi hafva ett exempel därpå bevaradt i Pompeii — triclinier eller matsalar för hållande af dödsfesterna, löfsalar och lusthus,

åkrar och trädgårdar, hus för frigifna som besörjde uppassningen hos den döde vid de efterlefvandes måltider hos honom. Slutligen fans ofta en byggnad, *ustrina*, där likbränningen försiggick. Stundom anlades under själfva minnesvården ett hypogaion, som egaren då ej försummade att nämna i den inskrift, hvilken anger grafplatsens ändamål och tillhörigheter.

Om nu också en dylik lyx hörde till sällsyntheterna, och det vanliga måttet på en *area (cedens sepulcro)* eller grafplats, hvars längd och bredd vanligen voro noga antecknade på minnesvården, var mycket blygsammare, ända ned till 16 kvadratfot, kunde dock dess ytinnehåll stundom öfverstiga hvad man i nyare tider anser tänkbart. Så förvaras påmuseet i Urbino en marmortafla, som angifver en dylik area såsom innehållande ej mindre än 32,000 kvadratmeter (tolf romerska jugera). Horatius anför som exempel 20,000 kvadratmeter (300,000 romerska kvadratfot). Att döma efter inskrifterna torde dock i allmänhet arealinnehållet varit 125 romerska kvadratfot eller ungefär 11 kvadratmeter.

Både religion och lag skyddade ända till kejsar Valerianus' påbud 257 e. Kr. hvarje grafplats. Blott nedsättandet därstädes af en aflidens kvarlefvor gjorde stället till en *locus religiosus*, som ej på något sätt fick vanhelgas eller användas till annat ändamål. Ty efter den indoeuropeiska uppfattningen bodde ju en gud, ond eller god, i grafkullen; hvarje aflidens maner hade makt att, efter som honom lyste, gagna eller skada de efterlefvande. Också stadgades flera gånger och ännu så sent som under Marcus Antoninus och Lucius Verus stränga straff för den som störde grafvens frid. Ej ens den lifdömde förbrytarens graf betraktades annorlunda än de öfrigas.

Det var ej ofta som något undantag gjordes från detta sant mänskliga stadgande, och dessa undantag inträffade just med ett antal martyrer. Men äfven detta hände jämförelsevis sällan, och en god del af de kristna katakomberna har ju sitt namn efter någon berömd martyr som af trosbröderna eller ännu oftare en trossyster där blifvit bisatt.

En dylik *locus religiosus* var ej underkastad de stadgar som gälde med afseende på eganderätt och öfverflyttning däraf. Hvarken häfd eller preskription hade tillämpning på sådan. Därför finna vi på grafmonument mycket ofta skrifvet *H. M.* eller *H. L. H. N. S., Hoc monumentum* eller *hic locus heredem non sequitur*, »denna grafplats öfvergår ej på mina arfvingar»; åtminstone göres undantag för arfvinge, som ej hör till familjen. Vanlig är äfven på dylika vårdar formeln *ius civile* eller *iuris consultus abesto*, hvarigenom den aflidne undanber sig, att hans hvilostad skall bli föremål för lagens och juristernas behandlingDen efter processer så lystne romaren kände dock ett behof att åtminstone efter döden få vara i fred för dem.

Var grafvens frid ända till tredje århundradet efter Kr. skyddad — egaren måtte vara hvem som hälst och af hvad religion som hälst, förbjuden eller tillåten — är det ju ej underligt, att vi finna de älsta cemeterierna vid de stora vägarna och med samma belägenhet som alla andra grafvar. År 1865 upptäktes vid den så starkt befarna ardeatinska vägen ingången till en bland de allra älsta katakomberna, S. Domitillas. Omedelbart vid vägen ligger en byggnad i enkel stil, hvars ypperliga murverk omisskänneligt hänvisar till de första kristna århundradena. Öfver denna har funnits en inskrift — man ser ännu platsen där den suttit — som utan tvifvel innehållit att Flavia Domitilla, kejsar Vespasianus' dotterdotter, uppfört detta monument jämte dess hypogaion åt sig och de sina. På hvar sin sida om ingången befinner sig ett mindre rum, hvilket måhända var afsedt för åminnelsefesterna. Man har funnit spår af en trappa som ledde till en annan förstörd öfvervåning, som väl tjänat till bostad för uppsyningsmannen för vården, *custos monumenti*. Från det midtersta rummet, vestibulen, kommer man till en lång sluttande gång, hvars hvälfda tak, liksom väggarna är klädt med stucco och prydt med målningar, fint och tvånglöst behandlade vinrankor med drufvor, foglar och kärleksgudar; målningen sträcker sig utan att begränsas af geometriska linier fritt öfver alla väggar. Det är ett stycke antik konst af ädlaste art och påminner om de bästa målningar af detta slag i Pompeii liksom om den bekanta bägaren med hafsväxter och genier i Hildesheimerfyndet. Här och där finner man spår af landskapsbilder och andra fresker såsom den gode herden, en nattvard och Daniel i lejonkulan. Genom andra gångar står denna hvalfgång i förbindelse med den nära invid belägna katakomben. Så väl ivestibulen som i den först nämnda gången finnas sarkofager, men i den senare

därjämte äfven *loculi*.

Skulle en hedning hafva inträdt i detta monument, så hade han ej funnit något ovanligt däri. Dekorationerna voro desamma som i de hedniska grafkamrarna. *Daniel* skulle påmint honom om de lejonbetvingande hjältarna i de helleniska sagorna, i den gode herden skulle han sett en *Hermes*, bärande väduren, i nattvardsframställningen en af de måltidsscener, som så allmänt afbildades på de klassiska grafvårdarna. Denna, så väl som vinrankorna med sina svällande drufklasar, skulle manat honom att erinra sig hur hela forntiden, den egyptiska lika väl som den grekisk-romerska, älskade att i dödens bostäder framställa bilder af omedelbart lif och svällande lefnadslust, därmed på sitt sätt uttryckande tanken att döden är tillfällig och lifvet evigt. Hade han träffat de kristna bröderna och systrarna där församlade i olika rum omkring brödet och vinet, skulle han däri sett en af dessa så vanliga hedniska åminnelsehögtider till den dödes ära. Och hade han äfven hört de heliga sångerna och bönerna, skulle han visserligen funnit, att det ej var med rättrogna medlemmar af den hedniska statskyrkan han hade att göra, men skulle måhända ej fäst så särdeles uppmärksamhet vid hvad som förehades, van som han var att dagligen bevitna österländska religionsbruk, som ju alt mer vunno insteg i Roma. Och till och med om han fattat att han råkat in bland dessa kristianer, om hvilka dagdrivarna på forum, i badhusen och på rakstugorna hade så hemska saker att berätta, skulle han måhända förfärad vikit tillbaka, väntande sig att i nästa ögonblick få se ett blodigt åsnehufvud tillbedjas eller ett barn slagtas och förtäras, men han skulle i alla fall ej kunnat störa dem. Grafvens fridlysta område skyddade dem.

Trygt kunde sålunda de kristna under två århundraden, sedan deras lära hade kommit till Roma, anlägga sina katakomber. De hade därvid dock en sak att nogaiakttaga. Endast så vida man med dessa underjordiska gångar aktade sig att öfverskrida det område som vid jordytan begränsades af den köpta eller åt kristna församlingen skänkta arean, stodo de under lagens fulla skyddEganderätten till det jordområde, som de kristna eller deras välgörare egde, skyddades naturligtvis i alla händelser af lagen, men öfverskred man det, utsatte man sig för processer, som voro farliga under den kristna församlingens egendomliga förhållanden.. Bröderna de Rossi hafva gjort den upptäkten, att man i katakomberna, om man afser från de delar, som bestämdt förskrifva sig från yngre tidpunkter, kan återföra det öfriga på geometriskt regelbundna ytor af föga utsträckning. Detta visar med hvilken ängslig omsorg man, för att komma i åtnjutande af det skydd lagen skänkte äfven den i enskild ego varande grafven, hur djupt man än gräfde sig ned i jorden, höll sig till det område som betecknades af arean vid jordytan och öfver hvilket ensamt man var herre. Man underkastade sig hällre att gräfva i flera våningar, den ena under den andra, till dess man kom så djupt att det blef omöjligt att utestänga vattnet och att andas med lätthet, än man utsatte sig för faran att öfverskrida sina gränser. »Hvarje särskild af dessa små ursprungliga katakomber är således det noggranna återgifvandet af det fält man egde på jordytan. De lämna därför en bild af dessa ursprungliga små hypogaier, som skänktes den första församlingen af rika beskyddare eller som den för egna medel hade köpt. Flyttar man dem i sin tanke till jordytan, ditsätter man ånyo de träd, som där planterats, och de vårdar som där uppförts, begränsar man dem med *cippi* (gränsstenar) eller murar, så får man en föreställning om det slags öar, som de kristna cemeterierna under andra århundradet bildade på den romerska campagnan mellan de rikes landtgods eller olika bekännelsers grafvar.»

I början var man ej nogräknad med utrymmet; *loculi* gjordes stora och långt ifrån hvarandra. Det syns att man

ännu ej dristat tänka den tanke på kyrkans blifvande storhet och allmännelighet, med hvilken vi redan i andra århundradet se kyrkans skriftställare så förtrogna. Man hade ingalunda föreställt sig möjligheten, att dessa dödstäder skulle få den ofantliga utsträckning som vi ofvan angifvit, att de en gång skulle komma att hysa millioner människor. Den älsta delen af en katakomb bestod sålunda af en enda gång, vid hvars ena eller båda sidor man anlade små kamrar, *cubicula*. Räkte ej gången till, anlade man nya, ofta på betydligt afstånd. När de troendes antal växte, fick man tänka på att bättre hushålla med platsen; de öfverflödiga mellanrummen, som lämnats mellan de första *loculi*, fyldes med nya, och de som tillkommo fingo rycka närmare.

Emellertid skulle denna utväg ej längre förslå, oaktadt den kännedom, som dödgräfvarna, *fossores*, vunnit om

beskaffenheten af den stenart, i hvilken de arbetade och den besparing de åstadkommo genom att låta gångarna gå närmare hvarandra och genom att anlägga flera cubicula. Det hände äfven att förut anlagda gångar fördjupades, så att flera *loculi* kunde anbringas öfver hvarandra. Man tvangs slutligen att gräfva ännu en våning, öfver eller under den första o. s. v., så att man i samma krypta kan finna ända till fem våningar eller *piani*, såsom italienarna kalla dem. Ytterst sällan sättas dessa våningar i förbindelse med hvarandra genom sluttande plan; man stiger nästan alltid på trappor från den ena till den andra. På den tiden hade man ej våra instrument, som tillåta att anlägga en stollgång utan fara att stöta tillsamman med en som befinner sig däröfver eller därunder; man måste sålunda för att undvika ett dylikt sammanträffande, som naturligtvis kunde blifva fördärfligt för hela anläggningen, hålla sig till den vågräta riktningen. Hufvudvåningarna både därför ett bestämdt afstånd från hvarandra, och detta så stort, att man stundom mellan dessa i senare tideranlade mindre hvad man skulle kunna kalla entresolvåningar eller hvad de moderna romarna benämna *mezzanini*. Det synes för öfrigt huru fossorernas teknik alt mera utvecklas; den älsta utsmyckningen består af stucco och murverk; sedan finner man pelare och pilastrar, gesimser och lister, stolar och bänkar för biskopen och presbytererna uthuggna i själfva klippan. Arcosolier blifva alt vanligare; *cubicula* äro ej längre oföränderligt fyrkantiga, utan stundom sex- och åttahörniga; ja det finnes sådana som hafva en eller flera absiderMed en *absis* menas såsom bekant en halfrund fördjupning i en vägg på hela dess höjd..

De kristna hade så mycket som möjligt sökt att lefva i godt förstånd med de borgerliga myndigheterna och gifva kejsaren hvad kejsaren tillhörde, men till slut kom dock, i tredje århundradets midt, den tid, då både de styrande och den stora allmänheten skulle få ögonen fullt öppna för att de kristnas rike ej var af deras verld, och att kristendomen förr eller senare skulle leda till dennas undergång. Då begynna förföljelserna att mot alla rättsgrundsatser utsträckas äfven till de förut fridlysta grafvarna. De kristna känna sig därför, också de, å sin sida lösta från lagens band. De ursprungliga begrafningsplatserna hade ofta legat helt nära hvarandra och deras förgreningar stötte nästan tillsamman; man förenade dem nu och så uppkommo dessa stora cemeterier såsom S. Callistos, i hvilka det dock ännu i dag är möjligt att genom arbetets olika beskaffenhet och många andra kännetecken urskilja de olika *areæ*, af hvilka den ursprungligen bestått. Man har till och med gått så långt, att man trott att alla katakomber i Romas närhet slutligen blifvit förenade. Detta är emellertid otänkbart. En af de omständigheter, som främst måste tagas i betraktande vid anläggningen af ett cemeterium, var jordmånens beskaffenhet. Man valde därtill etthögre liggande ställe och undvek dalarna och flodbäddarna, emedan cemeteriet annars skulle varit utsatt för öfversvämning eller vattnets genomsipprande; detta har äfven skett, där man frångått den allmänna grundsatsen såsom i Castuluskatakomben vid den labicanska vägen. Därigenom skulle äfven de döda kropparnas förruttnelse påskyndats och luften i de ofta besökta cemeterierna, trots grafnischernas sorgfälliga tillslutande, hafva blifvit förpestad. Hade således den segrande kyrkan någon gång haft den storartade tanken att göra alla katakomberna till en enda dödstad utan like, har den i alla fall varit helt och hållet outförbar åtminstone med de hjälpmedel, öfver hvilka den tidens ingeniörsvetenskap egde att förfoga.

I grafgångarna från detta tidsskede (från Decius' förföljelse till och med Diokletianus') finna vi å ena sidan ett stort slöseri med rummet som ju var oinskränkt, sedan inga lagliga gränser vidare funnos att iakttaga, men å andra sidan äfven vårdslöshet i utförandet, små tarfliga, helt och hållet oprydda gångar, då tilloppet af dem som här skulle finna sin sista hvila blef alt större och större. Vidare kan man också iakttaga flera sinnrika åtgärder för att skydda sig för öfverraskningar, under det gudstjänsten och begrafningen firades eller då katakomberna fingo tjäna till gömslen för såsom vildbråd hetsade bekännare. Så sattes katakomberna i förbindelse med öfvergifna arenarier med flera utgångar. De vanliga trapporna tillmurades, och nya likaledes i arenarier utmynnande anlades. Ja, man har i S. Callisto funnit en sådan af det utseende som bild 12 utvisar. Den var omöjlig att begagna vare sig till nedstigande eller uppstigande, med mindre man hade vänner därnere, som på gifven signal uppsatte en stege. Emellertid kunde det nog hända, att den verldsliga maktens tjänare, oaktadt alla dessa försigtighetsmått, förmådde att intränga, såsom vi skola se i den öfversigt af de kristnas ställning under de tre första århundradena, på hvilken justde Rossis undersökningar i katakomberna låtit så mycket nytt ljus falla. Då under den diokletianska förföljelsen cemeterierna indrogos till staten som dess egendom, visste man ej något annat medel

att skydda de heliga martyrernas grafvar än att fylla en mängd af de gångar, som ledde till dem, med jord. Hvad som bevisar detta är, utom det tillstånd, hvari en hel del af dem befinna sig, den omständigheten att man har upptäkt gångar med *loculi*, som numera äro utan golf och sålunda förutsätta att de under dem varande gallerierna varit fylda. Då man efter kyrkans seger anlade nya ingångar, fick jordfyllningen, när martyrgrafvarna återstäldes och förskönades, ofta ligga kvar i de gamla.

Bild 12. Hemlig trappa.

Detta skedde hufvudsakligen genom den ofvan nämnda påfven Damasus den förste. De gamla trapporna visade sig ofta vara för små för det starka tilloppet af pilgrimer, nya, större och praktfullare anbragtes. Man ser emellertid i detta sista tidskede af katakombernas historiabegrafningarna inom dem blifva alt sällsyntare. Vid slutet af åtskilliga gångar hafva inga loculi blifvit anbragta; arcosolier äro antydda på väggen, men hafva aldrig blifvit ut- huggna. Man finner lätt att fossorerna hafva gjort sig räkning på ett tillopp som uteblef.

Bild 13. Dödgräfvaren Diogenes' graf.

Diogenee - fossor in pace depositus octabu kalendas octobris

Dessa uthålliga, tåliga *fossorer*, som under århundraden förrättat sitt obemärkta arbete på det tysta underjordiskaåkerfält, hvars sådd en gång skulle uppspira och överskygga hela verlden, förtjäna ett omnämnande. Beboende jordens innandömen »såsom munken sin cell» hafva de med hacka, spett och öfriga verktyg, såsom de föreställas å dödgräfvaren Diogenes berömda graf (Bild 13), urhålkat dessa 876 kilometer långa grafgångar. Borren synas de ej hafva begagnat; däremot kan vinkelhaken omöjligt hafva varit dem okänd. Man antar vanligen, att fossorerna voro *clerici*, tillhörde kyrkans embetsmän och bland dem innehade lägsta graden. Därmed må nu vara huru som hälst, säkert är att de vid hvarje särskildt cemeterium anstälde stodo under lydnad af presten i den *titulus* eller församling till hvilken cemeteriet hördeI senare tider, från påfven Fabianus voro cemeterierna fördelade på Romas olika församlingskyrkor, *tituli*.. Då katakomberna altmera började öfvergifvas för kyrkogårdarna ofvan jord, tyckas emellertid fossorerna, numera ett skrå, som en enskild affär öfvertagit gräfningen och försäljningen af grafvar åt de troende, hvilka ville hvila i martyrernas närhet. Så underrätta oss inskrifter från slutet af fjärde och början af femte århundradet, att personer köpt de grafvar, i hvilka de hvila, af namngifna fossorer, som förmodligen handlat på skråets vägnar. Efter år 430 finna vi intet omnämnande af detsamma. Möjligt är att det upphäfdes eller omorganiserades.

Anläggningar af det omfång, som de, med hvilka vi sysselsätta oss, kunde ej ske utan anlitande af ingeniörer, *mensores*. Af flera omständigheter framgår det, att de vid uppgörandet af plan för katakomberna följde de romerska fältmätarnes förfaringssätt. Att de på förhand uppgjorde en plan, en *forma*, som romarna kallade det, synes troligt, ja för vissa anläggningar såsom en del af S. Priscilla vid Via Salaria nödvändigt. Hade en sådan ej funnits med utsatta mått, är det svårt att förklara huru fossorerna i jordensmörka innandömen kunnat finna sig tillrätta, såvida man, ej får antaga, att de alla piani genomgående lucernarierna tjänat dem som riktpunkter.

*

Det skulle måhända ej vara en stor skalds snille ovärdigt att i en rad af bilder framställa de kristna i katakomberna. Dessa taflor skulle emellertid blifva högst olika efter de olika skedena i den kristna kyrkans förhållande till staten.

Törst kunde vi tänka oss en åminnelsemåltid en vacker vårafton under den tidigare delen af kejsar Neros regering. Snön på Soracte har smält, violerna blomma, himlen är hög och börjar redan antaga denna mättade, varma färgton som antyder att sommaren är nära. Förbi Caracallas öfvermåttan praktfulla varm-badhus, förbi de ryktbara Scipionernes grafvar, nedför Mars' backe, fram under Drususbågen vandrar ett sällskap män och kvinnor med glada anleten och nytvättade drägter på »vägarnas drottning», Via Appia, ut genom den lika benämnda porten. Öfver bäcken Almo i den dal, som nu kallas Caffarella, nalkas man det ställe, som under namnet *Domine quo vadis* skulle blifva så ryktbart i legenden om Petrus' sista dagar.Se Hammerich, Den kristna

kyrkans historia Sv. öfvers. I S. 49. V. Rydberg, Sägner om Paulus och Petrus. Förbi en mängd af präktiga grafvårdar kommer man till ett mausoleum, i trakten af det nymphæum, som blifvit bygdt till ära för vattendragets gudomlighet och som moderna ciceroners förvetna okunnighet gjort till Egerias grotta. Mausoleets af höga cypresser skuggade murar antyda genom sin färg, att det icke är nytt, och af inskriften öfver dörren synes, att det eges eller rättare sagdt egts af den förnäma cæciliska slägten, hvilken de lysande Metellerna, Numidias och Kretas eröfrare tillhörde, men nu öfvergått till de med Cæcilierna befryndade Pomponierna. En man, grafvårdens vaktare, framträder ur en port å sidan afhufvudingången, och af det sätt och de namn, med hvilka de nyanlända hälsa honom och hälsas tillbaka, kan man sluta både till att de samtliga äro frigifna och att de äro kristianer. Det är ej många dagar sedan de voro här, då medförande den döda kroppen af en medfrigifven och medtjänare i Gud. Redan förut har grafvårdens egarinna anländt i en bärstol: i Pomponia Græcinas fina, men sorgbundna drag och allvarsamma, men med verldsdamens omedvetna behag anordnade drägt kunna vi läsa både hennes höga börd, framstående rang som hustru till en före detta konsul och hennes från jordisk flärd vända sinne.

Man inträder samfäldt i grafkammaren. Fina, målade rankor slingra sig ledigt kring tak och väggar; mot den stuccobeklädda muren, som är hållen i klar färgton, teckna sig de svällande drufklasarna fulla och runda. Måhända har den, som lät smycka denna minnesvård, tänkt på österns djupsinniga saga om Dionysios Zagreus, rankans gud, som skall lida och dö, pressas i kval och förintas, för att åter uppstå som ädelt vin, skänkande lif och sällhet åt dem som anamma honom. De blickar, som nu äro fästade på den sköna målningen, se däri en sinnebild af vinträdet Kristus, i hvilken de troende äro grenar. Ett stycke inom den första grafkammaren, som är fyld med till en del praktfulla sarkofager, sträcker sig en nedåt sluttande gång, hvars båda sidor upptagas af dels fristående, dels i väggen inmurade sarkofager med grekiska inskrifter, ty grekiskan var så väl de bildade romarnas som den nyfödda kristna kyrkans språk. I tyst andakt stanna de närvarande en kort stund framför den nisch, som innehåller den nyss bortgångne broderns murade kista. Därefter beger man sig till sidorummet, trikliniet, där måltiden, som slutar dagen och som nu begås till den bortgångnes minne, skall intagas. Ett halfmånformigt bord är besatt med dryckeskärl, och därpå ligga hvita präktiga bröd. Inom dess rund står ett annat mindre, vid hvilket en slafgosse är sysselsatt med att blandavinet med varmt eller kallt vatten alt efter gästernas smak (Bild. 14). En gammal frigifven, med silfverhår och frid i sina anletsdrag, uppstiger och bryter det första brödet under bön och tacksägelse, och så fortgår måltiden under samspråk om Kristus, om församlingens gemensamma angelägenheter och den nyligen aflidnes förtjänster om densamma. Dörren står öppen; på den dunkelblå himmelen simmar månen ej som i nordligare länder såsom en skifva, utan som ett fullt

Bild 14. Måltid. (Väggmålning i katakomben S. Pietro e Marcellino).

silfverklot; den kastar sitt skimmer öfver den appiska vägens minnesvårdar och genom nötning skinande stenläggning; den belyser bordsgästernas i stilla lycka mot höjden riktade ansigten. Sedan uppstämmes en tacksägelsesång till Honom, »hvilken låtit kroppen få sin föda efter den lag som kroppens bräcklighet nödvändiggör.» Till slut läser den älste — presten skulle vi på våra dagars språk kalla honom — ur ett sändebref på grekiska, som nyss kommit frånKorinthos, från Saulos eller som romarna kallade honom, Paulus från Tarsos, Jesus Kristus' tjänare som han själf nämner sig: »Hvar och en», heter det bland annat där, »vare öfverheten, som väldet hafver underdånig, ty ingen öfverhet är utan af Gud. Därför ho sig sätter emot öfverheten, han sätter sig mot Guds skickelse; men de som sätta sig däremot, de skola få en dom, för hvilken de hafva sig själfva att skylla. — — Det som sagdt är: du skall icke göra hor: du skall icke dräpa: du skall icke stjäla: du skall icke bära falskt vitne: du skall icke hafva lust: och hvad annat sådant bud är, det sammanfattas i detta ordet: du skall älska din nästa såsom dig själf. Kärleken gör sin nästa intet ondt, så är nu kärleken lagens fullbordan. Och då vi sådant veta, att nu är stunden kommen att uppstå ur sömnen, ty frälsningen är oss närmare nu än då vi blefvo troende, så låtom oss bortkasta mörkrets gärningar och ikläda oss ljusets rustning. Låtom oss ärliga vandra såsom om dagen; icke i frässeri och dryckenskap, icke i kamrar och utsväfningar; icke i kif och förbittring, utan ikläden eder Herren Jesus Kristus och sörjen icke för köttet, så att det leder till begärelse.» Brefvet till romarne kap. 13; Öfversättningen huvudsakligt efter *Myrberg*, De paulinska brefven, Stockholm 1880.

Må vi nu förflytta oss ett århundrade senare i tiden. På tronen satt såsom den ene och egentligen styrande af två samkejsare, Marcus Aurelius Antoninus, med tillnamnet Filosofen. Han var ädel och statsklok, men han förföljde de kristna. Vi skola i det följande se, hur det kom sig att »ju dugligare, ju mera äkta romersk kejsaren var, dess mer böjd var han för det strängaste förfarande mot kristendomen». Den katakomb, hvars första utseende vi nyss skildrade, har nu växt. Djupt under jorden gå många korsande gångar. I en af dem framskrider ett liktåg af sex män i hvita mantlar, ty de kristna ville icke bära sorg efter dem, som de ansågo vara iklädda »härlighetens hvita kläder.» Påskuldrorna bära de i en öppen sarkofag af cypressträ en död kropp, svept i praktfull guldstickad tunika. Framför dem skrider en prest i det slags klädnad, som kallas *dalmatika*. Han är ingen mindre än Romas biskop. Efter dem följer under afsjungande af heliga sånger med ljus i händerna en stor skara män och kvinnor. Den dödas hufvud är till en del täkt med en duk, men hvad däraf synes tyder, liksom hela den af klädningen tecknade gestalten, på en ung flicka af ovanlig skönhet.Då det ej kan undgå den sakkunniga läsaren att det är den heliga Cæcilias legend som ligger till grund för vår framställning, vilja vi nämna, att vi ej äro okunniga om Lipsius' och andras kritik af denna legend. Ett djupt sår, som nästan helt och hållet afskurit halsen framifrån, synes i följd af hennes ställning endast som en röd strimma. Det ligger något

Bild 15. Madernas bild af den heliga Cæcilia.

obeskrifligt ljuft och kyskt i den döda jungfruns gestalt (Bild 15). Tåget framskrider långsamt och utan att någon rädsla förmärkes. Här äro de i trygghet. Väl hade de kristna altsedan Nero, eller åtminstone sedan Trajanus, skäl att utropa, såsom Cyprianus af Karthago senare gör det: »Lycklig vår kyrka! Herran beskyddar och hedrar henne. Hittils var hon skinande hvit genom våra bröders goda gärningar. Nu tillstädjer han henne äran att färgas röd i martyrernas blod; hvarken rosor eller liljor felas i hennes krans.» Men ännuvoro dock katakomberna fridlysta af lagen, och det var först i början af det påföljande århundradet som de vilda massorna under rop af »de kristna för lejonen!» i trots af lagen vågade intränga i deras grafvar och femtio år därefter som äfven lagen nekade att längre gifva skydd. När tåget anländer till den bestämda grafkammaren (Bild 16), nedsättes träsarkofagen i en af marmor, den döda öfverhöljes med sidentyg, marmorlocket påsättes, biskopen läser bönen för hennes frid, begrafningssången afsjunges och martyrens likbegängelse är till ända.

Bild 16. Cæciliakryptan i S. Callisto.

Ännu en bild vilja vi framkalla från en af de få arenarier, som blifvit förvandlade till katakomber, vid via Salaria. Tiden är kejsarne Carinus' och Numerianus' regering (283—285). Det var vid lifstraff förbjudet för de kristna att församla sig i katakomberna, dit de, när förföljelserna rasade alt för svårt däruppe, varit vana att draga sig tillbaka till gemensam andakt och begagnande afsakramenten. Men en stor mängd män och kvinnor hafva trotsat förbudet och äro nu samlade vid de nyss begrafna martyrernas Chrysanthos' och Darias hvilostäder. I tvänne cubicula, männen för sig och kvinnorna för sig, afhöra de den vördnadsvärda prestens ord, som påminner dem att »för dem som försvara sanningen intill döden skall Herran strida.» Till de dödas ära, som »hvila i Herran», sjungas hymner, de heliga böckerna läsas, och silfverkärl stå beredda framför det i klippan inhuggna säte, från hvilket presten talar. Det ligger öfver församlingen en stämning, allvarlig och lyftad utan like. Hos de döda, med döden för ögonen, tycka de sig nästan lefva med dem, som de hafva förlorat. Djupt gripande ljuda i katakombernas tystnad de ord, som mana de troende att lida och fördraga de bedröfvelser Gud pålägger dem, att utan klagan gå den död till mötes, som skulle gifva dem lifvets krona, och att stadigt tro på Guds rikes slutliga seger. »Låt pinoredskapen sönderslita oss, medan vi stå med till Gud sträkta armar, låt oss hängas på korset, låt elden förtära oss, låt djuren gå löst på oss; när han beder, är den kristna färdig för hvilket dödssätt som hälst.» Men är det ej skärande hån, när presten och med honom alla de troende andäktigt bedja, att Gud måtte förläna kejsarna — dessa kejsare, som historien brännmärkt såsom nesliga odugligar — ett långt lif, en åtlydd vilja, en lycklig familj, segerrika vapen, en trogen senat, ett hörsamt folk och lugn i hela verlden? I detta ögonblick ila *ostiarierna*, dörrvaktarna, som stått utstälda vid katakombens utgång in i kapellet, under rop »fienden är öfver oss.» Man vill fly — men vägen är spärrad af soldater i det kejserliga gardets lysande rustning. De åtföljas af sina tjänare, *calones*, hvilka på befallning af den officer, som anför truppen, inom några ögonblick fylla ingången

till katakomben med stora stenar och sand och lefvande begrafva den kristna skaran. — — — Hundra år därefter lät påfven Damasus bryta en öppning istenväggen, så att martyrernas ben och de heliga kärlen skulle kunna ses, utan att vanhelgas af de besökandes steg. Så såg dem ännu i sjätte århundradet den ryktbare Gregorius af Tours.

Mycket, som förut var dunkelt i de första tre århundradenas kyrkohistoria, har genom katakombernas häfder fått en ny belysning, liksom vår kännedom om dessa tiders kristna åskådningssätt, lif och sedvanor vunnit en ej obetydlig tillökning. Vi skola med ledning af de Rossis forskningar söka besvara den redan uppstälda frågan, huru de kristna kunde åstadkomma dessa häpnadsväckande, underjordiska dödsboningar, och så lämna en kort framställning af den romerska församlingens statsrättsliga och borgerliga ställning under kristendomens första århundraden, för så vidt denna står i sammanhang med katakombernas historia.

*

När kristendomen först uppträdde i Roma är oss obekant; endast så mycket är säkert, att det ej kan vara långt efter stiftarens död på korset. Hufvudstadens förbindelse med alla delar af det vidsträkta riket var liflig, dit fördes slafvar, »med samma vind som fikonen», från östern, och med dessa följde deras religioner. Den kaldeiska stjärndyrkan, den trakiska Sabazius-religionen, tillbedjandet af den egyptiska Osiris (*Asar*), Isis (*Ist* eller *Hes*) Serapis (*Asarhapi*), Mithrasoffren och den judiska monoteismen — alla dessa skiftande former af österländsk gudsdyrkan funno i Roma en fruktbar jordmån, där tron på de folkliga gudarna blifvit undergräfd af hellenisk filosofi och romersk vidskepelse.En klar och fullständig sammanfattning af de främmande religionerna och deras förhållande till den romerska statsreligionen gifver A. Chr. Bang i Kirken og Romerstaten intil Constantin den Store. Christiania 1879. Visserligen voro alla främmande religionerförbjudna; de församlingar, som bildade sig för deras utöfning, voro *collegia illicita*, förbjudna samfund. Ett trots mot lagen i detta hänseende betraktades af den romerska rättsuppfattningen som ett brott mot det romerska folkets majestät, och för det kände den romerska lagstiftningen ingen misskund. De appuleiska, variska, corneliska och iuliska lagarna stadgade dödstraff därför. Ty efter romersk åskådning berodde gudarnas hägn af staten därpå, att de på föreskrifvet sätt åtnjöto dyrkan och offer af statens medborgare; vände dessa sig från deras tjänst, kunde man vara säker på, att gudarnas hämnande vrede skulle hemsöka samhället. Men likgiltiga som romarna egentligen voro för religion i inre mening, tröttnade de vanligen att förfölja och upptogo snart den främmande guden bland sina egna eller blundade åtminstone för hans tillbedjande. Visserligen inträdde under Augustus ett omslag i regeringens politik; de främmande trosbekännelserna förföljdes obarmhertigt i Roma och Italien — annorstädes kunde det ju ej komma i fråga, då efter romerskt uttrycks- och ursprungligen äfven tänkesätt provinserna bestodo af »förbundna» eller »fria» stater, och en ledande grundsats i den romerska styrelsevisheten var att låta hvar stat hafva sin religion, förutsatt att denna religion ej försökte vinna bekännare bland romarna. Betecknande för denna uppfattning är Augustus' förfarande. I Alexandria uppträdde han som Serapis' ifrigaste dyrkare, medan han i Roma lät nedrifva de åt denna gud och åt gudinnan Isis uppförda helgedomar och endast medgaf att de enskildt dyrkades. Tänk hvad du behagar, men deltag i dyrkandet af statens gudar! var den maning, som den romerska staten i detta fall tillropade sina medlemmar. Det föll aldrig en romare, så länge han ville ställa sig på rättslig grundval, in att förfölja religiösa åsigter, men det föll honom lika litet in, att medgifva frihet i utöfningen af religionen. Religionsfrihet i verklig tillämpning, *libertas religionis*, är ett begrepp, hvilketförst kristendomen på allvar har infört i verldsutvecklingen.

Bland alla dessa olika trosbekännelser väkte kristendomen i början ingen uppmärksamhet. De kristna ansågos såsom en judisk sekt. Tribunen Claudius Lysias i Jerusalem skrifver med anledning af judarnas anklagelse mot Paulus till prokuratorn (vice ståthållaren) Claudius Felix i Cæsarea: »Denne man hade judarna gripit och ville dödat honom, men där kom jag till med krigsfolket och tog honom ifrån dem, efter jag förnam, att han var en romersk medborgare. Men när jag ville veta saken, som de hade mot honom, lät jag honom komma inför deras råd. Så fann jag att han skyldt vardt om något spörsmål i deras lag och dock ingen skuld hade, som död eller häktelse värd var.» Samma uppfattningssätt har Felix' efterträdare Porcius Festus. Vid mötet i Cæsarea med konung Herodes Agrippa den andre säger han: »Då åklagarna kommo före, buro de ingen sak före, den jag hade

tänkt. Men de hade några spörsmål (tvister) med honom om sin vantro och en som kallades Jesus, som död var, men Paulus påstod att han lefde.» Alldeles samma omdöme hade redan förut prokonsuln i Achaia Gallio gjort gällande. »Man ser här som så ofta annars den romerska rättsuppfattningens skärpa och harmoni; hvad prokonsuln i Korinthos och tribunen i Jerusalem och prokuratorn i Cæsarea döma angående kristendomens rättsliga ställning, stämmer fullkomligt öfverens; i alla dessa myndigheters ögon är judendom och kristendom samma religion. Likaså litet som det är någon förbrytelse att vara jude, likaså litet är det att vara bekännare af Kristus' namn något som förtjänar död eller fängelse. Och antingen nu Jesus var död, som judarna menade, eller han var lefvande, som de kristna antogo, det var för den romerska staten en fullkomligt likgiltig sak, därom fingo de judiska sekterna disputera så mycket de ville.»Bang a. st. S. 54, 55.

Kristendomen kunde sålunda öfveralt dölja sig i judendomens skugga, »denna högt berömda religion» säger Tertullianus, »som ingen höll för lagstridig»; äfven i detta hänseende voro de ända sedan Alexander den stores tid i hela den kristna verlden spridda judarna, för att begagna Augustinus' uttryck, kristendomens *pedagogi*,*Pædagogi* voro slafvar, som, själfva ofta olärda, buro gossarnas böcker o. d., när de gingo till skolan. befordrare af dess läror, utan att själfva ega något sinne för eller egentlig kännedom af desamma. Visserligen inskred statsmakten någon gång mot judarna själfva. Så beslöt senaten år 19 e. Kr. — mot Julius Cæsars bestämmelse, som till och med frikallat dem från krigstjänst, hvilket i ej ringa mån bidrog att skaffa deras religion anhängare — att af fyratusen frigifna, som antagit judendomen, alla vapenföra skulle utskrifvas och sändas till Sardinien för att rensa denna ö från röfvare. Skulle de ock, säger Tacitus, gå under på grund af öns osunda klimat, vore dock detta en ringa skada, *vile damnum.* Uttrycket säger oss mer än tillräckligt, hur litet vigt romarna fäste vid israeliterna och sedan vid de med dem förblandade kristianerna. Då Caius Caligula fordrade, att hans bildstod skulle uppställas i synagogorna motsatte sig judarna detta öfveralt. I allmänhet aflopp detta trots mot den kejserliga viljan utan några synnerligt menliga följder för dem själfva; endast i Alexandria kom det till en blodig sammanstötning mellan dem och pöbeln, hvarvid många judar dräptes.

Men någon öfver hela riket utsträkt förföljelse mot judarna och kristianerna kom ej i fråga. Vi se också, hur församlingen i Roma får i fred och ro växa och förkofra sig. En utvisning som drabbade judarna och kristianerna under Claudius, just på grund af deras inbördes stridigheter — Tacitus, som missförstått anledningen därtill säger, att judarna beständigt stälde till oroligheter påanstiftan af en viss *Chrestus* — hade endast öfvergående betydelse, och snart finna vi åter båda religionernas bekännare i sina gamla kvarter i Trastevere.

Värre blef förföljelsen under Nero. Det är egendomligt att denne kejsare, ensidigt riktad på det estetiska som han var och utan alla religiösa intressen, utan sinne för Romas storhet och utan känsla för nödvändigheten att med alla medel värna den romerska anden, skulle blifva den förste som förföljde de hittils både lagligen och faktiskt tryggade kristna. Dessa förutsågo redan innan förföljelsens utbrott, att den skulle komma. »Tiden är att domen skall begynnas på Guds hus», säger Petrus i sitt första bref, som skrefs kort före denna tid. Måhända viste de, att de hade mäktiga fiender, som talade mot dem hos kejsaren. Man har i förföljelsen velat se ett verk af Neros hustru Poppæa, hvilken skulle hafva varit judisk proselyt, sålunda en yttring af judarnas hat mot de kristna, som äfven på andra håll under liknande omständigheter röjde sig på liknande sätt. Detta är dock ej bevisadt, och historieforskaren kan aldrig vara nog sen att tro dylika påståenden. Som bekant var förevändningen till den romerska förföljelsen, som företedde så många förfärliga skådespel — satta i scen af kejsarens otyglade, af dryckenskap och utsväfningar förstörda fantasi — den förfärliga eldsvåda som 64 f. Kr. härjade en stor del af Roma och som kejsaren skylde de kristna för. Neros förföljelse hade berott på »en enda mans grymhet», ej på lag och rättslig undersökning, och inskränkte sig till Roma, ehuru föredömet verkade på flera ställen och gaf massorna anledning att gjuta de kristnas blod. Uppenbarelseboken, där det »stora djuret» är Nero och där »skökan som sitter på de sju bärgen» är Roma, har bevarat en genklang af det hat mot tyrannen, som dessa olyckor ingifvit alla kristna. Och Nero, sade vidare den kristna folktron, var ej död; han hade flytt bakom Eufrat och skulle engång såsom Antikrist ryckafram med sina legioner till strid mot Kristus' bekännare. — — — »Romas flykting med lansen lyftad att drabba går öfver Eufrats flod, af sina myriader ledsagad», heter det i de samtidiga bland de så kallade *sibyllinska oraklen*, dessa märkvärdiga foster af judisk och kristen fantasi, hvilka

på västra Europas folk, särskildt på de keltiska och nordiska utöfvat ett inflytande, som man ännu blott tillnärmelsevis anar.

De kristna i Roma hade därefter lugn ända till kejsar Domitianus (81—96). Ofördragsam mot alla åsigter, som stridde mot hans egen, lika hätsk mot dem, som hade någon filosofisk öfvertygelse, som mot dem, som hyste någon religiös, förbittrad öfver att kristendomen vunnit insteg i hans egen familj, öfveralt misstänkande sammansvärjningar mot sitt lif eller sin makt, skred han i sitt sista regeringsår till en blodig förföljelse, som skall hafva sträkt sig öfver hela östern. Med Neros har den det gemensamt, att den berodde endast på kejsarens allsmäktiga godtycke, och att man gick tillväga utan all plan och endast dömde och afrättade dem man händelsevis fick i sina händer. Men man försökte åtminstone att finna någon rättsgrund. Vi böra ihågkomma, att vi nu stå vid början af den storartade utveckling af den romerska rättsvetenskapen, hvilken säkerligen icke var utan inflytande på den utmärkta och strängt lagbundna styrelse, som under ett århundrade skulle komma det romerska riket till godo. Mot de kristna riktades nu beskyllningar för ateism. Därmed menade man, att de ej deltagit i dyrkandet af statens gudar och sålunda gjort sig skyldiga till majestätsförbrytelse, både i den gamla meningen och i kejsartidens nya bemärkelse: genom att ej dyrka den, åtminstone i provinserna, såsom en gud ansedde kejsaren hade de brutit äfven mot dennes majestät.

Det har i kyrkohistorien nästan blifvit en trosartikel, att de första kristna så godt som uteslutande tillhört de lägsta samhällslagren. Visserligen tillhörde den allra förstauppsättningen af dess utbredare ej de mera bildade klasserna, men vi se dock snart en annan beståndsdel, företrädd af Paulus, inmänga sig. Denne säger visserligen själf om församlingen i Korinthos, att där ej fans »många köttsligen visa, ej många mäktiga, ej många ädlingar», och ännu i andra århundradet hånar filosofen Celsus dessa »enfaldiga och okunniga själar, inskränkta och oodlade andar, inför hvilka de kristna lärarna gjorde sina konster». Men det hade varit underligt, om en lära, som i renhet och sedligt värde stod så högt öfver de religioner, hvilka då voro herskande, ej funnit någon anklang hos de högre stånden. Att den tidigt trängde dit, är numera genom de Rossis upptäkter bevisadt. Vi hafva redan sett huru grafskrifterna i S. Lucinas krypta i Callistos katakomber häntyda på, att här medlemmar af slägterna Cæcilii, Attici, Pomponii, däraf en Pomponius Græcinus, ligga begrafna, ja att man med en viss sannolikhet kunde sluta till att Lucina, som anlagt kryptan, ej varit någon annan än den *Pomponia Græcina*, som Tacitus i trettonde boken (kap. 32) af sina Årsböcker omtalar. Enligt denna skriftställare skulle hon år 58 e. Kr. hafva blifvit anklagad för främmande öfvertro. »Hon lämnades åt mannens dom; enligt gammal häfd höll han inför de närmaste slägtingarna ransakning om sin hustrus lif och heder och förklarade henne oskyldig. Hon lefde därefter länge i ständig sorgbundenhet. Ty sedan hennes vänninna, Julia, Drusus' dotter, genom Messalinas ränker blifvit mördad, tillbragte hon fyrtio år i ständig sorgdrägt, i ständig nedslagenhet». Det senaste tillägget är den hedniska samtidens förklaring af hennes för densamma ofattliga, kristna väsen.

Af ännu större betydelse för kyrkans och katakombernas historia är det fullt bevisliga inträngandet af kristendomen i det kejserliga flaviska huset. Vespasianus, den förste af denna ätt som bar kejsarpurpurn, hade en äldre broder, Titus Flavius Sabinus. Tacitus skildrar honom som enman, hvars dygd och redlighet voro höjda öfver all misstanke, mild och obenägen för att utgjuta blod. Under hans senaste lefnadsår klandrades han af somliga för overksamhet och ohåga att deltaga i statens angelägenheter, medan några förebrådde honom andra af hans ofvan nämnda karaktersdrag; »det saknades dock ej de, som urskuldade hans tillbakadragna lefnadssätt med hans ålder». Då flera af de här uppräknade dragen äro bland dem, hvilka hedningarna vanligen förebrådde de kristna — »vi påstås vara odugliga i lifvets vanliga angelägenheter», säger Tertullianus i sin försvarsskrift för kristendomen — har man velat draga den slutsatsen, att Sabinus mot slutet af sin lefnad omfattat den nya läran. Därmed må nu vara huru som hälst, säkert är, att hans son Titus Flavius Clemens, liksom denne senares slägting och hustru Flavia Domitilla d. y., Vespasianus' dotterdotter, varit dess bekännare. De stodo tronen nära. Domitianus hade bestämt sin kusins söner, som uppfostrades af den berömde läraren i vältalighet, Qvintilianus, till efterträdare. Om Clemens' och Domitillas öde berättar oss den grekiska historieskrifvaren Cassius Dion, följande: »Detta år (95) lät Domitianus afrätta många människor och bland dem konsuln Flavius Clemens, ehuru han var hans kusin och hade till hustru Flavia Domitilla, äfven hon en slägting till kejsaren. Båda hade blifvit

anklagade för gudlöshet (*atheótes*), en anklagelse, som bragt många om lifvet. Hvad Domitilla beträffar, nöjde man sig med att förvisa henne». Suetonius tillägger, när han berättar om Clemens' död, att denne varit *contemptissimæ inertiæ*, han hade visat en föraktlig liknöjdhet. Om man nu sammanhåller beskyllningen för ateism, gudlöshet, som veterligen aldrig af romarna framstälts mot judarna, Dions uppgift, att Clemens och Domitilla följde judiska bruk, Suetonius' om den förres föraktliga likgiltighet och det med orätt betviflade faktum, att en förföljelse mot de kristna egt rum mot slutet af Domitianus' regeringstid, vinner manstörsta sannolikhet för, att den katakomb, som bär Domitillas namn, varit en gåfva af henne till den kristna församlingen i Roma. Till full visshet öfvergår denna förmodan genom de inskrifter, som funnits där och som betyga, att Flavia Domitilla, aflidne kejsar Vespasianus' dotterdotter, där lämnat grafplatser åt enskilda personer, af hvilka man känner en till namnet. Hvad Clemens beträffar, har man i nyare tider velat göra gällande, att den biskop eller, rättare sagdt, presbyter Clemens i Roma, som i den romerska församlingens namn i slutet af första århundradet författat ettEndast ett är bevisligt äkta. bref till församlingen i Korinthos, ej är någon annan än konsuln Flavius Clemens. Säkert är att Clemensbrefvet, långt från att tala mot detta antagande, tvärtom synes bekräfta det, då man där träffar på en författare med det aristokratiska sinne, den säkerhet och de herskareanlag, som hög börd förlänar.

Af detta och dylika bevis framgå tvänne sakförhållanden, som förklara huru de älsta kristna katakomberna kunde anläggas midt ibland de hedniska grafvarna och inför allmänhetens ögon. Först och främst voro de kristna, med undantag af enstaka, på herskarnes nyck eller massornas hat beroende öfverfall, i allmänhet fredade för förföljelse, hufvudsakligen därför, att man så litet kände till deras religions innersta kärna, utan förblandade dem med judarna, som man sedan länge, om också ej gärna, vant sig att fördraga. Därigenom sattes de kristna i stånd att inom alla samhällsklasser, till och med i tronens närhet vinna anhängare till sin lära. Af detta åter blir det andra sakförhållandet en följd. Rika män och kvinnor, i synnerhet de senare, skänka eller upplåta åt församlingen grafplatser, hvilka äro skyddade ej allenast genom folktron och lagen, utan äfven genom deras mäktiga egares eller egarinnors anseende och ställning. Drefvos dessa i landsflykt

eller föllo de för svärdet, voro deras grafplatser lika heliga. Att vanhelga eller förstöra en graf var en tanke som aldrig kunde falla de styrande in, så länge en gnista af den gamla klassiska uppfattningen fans kvar.

Ehuru historien blott berättat enstaka fall af en dylik frikostighet mot de kristna, är det i och för sig själf sannolikt att dessa fall ej varit de enda; det bestyrkes också af katakombernas eget vitnesbörd.

De katakomber, som med all sannolikhet blifvit anlagda under första århundradet e. Kr., äro utom Lucinas och Domitillas följande: den under St. Peterskyrkan vid *Vatikanen, Priscillas* vid Via Salaria nuova, märkvärdig därför att den synes utgöra en af de kristnas första försök att anlägga en underjordisk begrafningsplats af större omfång — det är en arenaria, man här velat förvandla till en katakomb, hvarvid det dock snart visade sig att den var oduglig härtill och att man måste stödja väggarna med murverk — samt möjligen *Coemeterium Ostrianum* eller såsom den vanligen kallas, *S. Agnese*.Kraus a. st, S. 72 ff.

På ett århundrade tillväxte kristendomen och med den de kristnas begrafningsplatser i den grad, att det till slut blef svårt att behandla dessa senare som enskilda personers tillhörigheter. Samtidigt inträdde en förändring i de kristnas ställning, som gjorde det önskvärdt att hafva tillflyktsorter, där man utan att behöfva frukta spejande anklagare kunde sammankomma och fira gudstjänst samt begå sakramenten.

Det blef i längden ej möjligt för de romerska statsmännen att förbise kristendomens rätta förhållande till judendomen samt dess för den antika staten farliga läror. Vid slutet af kristendomens första århundrade hade den utbredt sig därhän, att den verkligen började göra det uppseende, som man så gärna, ehuru utan skäl vill tro att

den redan från början åstadkommit. I synnerhet i östern grep den omkring sig, och det syntes för kejsar Traianus' ståthållare i Bithynien, den ryktbare advokaten och skriftställaren Plinius den yngre vara en tvingande nödvändighet att intaga en bestämd ställning gent emot densamma. Saken tyktes honom dock så vigtig, att han ej ansåg sig böra handla på eget bevåg utan vände sig till kejsaren, för att begära förhållningsorder, hvarpå Traianus

gaf sitt bekanta reskript, som skulie skapa den första rättsgrunden för den romerska statens förhållande till kyrkan. Denna skriftväxling finnes förvarad bland Plinius' till oss komna brefsamling. I tionde bokens nittiosjätte bref skrifver han från Nikomedia: »Jag har aldrig varit närvarande vid någon ransakning med kristna (under Domitianus menar han väl); därför känner jag ej hvad som plägar anses som deras brott eller hur mycket och på hvad sätt man plägar straffa dem. Jag har ej häller kunnat få klart för mig, om man skall göra någon skilnad på olika åldrar, huruvida man skall benåda dem, som ångra sig. Är det det kristna namnet i och för sig som skall straffas, äfven om den, som bär det, ej för öfrigt gjort något straffbart, eller är det förbrytelser, som stå i sammanhang med namnet?Det vill synas som om Domitianus utgifvit någon förordning, hvilken i allmänna ordalag betecknat kristendomen som straffbar. Tillsvidare har jag följt nedannämnda förfaringssätt med dem, som för min domstol anklagats såsom kristna. Jag frågar dem, om de äro kristna. Dem som bekänt sig vara det gör jag för andra och tredje gången samma fråga med hotelse om straff; dem som framhärda dömer jag till döden; ty jag har ej kunnat vara i tvifvelsmål om att, huru än det som de bekände skulle anses, man dock borde straffa deras hårdnackenhet och oböjliga styfsinthet. Angående romerska medborgare, som smittats af samma vanvett (*amentia*), har jag i handlingarna låtit anteckna, att de skola sändas till Roma att därfå sin dom. Då denna anklagelse blifvit alt vanligare, har vid handläggningen däraf förekommit flera olikartade fall. Man har tillstält mig en anklagelsehandling utan underskrift innehållande flera personers namn. Några af dessa nekade, att de voro eller hade varit kristna, eftersade den åkallan till gudarna, som jag förestafvade dem och offrade rökelse och vin åt din bild, som jag enkom därför låtit frambära jämte gudabilderna, samt smädade slutligen Kristus; dessa har jag frikänt, emedan de verkliga kristna sägas af intet kunna låta förmå sig till något dylikt. Andra, som blifvit nämnda af anklagaren, bekände först, men återtogo strax därpå sin bekännelse; de hade visserligen varit kristna, men upphört därmed, flera för många år sedan, en och annan för hela tjugo år sedan. Alla dessa visade gudarnas bilder liksom din skyldig vördnad och smädade Kristus. För öfrigt försäkrade dessa, att hela deras brott eller villfarelse, huru man ville kalla det, bestått däri att de på en bestämd dag före solens uppgång kommit tillsamman och sjungit en växelsång till Kristus såsom Gud, hvarefter de genom ed förpligtat sig ej till något brott, utan att de ej skulle begå stöld, röfveri och äktenskapsbrott, ej svika sitt ord eller neka för anförtrodt gods. Det hade varit sed att därefter skiljas för att åter (på aftonen) samlas i all oskuld och intaga en gemensam måltid; de hade dock upphört därmed, sedan jag på din befallning genom ett påbud förbjudit hemliga sällskap (*hetæriæ*). För att komma sanningen på spåren har jag ansett det vara nödvändigt att underkasta två kvinnor, som sades vara tjänarinnor (diakonissor), pinligt förhör, men har ej uppdagat annat än en svår och omåttlig öfvertro. Jag har därför ansett mig böra hänskjuta saken till dig, så mycket mera som en hel mängd människor ställas till rätta, af alla åldrar och stånd och af båda könen. Smittan af denna öfvertro har nämligen utbredt sig ej blott i städerna, men äfven i mindre orter och på landsbygden; emellertid synes den ej vara obotlig.Templen, som stått nästan öde, börja nu åter besökas, och de högtidliga handlingar, som länge varit instälda, åter att firas; man säljer åter offerdjur, som förut högst sällan funno någon köpare. Däraf kan man sluta hvilken väldig hop människor kan bringas på bättre tankar, om man ger dem tillfälle att besinna sig.»

Kejsarens reskript lyder: »Du har vid undersökningen af anklagelserna mot dem, som hos dig angifvits som kristna, följt ett alldeles riktigt förfaringssätt. Ty det är härvid omöjligt att gifva ett på alla fall tillämpligt, i bestämda ordalag affattadt lagbud. De böra ej uppsökas; om de anklagas och öfverbevisas, böra de straffas; dock må den, som förnekar sig vara kristen, och som genom handling, det vill säga genom att offra till våra gudar, bevisar det, ehuru hans föregående förhållande är misstänkt, få förlåtelse. Anklagelseskrifter utan namngifven upphofsman böra lämnas utan afseende, då de äro ovärdiga våra tider och gifva ett mycket dåligt föredöme.»

Traianus, som dittils uppehållit sig mest i västra delen af det romerska riket, där kristendomen ännu vunnit ringa insteg, var ingalunda hugad att mot dess bekännare utöfva något slags förföljelse. Men lika litet kunde en man af så fornromerskt sinnelag som han, tåla, att statsreligionen föraktades, och att hans lag om hemliga eller olofliga sällskap öfverträddes. Han går därför en medelväg och lämnar tillfälle till ånger öppet, medan han på det strängaste straffar dem, som ej vilja foga sig däruti. De lagbestämmelser, han lämnar i ofvan anförda reskript, voro de enda gällande, till dess hundrafemtio år därefter kejsar Decius' edikt utgafs. På grund af dem äro alla

förföljelser under den mellanliggande tidrymden företagna. Dessa bestämmelser medgåfvo stor frihet vid tillämpningen. I tider, då regeringen var gynsamt eller åtminstone likgiltigt stämd mot de kristna, kunde ståthållarna låta dessa lefva tämligen i fred. Men så mild lagen kan kallas, hängdeden ständigt som ett blottadt svärd öfver de kristnas hufvud, färdigt att drabba, när kejsaren ville eller massornas lidelser kommo i rörelse. Det hade numera blifvit sed att skylla allahanda missöden och olyckor, som drabbade romarriket, på gudarnas vrede öfver de hädiska kristianerna. »Om Tiberis», säger Tertullianus i sin försvarsskrift för kristendomen, »går upp till stadsmurarna, om Nilen ej går upp på åkrarna, om det inträffar torka, jordbäfning, hunger, pest, strax ropas det: de kristna till lejonen!»

Ville de kristna sålunda undgå att för trots mot kejsarens förordningar dömas som majestätsförbrytare eller för förakt mot gudarna, såsom hädare af religionen (*sacrilegium*), eller för utöfvande af hemliga läror och trolldom brännas på bålet eller falla för svärdet, måste de söka en form, under hvilken deras rättighet att ega begrafningsplatser, kassa och föreståndare kunde lagligen erkännas. De lyckades finna en sådan i organisationen af begrafningsgillena (se sid. 25), *collegia funeraticia.*

Hos folk med så utbildad samhällsande och obegränsad församlingsfrihet som de klassiska måste en mängd föreningar och samfund för olika ändamål uppkomma. Hos de förnäma, där familje- och slägtbandet var starkare och familjen och slägten åtminstone i äldre tider voro korporativt anordnade, kändes mindre behofvet af dylika sammanslutningar; funnos de, hade de vanligen rent politiska, ofta mot statens bästa riktade ändamål. Men de lägre klasserna ansågo det så mycket nödvändigare att sammansluta sig till föreningar för inbördes trefnad och hjälp eller hvad grekerna kallade *Hetairiai* (thiasoi, eranoi) och romarna *collegia.* Inskrifterna visa oss tillvaron af ungefär åttio sådana från fristaten och isynnerhet kejsartiden, som hade till hufvudändamål att bereda sina medlemmar en hederlig begrafning. För att gifva sig mera anseende togo de sig mestadels namn af dyrkare, *cultores*, af någon gud ellernågon välgörares minne. Så finna vi *cultores Jovis, Herculis, Apollinis, Aesculapii et Hygiæ*, ja, äfven kvinliga sådana cultricesWilmanns, a. st. N:o 324 = Orelli N:o 2409. . Dessa föreningar voro ofta, men ej alltid, bundna till något visst yrke, ja, man kan säga, att medeltidens skrån och gillen äro deras afkomlingar i rätt nedstigande led. Vi finna dylika kollegier af musikanter, murare, timmermän, bagare, matroser, soldater, droghandlare, åsnedrifvare m. fl., med ett ord de flesta slags handtverkare och dem som i forntiden räknades såsom sådana. Stundom kunde de bereda sina medlemmar äfven andra fördelar, bland hvilka den, att dessa på bestämda tider samlade sig till gemensamma festmåltider, hvilka bekostades af kassan, stundom af därtill särskildt testamenterade medel. Vi känna väl till dessa föreningars inrättning i följd af flera större inskrifter, som innehålla deras stadgar (*leges*); så tilldömes ordningar för Aesculapius' och Hygieas collegium i Roma, för tillbedjarna af Diana och Antinous, Hadrianus' öfveralt i romerska riket dyrkade älskling, hvilken efter sägen skulle offrat sitt lif för sin herres välfärd och därför blifvit ett slags hednisk motbild till Kristus. Den senare föreningen fans i Lanuvium år 133 e. Kr., och dess stadga innehåller hufvudsakligen följande: I inträdesafgift betalas hundra sestertier (ungefär 13 kronor 50 öre) samt en amfora godt vin. Sedan betaltes månatligen fem as (ungefär 18 öre). Uteslutning träffade den, som under viss tid försummat sina inbetalningar. Till begrafningshjälp åt den, som fullgjort sina skyldigheter till kassan, utbetalades 300 sestertierSåväl hos Kraus a. st. S. 35 som hos Bang a. st. S. 122 är det lanuviska kollegiets stadga oriktigt refererad.. Af dessa utdelades till begrafningsgästerna, som till fots åtföljde båren, en summa af femtio sestertier. Om någon medlem aflidit på längre afstånd än tjugo millier från Lanuvium, så skola tre af kollegiet utsedda personer, hvilka få tjugo sestertier i resekostnadsersättning,ombestyra begrafning och aflägga räkenskap för kollegiet. Dör en slaf, som är medlem af kollegiet, och hans husbonde nekar att utlämna hans lik, så bränner man den aflidnes bild. Den slaf, som är medlem af kollegiet och blir frigifven, bör förära en amfora vin. En föreståndare, *magister*, som ej fullgör sin skyldighet att under sitt ämbetsår gifva en festmåltid, skall betala 300 sestertier till den allmänna kassan. Sex gånger om året håller man festmåltid till ära för kollegiets gudomliga och mänskliga beskyddare, bland hvilka senare första platsen intages af en viss Lucius Cæsennius Rufus, högsta öfverhetspersonen i Lanuvium eller, som han där kallas, diktator. Efter åtskilliga stadganden om kollegiets skattmästare, sekreterare och vaktmästare förordnas slutligen, att de som hafva något att för medlemmarna klaga eller annars andraga, skola göra detta på

de ordinarie sammankomsterna, på det att festerna må förflyta i ostörd ro och glädje.

De som ville göra månatliga sammanskott (*stipem menstruam*) till begravningshjälp, tillätos enligt ett senatsbeslut att bilda kollegier med vilkor att de ej sammanträdde mer än en gång i månaden. Sannolikt är att sammankomsterna omedelbart föregått festmåltiderna. Detta senatsbeslut har sannolikt tillkommit mot slutet af fristaten eller i början af kejsartiden på grund af en lex JuliaWilmanns a. st. N:o 1344. — Hænel Corpus legum p. 34 har sammanblandat två inskrifter, den nu anförda och den lanuviska.. Det hade visat sig, att kollegierna kunde vara farliga i politiskt hänseende, och det befans därför nödigt att inskränka församlingsfriheten. Undantag gjordes dock för begrafningskassor på ofvan nämnda vilkor, en tillåtelse, som, ursprungligen gällande endast för Roma, af Septimius Severus utsträktes till Italien och provinserna. Ännu strängare inskärptes detta förbud genom Traianus' lagstiftning. Sannolikt hade senatsbeslutet råkat i glömska och åtskilliga kollegier med andra ändamål bildat sig.

Då den af Traianus skärpta lagen om hemliga föreningar ej tillät de kristna att under annan form ega och besitta begrafningsplatser, är det sannolikt, att de sammanslöto sig till sådana *collegia tenuiorum* eller *funeraticia*, som vi ofvan omtalat. Detta framgår af de ordalag, som begagnas i Constantinus' milanesiska toleransedikt af år 313, däri han förordnar, att till de kristna skola återställas de egendomar, som ej tillhörde enskilda, utan kyrkan som korporation, *ad ius corporis eius, id est ecclesiarum, non hominum singulorum pertinentia*Lactantius, de morte persecutorum 48.. Detta förutsätter, att kyrkan af föregående kejsare erhållit korporationsrätt. Att detta skett på grund af ofvan nämnda senatsbeslut och att formen för korporationen varit ett sådant kollegium framgår af Tertullianus' bekanta yttrande i sin försvarsskrift: »på en bestämd dag i månaden erlägger hvar och en ett ringa bidrag, (*modicam unusquisque stipem menstrua die adponit*), då han vill, och om han vill, och om han kan. Ty ingen tvingas, hvar och en gör det frivilligt. Dessa penningar betraktas som en deposition af människokärleken, ty de användas ej till mat och vin, ej till svalg och dryckenskap, utan till underhåll och begrafning af de fattiga.» Såsom man ser, använder kyrkofadern i fråga om de månatliga bidragen senatsbeslutets ordalag; den motsättning, han vid slutet af det anförda stället gör mellan de fester, till hvilka sammanskotten i andra kollegier användas bredvid det egentliga ändamålet och det stränga fasthållandet af detta ändamål hos de kristna, är måhända beräknadt på att stämma de kejserliga juristerna (försvarsskriften är riktad till provinsernas ståthållare) mildare mot dessa kristna, I lagens ögon kunde de sammankomster, som egde rum för att fira martyrernas åminnelse, anses på samma sätt som de fester, som i de hedniska kollegierna firades till ära för och minne af män, hvilka gjort sigförtjänta af desamma, så olika än dessa båda slags fester voro till sin beskaffenhet. Äfven antogo de kristnas föreningar namn som liknade de hedniska kollegiernas. Så höra vi i inskrifter talas om *cultores verbi*, ordets dyrkare, och *ecclesia fratrum*, brödernas förening. I lagens ögon var biskopen dessa föreningars ansvariga föreståndare, *magister*. Diakonen, som hade församlingens penningar om hand, gälde som dess kassaförvaltare, (*actor, syndicus, quæstor, quinquennalis*). Dessas namn voro bekanta för myndigheterna samt tillika med själfva föreningen införda i ståthållarnas och den romerska stadsprefektens ämbetsböcker, och detta, säger Tertullianus i sin skrift »om flykt under förföljelsen», i mycket dåligt sällskap, bland krogvärdar, rackare, badtjufvar, spelare och egare af beryktade hus. Sin kännedom om deras personer begagnade myndigheterna ofta nog till utpressningar, därvid lämnande församlingarna i fred. Nekas kan ej, att det medel att skydda sig, som de kristna sålunda begagnade, snart skulle vända sig mot dem själfva. När en förföljelse utbröt, behöfde myndigheterna numera ej gripa på måfå och utsätta sig för missräkningen att straffa obetydliga lemmar i den kristna församlingen i stället för hufvudet. Slaget drabbade nu genast biskopen och det högsta presterskapet. Äfven katakomberna hafva kommit i en ställning, som är en helt annan än under det första kristna århundradet. Då tillhörde de eller ansågos tillhöra enskilda personer och voro därför okränkbara. Sedan kyrkan blifvit erkänd som korporation och fått besittningsrätt till sina begrafningsplatser, fingo de dela hennes öde.

Detta öde gestaltade sig väsentligt olika efter Traianus' reskript än före detsamma. Reskriptets bestämmelser voro ej så knappa, att det ej tillät mycken frihet och lämnade vidt fält för de enskilda ståthållarnas olika uppfattning. Därtill kom, att man numera hade två synpunkter, ur hvilka man kunde betrakta kristendomen,

antingen somen främmande religion, således som majestätsförbrytelse, helgerån eller användande af hemliga konster och egande af förbjudna böcker, eller ock som en af lagen tillåten korporation för vissa angifna, oskyldiga ändamål. Det berodde af stämningen för dagen hos de makthafvande, eller måhända ännu oftare hos massorna, hvilketdera af dessa uppfattningssätt, som gjordes gällande. På laglig grund stodo numera alltid förföljelserna mot dem, som erkände sig vara kristianer, men när de tillfälliga statsskälen upphört eller det öfversvallande folkraseriet mättat sig med blod, inträdde åter lugn. Förföljelserna voro öfvergående och glömdes snart. Man finner hos kyrkans fäder en ständig klagan, att det just är den regerande kejsaren som utöfvar förföljelse. »Dina företrädare», heter det, »hafva handlat helt annorlunda».

Den förvåning, som fordom uppfylde de lärde vid tanken på den oerhörda utsträckningen hos dessa underjordiska dödsstäder, försvinner, när man ihågkommer, att arbetet därpå ej behöfde ske i hemlighet, utan, skyddadt af lagen, egde rum med myndigheternas vetskap och goda minne.

Under det lugn, som med få undantag, såsom under Antoninus Pius och Septimius Severus, jämförelsevis kom den kristna församlingen till del under den därpå följande religionsblandningens och fördragsamhetens tid, måste församlingen i Roma liksom dess begrafningsplatser oupphörligt vinna i utsträckning. Utom den hufvudsakligaste delen af S. Callisto (efter 200 e. Kr.) hafva vi Quirinus- och Prætextatuskatakomberna m. fl. vid Via Appia midt emot S. Callisto (130—175 e. Kr.); S. Allessandro vid Via Nomentana (132 e. Kr.); S. Ciriaco vid Via Ostiensis; Coemeterium Pontiani vid Via Portuensis med sina från en långt senare tid härstammande Kristusbilder; Calepodius' katakomb; Coemeterium Maximi vid Via Salaria nuova; Coemeteria Jordanorum och vid samma väg Alexandri papæ; Hippolytuskatakomben vid Via Tiburtina, berömd genom den där funna statyen af denne martyr och skriftställare och genomPrudentius' ofvan (sid. 20) anförda beskrifning; Coemeterium Laurentii därsammastädes, Zotici (?) vid Via Labicana, Aproniani (?) vid Via Latina. Alla dessa äro dock ej till tiden säkert bestämda och antagligen finnas äfven andra från det skede, vi ofvan skildrat. Troligt är väl, att äfven öfver jord vid nedgångarna till katakomberna små bönhus upprättades.

Tiden var nu inne, då den romerska staten för sista gången skulle göra ett försök att skaka af sig en fiende, af hvilken han altmera kände sig kväfd. Att kampen skulle blifva väldig var lätt att förutse. Såsom motståndare stodo, å ena sidan kyrkan stärkt och höjd af martyrernas hängifvenhet i döden och sina stora skriftställares eldande ord, samt i Västerlandet enigt och innerligt förenad under den stränga biskopliga kyrkoförfattning, som den kloka romerska anden funnit lämpligare för tidsförhållandena än de första kristnas presbyterialkyrka; å den andra sidan en väldig krigare med bister panna, stränga drag, klara ögon, en svärmisk vilja att återföra Roma till sin forna storhet och buren af en tidsande, som lifligt återverkade mot den religionsblandning eller likgiltighet för alla högre intressen, hvilken utmärkt första hälften af tredje århundradet. Det var kejsaren Messius Traianus *Decius* (249—251) som upptog striden, utrustad med hela det romerska rikets oerhörda makt. Hur djupt medveten Decius var om denna strids betydelse, framgår af hans bekanta yttrande vid underrättelsen om, att den kristna församlingen i Roma, efter att hafva varit utan biskop omkring ett år, slutligen vågat välja Cornelius till denna värdighet: »Jag skulle med större glädje hafva mottagit budskapet om att en tronkräfvare rest sig mot mig.» Knapt hade han kommit i besittning af kejsarpurpurn, innan han utfärdade ett påbud, att de kristna inom en bestämd, kort frist skulle anmäla sig för myndigheterna för att afsvärja sin tro och offra åt gudarna; att därest någon toge till flykten, hans egendom skulle indragas till statskassan och den flyktige vid dödsstrafförbjudas att återvända; en utomordentlig kommission skulle i hvar stad uppsöka och till laga näpst befordra dem, som ej infunnit sig hos myndigheterna; hjälpte intet annat, skulle dödsstraff kunna användas. Härmed är Traianus' grundsats helt och hållet upphäfd. Nu skulle de kristna uppspåras hvar man kunde anträffa dem; nu hjälpte dem ej längre att hos myndigheterna hafva anmält sig som korporation. Som deras ledare voro väl kända för regeringen, liksom de ställen där de plägade hålla sina sammankomster, återstod dem i allmänhet ingen annan tillflyktsort än katakomberna, som tyckas dittils ej så allmänt blifvit begagnade för andra ändamål än begrafningar; annars skulle Decius' edikt träffat äfven dem. Under fortgången af den stora förföljelse — den första allmänna och öfver hela riket utbredda — som med korta mellanskof räkte ända till 260, skulle äfven dessa fristäder blifva de kristna lagligen beröfvade. Den andra kejsaren efter Decius, äfven han en personligt ädel man, Licinius *Valerianus* (254

—260), stadgade i det första af sina mot kristendomen riktade påbud ej allenast att kristna biskopar och presbyterer, som ej ville offra till gudarna, skulle drifvas i landsflykt, utan äfven, att alla sammankomster skulle förbjudas och att katakomberna, där dessa sammankomster höllos, skulle jämte alla öfriga begrafningsplatser tagas i beslag af staten. Det torde dock hafva varit omöjligt att bevaka alla ingångar till katakomberna och, huru ofta kejsarens soldater än inträngde i dem och släpade de kristna till döden, var det väl knapt någon dag, då ej en eller annan af dem fick tjäna någon del af den kristna församlingen till mötesplats. Vi hafva redan i det föregående sett hvilka försigtighetsmått vidtogos för att slippa öfverraskning, ehuru ofta förgäfves, särdeles som inom de kristnas leder fans mer än en förrädare. Från denna tid hafva katakomberna bevarat många martyrers minne; så de redan nämnda biskoparnas Fabianus, Xystus eller Sixtus den andraoch dennes diakons, Laurentius, som enligt legenden på stadsprefektens uppmaning att utlämna kyrkans skatter begärde betänketid och använde denna att samla alla den romerska församlingens fattiga, hvarefter han framhade dem inför prefekten såsom kyrkans skatter.Stabant catervæ pauperum Inculta visu examina.

Prudentius, Peristephanon II. 179, 180.

Valerianus blef 260 tillfångatagen af perserna, och hans son, den lättsinnige och svage Licinius *Gallienus*, som förut varit fadrens medregent, besteg tronen såsom ensam herskare (260—267). Samma år utfärdade han ett edikt, hvari han befalde att förföljelserna skulle upphöra, att alla heliga platser skulle återlämnas åt de kristna, följaktligen äfven katakomberna, och att de kristna församlingarna skulle hafva rätt att hålla sin gudstjänst, utan att någon finge oroa dem. Kyrkan hade härmed första gången blifvit erkänd af staten och till yttermera visso ställdes ediktet till Dionysius, biskop i Roma och kyrkans öfriga biskopar. Gallienus' edikt hade laglig kraft ända till 303, men man satte sig ej sällan öfver det. Så finna vi under dessa fyrtiotre år ej sällan martyrer. De kristna litade föga på fredens bestånd och fortsatte sina arbeten i katakomberna för att bereda sig tillfälle att i farans stund begagna dem som gömslen och, om de dit blefve förföljda, kunna undkomma genom hemliga utgångar. Det har påståtts, att Gallienus' efterträdare, Domitius *Aurelianus* (270—275), varit betänkt på att utfärda, ja verkligen utfärdat ett edikt mot de kristna, men att hans död förekommit dess utförande. Närmare undersökningar hafva väl blottat oriktigheten af detta påstående, men Eusebius' ord, att man allmänt tillskref honom denna tanke, visar dock hvad de kristna ansågo sig hafva att vänta af honom. Samma författare beskrifver hvilken väldig utbredning den kristna tron fick under denna tid; öfveralt visade sig de gamla kyrkornaotillräckliga, hvarför nya uppfördes. I östern fans det till och med hela folkslag, som antagit kristendomen.

Ännu en gång, den sista, skulle kyrkan bestå en kamp på lif och död med den romerska staten, hvilken hade fått en bundsförvant i den nya filosofi, neoplatonismen, som sökte att tillvarataga alla de beståndsdelar i de hedniska religionerna, hvilka ännu kunde tilltala det ständigt växande religiösa behofvet och förena österländsk mystik med västerländsk förståndsmässighet.

Diocletianus hade regerat ända sedan år 284 utan att hafva gifvit något prof på fiendtlig stämning mot kristendomen, ja hans omgifning hade närmat sig densamma, och man hyste till och med förhoppning att kunna draga kejsaren öfver till den, då plötsligen, 303, ett omslag inträdde. Detta omslag i regenternas tankar om den nya läran tyckes under hela tredje århundradet vara kännetecknande för de bästa bland dem. Så hade det skett med Septimius Severus, så med Valerianus, och så skedde det nu med Diocletianus. Hvad Diocletianus beträffar, är väl den sannolikaste orsaken, att kejsaren bland sina medregenter hade äfven *Galerius*, en ifrig nyplatoniker och svuren fiende till de kristna. Vid en sammankomst i Nikomedia år 303 skulle han, trött och sjuk, gifvit vika för sin medregents böner och meddelat sin tillåtelse till förföljelserna. Fyra edikt (303, 304 e. Kr.) påbjuda alt strängare åtgärder. De kristnas kyrkor och heliga böcker skulle uppbrännas, de åkerfält, träd- och vingårdar, som tillhörde dem och följaktligen äfven de under dem liggande cemeterierna indrogos till statskassan. I katakomberna finna vi ej få spår af förföljelsen.

När Maxentius tillvällat sig herradömet i Italien, inställdes visserligen förföljelserna i Roma, men katakomberna återlämnades först 311. Året därpå vann Constantinus vid Ponte molle den seger, som gjorde honom till herre öfver hela västern. Den kristna kyrkan fick full religionsfrihetgenom det toleransedikt, som han och Licinius år

313 utfärdade. Det tillhör ej vår uppgift att visa, huru soldyrkaren och nyplatonikern Constantinus, som först mot slutet af sitt lif lät »all tvetydighet falla», blef helt kristen och ej förrän på dödssängen mottog dopet, ansåg statsklokheten fordra, att han så långt det kunde ske, utan att gå den romerska statsreligionen alt för nära, gynnade kristendomen och de kristna. Med hans efterträdare blir kristendomen statsreligion och börjar i sin tur att förtrycka och förfölja den förra statsreligionen.

Med kyrkans seger inträder en ny tidpunkt i katakombernas historia. Öfver de förnämsta cemeterierna uppstodo nu kyrkor, basilikor, där både påfvarna och öfriga kristna altmera började skaffa sig hvilostäder. Fortfarande var det dock en stor hop, som ville hvila i de välsignade martyrernas närhet. Man har med stöd af de inskrifter, som äro daterade, beräknat att i tidskedet mellan 338—360 komma två underjordiska begrafningar på en ofvan jorden; under år 364—369 äro båda slagen likstälda, och sedan aftaga de underjordiska altmera.

Vid uppbyggandet af de ofvan nämnda basilikorna förfor man på ett för katakombernas framtida bestånd högst menligt sätt. Då man skydde att störa martyrerna i deras sista hvila, men ändock ville sätta deras graf — confessio som den i sådant fall plägade kallas — i förbindelse med templet, plägade man gräfva bort jorden från sidan af den kulle, i hvilken katakomben var gräfd. Då grafven ej alltid befann sig i cemeteriets första piano (se sid. 43), blef det ofta nödvändigt att förstöra hundratals grafvar för att komma åt en enda. Äfven detta var ett hinder för begrafningar i katakomberna.

Ehuru de sålunda ej alltid voro så vårdade som dessa kyrkans dyrbara minnesmärken förtjänat och det öfveralt reste sig basilikor ofvan jord, besöktes de dock flitigt både af de romerska kristna och främmandepilgrimer. Kyrkofadern Hieronymus gifver oss en skildring af de känslor som vid ett sådant besök fylde en troendes hjärta: »då jag som yngling befann mig i Roma för att idka studier (omkr. 360), plägade jag jämte jämnåriga kamrater om söndagarna besöka apostlarnas och martyrernas grafvar och nedstiga i de djupt i jorden urhålkade kryptorna. Man finner i dem på båda sidor de aflidnas kroppar och hela platsen är så mörk, att det synes som skulle profetens ord här uppfyllas: 'de måste lefvande fara ned i dödsriket'. Här och där intränger en smula dager ofvanifrån; dock ser den snarare ut att komma från en liten springa än från en ordentlig ljusöppning: skrider man steg för steg vidare och åter finner sig försänkt i det djupaste mörker, kommer man ovilkorligt att tänka på Virgilius' vers:

Fasa där bor rundt om: nog tystnaden är att förfära.

Om man jämför dessa ord med den beskrifning, som Prudentius omkring fyrtio år senare i sin ofvan anförda dikt lämnar på den helige Hippolytus' krypta och på prakten i katakomberna, måste man sluta till att under tiden en stor förändring försiggått. Påfven Damasus harmades öfver den förstöring, för hvilken katakomberna genom ofvan nämnda förfarande vid uppbyggandet af kyrkor öfver dem blefvo utsatta, och beslöt därför att vidtaga åtgärder, hvargenom martyrernas kvarlefvor skulle blifva tillgängliga för de troende, utan att därför andra döda behöfde störas i sin ro. Såsom förut blifvit nämdt, hade de kristna under den sista stora förföljelsen vetat att skydda sina mest firade helgons grafvar genom att med jord fylla de gångar, som ledde till dem. Denna jord bortskaffades, genomgångarna vidgades, nya trappor, bekvämare än de förra, anlades, stora lucernarier insläpte luft och ljus, väggarna stöddes, där så behöfdes, med tegelstensmurar, de förnämsta *cubicula* utsmyckades med stor prakt, och på de märkvärdigaste platserna uppsattes dessa minnestaflor, om hvilkaredan varit fråga, med metriska inskrifter af Damasus, i bokstäfver modellerade af Filocalus. Följden blef ett alt starkare tillopp af pilgrimer, och då mången från sitt besök medförde en liflig längtan att få sin sista hvila i blodsvitnenas närhet, äfven en tillväxt af begrafningarna därstädes. Efter år 371 aftager åter tilloppet och det ganska hastigt. Under tidrymden 373—400 förekomma af underjordiska begrafningar endast hälften så många som ofvan jord, därefter till 409 endast få, sedan måhända ingen. Som bekant var 410 det år, då den nordiske fursten Alarik med sina skaror inbröt i Italien och eröfrade Roma, då såsom Hieronymus säger, »verldens glänsande ljusstake utsläktes, det romerska riket förlorade sitt hufvud eller, rättare sagdt, hela verlden i en stad gick under.» Utplundringen af staden, som sedan Brennus ej sett någon främmande eröfrare inom sina murar, var grundlig och det återstod dem, som ej själfva förlorat sitt lif, så litet, att de ej kunde tänka på att smycka de dödas grafvar.

Emellertid synas hvarken västgoterna under Alarik eller vandalerna vid Romas andra eröfring 457 hafva på något sätt ofredat de underjordiska cemeterierna, men bruket af dessa som begrafningsplatser var dock en gång för alla slut. Såsom kapell och vallfartsorter voro de dock mycket besökta, ja synas ännu en gång under oroliga tider hafva fått tjäna till gömslen. Slutligen inbröt med Vitiges och hans östgoter år 537 förstörelsen öfver själfva katakomberna, och de försök, påfven Vigilius gjorde att återställa dem till deras forna härlighet, hade ej särdeles framgång. »Vid denna tid, då nöden tvang borgarne att sätta sig öfver de gamla förbuden mot begrafningar inom ringmuren, uppstodo cemeterier på Esquilinus och på det gamla prætorianlägrets område. Det var farligt att våga sig långt utom staden.»

De följande påfvarna läto ej katakomberna vara utan all omvårdnad; isynnerhet var detta fallet med Gregorius den tredje (731—741).

Redan i femte århundradet, åtminstone har man skäl att antaga det, hade man till de nybygda eller ombygda kyrkorna flyttat några af de heliga kvarlefvorna, ja till och med fört sådana till andra städer, såsom till Milano. Sedan longobarderna under Aistulf härjat campagnan och nästan fullständigt förstört katakomberna, lät Paulus I år 761 öfverflytta mer än hundra martyrers ben till den af honom bygda kyrkan S. Sylvester. Oaktadt Hadrianus den förste och Leo den tredje sökte att så godt som möjligt återställa katakomberna, såg sig Paschalis I nödsakad att åter låta öfverflytta relikerna till Roma, då deras ursprungliga hviloställen fortfarande voro utsatta för förstöring. Utan tvifvel bidrog därtill äfven påfvarnes begär att gifva helighet åt kyrkorna i själfva deras hufvudstad. Ensamt till S. Prassede fördes kvarlefvorna efter ett tusen tre hundra »heliga», och hela vagnslaster med ben nedlades i hvalfven under Pantheon. Sedan på detta sätt det som förlänat katakomberna sin dragningskraft blifvit aflägsnadt fans intet skäl att längre besöka dem, och så finna vi dem från första hälften af nionde århundradet glömda och öfvergifna. Under medeltiden voro de enda katakomber, som någon gång besöktes, de som sammanhängde med kyrkor och kloster. I femtonde århundradet kände man, såsom ofvan är nämdt, endast S. Sebastiano, detta *coemeterium ad catacumbas*, som skulle gifva alla de andra underjordiska kyrkogårdarna sitt namn.

*

Vi hafva i det föregående sökt att framställa några af de lärdomar som katakombernas utseende, byggnadssätt och utsträckning gifva oss. Men ej blott på detta medelbara sätt berätta de oändliga grafgångarna sin egen historia och deras, som i dem funnit sin sista hvila. Inskrifter, målningar och sniderier i sten visa oss månget drag af de första kristnas förhållande till den klassiska odlingen, af deras religiösa uppfattningssätt och i förening med de husgeråd,smycken och andra det dagliga lifvet tillhörande föremål, som funnits i katakomberna, uppenbara de äfven något om deras seder och lefnadsvanor.

Grekiskan, det bildade österlandets gemensamma språk vid tiden för Kristus' uppträdande, var ursprungligen äfven den kristna kyrkans och fortfor att vara det, ända till dess i tredje århundradet kristendomen spridt sig öfver hela verlden, och därmed de kristna började tala det verldsbeherskande Romas tungomål. Att denna förändring icke skedde på en gång och utan en viss saknad, visa oss inskrifter, som äro affattade på latin, men med grekiska bokstäfver såsom följande *BENEMEPENTI ΦΙΛΙΕ ΘΕΟΔΩΡΕ KYE BIXIT MHCIC XI ΔΙHC XVII Benemerenti filie Theodore, que bixit mesis XI dies XVII*, d. v. s. åt min hulda dotter Theodora, som lefde elfva månader och sjutton dagar.Under hela medeltiden bibehölls bruket att begagna enstaka grekiska bokstäfver i stället för motsvarande latinska. Ännu Christoforo Colombo skref sitt namn med det grekiska P (r). På samma sätt hände det, att man blandade de båda språken; så i den bekanta inskriften *Julia Claudiane in pace et irene* (= ειρηνη), här hvilar Julia Claudiane i frid och ro.

Ju längre tillbaka i tiden, dess enklare äro inskrifterna. De älsta innehålla ofta endast ett namn såsom *Claudianus, Eusebia, Marcellina*, detta i öfverensstämmelse med kejsartidens sed att af de numera många, stundom till ett trettiotal uppgående namn, som en person på grund af adoptioner och testamenten kunde tillägga sig, utvälja ett enda, med hvilket han betecknades. Detta senare skedde dock hos hedningarna endast i det dagliga lifvet; på den

dödes grift däremot plägade namn och titlar prunka i hela sin längd ofta med berömmande tillägg, som blefvo altmera uttänjda, ju längre kejsartiden framskred. Det heter

i ett redan anfördt ställe hos Lactantius: hos de kristna fans det ingen skilnad mellan den rike och den fattige, slafven och den frie. Kunde det, oaktadt denna uppfattning, under lifstiden hända, att äfven hos de kristna skilnaden gjorde sig gällande — att biskopen och diakonen gälde för mera än den enskilde församlingsmedlemmen, att den, som hade mycket att gifva åt sina trosbröder, var mera ansedd än den som ständigt måste mottaga — så bortföllo dock i döden alla dessa olikheter: alla voro de ju tvagna hvita genom lammets blod, och stiftaren af deras religion hade sagt, att på andra sidan grafven de främsta kunde blifva de yttersta. En annan orsak till kortheten och enkelheten i de älsta inskrifterna på katakombernas *loculi* är den, att de i allmänhet ej voro bestämda att ses af andra ögon än de efterlefvande kristnas, som ändå visste hvilka de varit, som hvilade innanför grafskriften och i alla fall hade nog af medvetandet, att det varit sådana som, för att begagna ordalagen i en senare inskrift (från 493), »trott på uppståndelsen». Under förföljelserna rådde stundom stor brådska vid de dödas bisättning, och man fick fatta sig så kort som möjligt. Ja, det fins exempel på, att man måste nöja sig med att teckna den aflidnes namn med kol på de tegelstenar som tillsluta griften, väl i förhoppning att man senare med mäjseln skulle kunna gifva inskriften större varaktighet; ibland finner man, att de första bland de med sådant förgängligt skrifmaterial tecknade bokstäfverna blifvit inhuggna, medan de öfriga ej hunnit fullbordas.

I dessa äldre tider tillåter man sig i allmänhetUndantag finnas dock. Så hafva vi redan sett, hur på grafvarna i Påfvekryptan biskopstiteln utsättes. I den gamla Lucinakryptan finna vi en frigifven omnämnd. Likaså har man från 217 e. Kr. en grafsten öfver en kejserlig hofmarskalk, hvars alla titlar och värdigheter finnas uppräknade. På några epitafier är angifvet, att den döde varit prest. endast få och enkla tillägg till namnet. Så dateras stundom inskrifterna efter årets första konsulspar. Vanliga äro s. k. *acklamationer* eller korta välönskningar för den aflidnes frid i Herran och andra utrop. Så läsa vi på dessa älsta kristna vårdar: *Vivas in Deo* eller *Domino*, lef i Gud eller i Herran! *Pete pro nobis*, bed för oss! Vanliga äro äfven sådana önskningar som *Refrigera, in refrigerio, spiritum tuum Deus refrigeret, Deus tibi refrigeret*, hvilka alla hänsyfta på den vederkvickelse de aflidna skola njuta hos Gud, hos hvilken lifvet, både i Nya Testamentet och af kyrkofäderna, tänkes som ett vederkvickande gästabud.Matheus 22, 2; 25, 10 m. fl. ställen. Tertullianus säger att Lazarus, som i lifvet blifvit bortstött från den rikes bord, firar en evig fest hos Abraham: *Lazarus apud inferos in sinu Abrahæ refrigerium consecutus*. På ett annat ställe talar han om hustrun, som ber för sin aflidne man, att han må få del i vederkvickelsen: *Pro anima eius orat et refrigerium ei adpostulat*. Jfr. *Martigny*, Dictionnaire des antiquités chrétiennes Nouv. éd. Paris 1877, under ordet *Refrigerium*. Allra vanligast är dock det redan af judarna begagnade uttrycket *in pace* eller på grekiska: *εν ειρηνη*, hvilket antingen är att fatta som ett utrop: Sof i frid! eller stundom såsom i fråga om martyrerna som en yttring af viss försäkran om, att den aflidne hvilar i Herrans frid. Man finner ofta, i stället för orden *in pace*, en dufva med olivkvistar, hvarmed alldeles samma tanke uttryckes. Äfven för flera andra slag af *acklamationer*, har man, såsom vi nedan skola se, symboliska bilder, altså ett slags kristlig hieroglyfskrift. Genom alla dessa utrop och symboler, som till stor del härstamma från förföljelsens svåraste skeden, går en fläkt af hopp och glädje; sällan eller aldrig förekommer någon yttring af klagan. Det är ett uttryck af samma känsla, som kom martyrerna att jubla öfver sitt öde och den kristna församlingen att prisa sin lycka, emedan hon befunnits värdig att bära lidandets blodiga krona; det är samma orubbliga hopp, att kristendomen förr eller sednare skall triumfera.

Det är naturligt, att dessa inskrifter skola i många stycken likna de samtida hedniska. Mest egendomligthärvid är, att äfven på kristna inskrifter förekommer den rent hedniska formeln *Dis Manibus*, åt den aflidnas i underjorden lefvande ande, åt grafguden, eller i förkortning *D. M.* De fyrtio grafstenar, på hvilka denna hedniska erinring förekommer, tillhöra enligt de Rossis åsigt samtliga en tid, som är äldre än fjärde århundradet. Man har däri velat se en yttring af den förvirring i sinnena, som två samtida religioner skulle alstrat. Detta är dock föga troligt: de kristna hafva ju i alla andra stycken vetat att hålla sin religion fullkomligt obesmittad, så mycket de än i yttre

hänseende sökte underordna sig bestående seder och lagar. Troligare är att stenhuggarna sedan gammalt hade för vana att på förhand förse de stenar, som voro bestämda att upptaga grafskrifter, med dessa bokstäfver, och att de kristna däri i allmänhet endast sågo ett talesätt, liksom de aldrig skydde att begagna de hedniska beteckningarna för veckodagarna, ehuru dessa innehålla namn på romerska gudar, såsom *dies Mercurii*, onsdag och så vidare. Själfva den stränge Tertullianus säger: visserligen förbjuder oss lagen att nämna de hedniska gudarna, men vi hafva ingen skuld, då vanans makt så att säga aftvingar oss dem. Äfven angifvandet af hur många år, månader och dagar den aflidna lefvat är gemensamt för kristna och hedningar: de gå båda stundom så långt, att de uttrycka lifslängden i timmar, ja halftimmar. En kristen inskrift är i detta fall oöfverträfflig i noggranhet: den underrättar oss, att en viss Silvana lefvat i tjugoett år, tre månader, fyra timmar och sex *scrupuli*, med hvilket senaste ord man har anledning att förstå en tjugofjärdedel af en timme. Båda slagen af minnesmärken visa stundom, hvad de kristna beträffar dock först i senare tider, den aflidnes porträtt och förete dessutom många andra likheter.

Så småningom blefvo inskrifterna ordrikare: man nöjde sig ej längre med att anteckna den dödes lifslängd; man angaf äfven tiden, då han blifvit begrafven, *depositus* somde kristna kallade det. Ty detta är en af de väsentligaste olikheterna mellan anhängarna af de gamla lärorna och den nya att, medan de förra kalla grafven för en evig boning, *domus æterna*, och om döden använda uttryck, som antyda, att de ej vänta sig något där bortom — vi påminna om *situs, positus* och *compositus* — äro de senare ytterst nogräknade med att begagna ord, som andas återuppståndelsens förhoppning, såsom detta *depositus*, hvars mening vi redan ofvanför (sid. 8) förklarat, *dormit in pace*, han sofver i ro, *dormitio* och *koimeterion*, sofkammare, om själfva griften. Snart vågar, ehuru i början endast förstulet, en klagan eller ett loford sig fram. En liten flicka kallas »en oskyldig själ» eller »en sveklös dufva», en man »ojämförlig» och så vidare. Så småningom, från femte seklet, utbilda sig bestämda formulär, olika för olika delar af västerlandet, och grafskrifterna blifva lika fadda, öfverlastade och smaklösa som den senromerska literaturen. På dessa olika utvecklingsskeden hafva katakomberna bevarat många prof, som just med anledning af den jämförelsevis större lättheten att bestämma deras ungefärliga ålder för den kristna inskriftskunskapen äro af största värde.

I afseende på det rent yttre materialet äro de kristna inskrifterna af alldeles samma beskaffenhet som de hedniska. De äro antingen inhuggna i sten och graverade i metall, eller målade med färg eller bläck,Man har i S. Callisto funnit ett bläckhorn af lera. *dipinti*, eller slutligen med nageln, en spik eller knif och dylika skrifredskap inristade på stenen eller i murbruket, *graffiti*. De bokstäfver, som begagnas å det första slaget af nu nämnda minnesmärken, tillhöra den så kallade *kapitälskriften* eller hvad vi i allmänhet nämna den stora latinska stilen. En särdeles vacker art af kapitälskrift är den damasiska, om hvilken redan varit fråga. Ju längre ned i kejsartiden man kommer, dess oftare finner man *uncialskrift*, hvarsBild 17. Kursivskrift. hufvudsakliga egendomligheter äro afrundningen af vissa bokstäfver (isynnerhet *A, D, E, M, Q, U.*) och förlängandet af enstaka bokstäfver, så att de skjuta öfver eller under texten. Från början af fjärde århundradet, möjligen redan från slutet af det tredje, börjar *kursivskriften* (Bild 17), hvartill tydliga ansatser förekomma redan i graffiti på Pompeiis murar.

*

Lika stor, om ej större vigt hafva för oss de lämningar af de *första kristnas konst*, som de romerska katakomberna förvarat. Vi stå här vid källan till den kristna konstens flod, som under fjorton århundraden närd af rika tillflöden från romanisk och götisk inbillningskraft, slutligen genombryter alla det konventionellas och falskt ideelas skrankor och från renässansens dagar med väldig kraft brusar fram genom verlden. Det är början af den utveckling, som i sin fullbordan skulle frambringa en Michelagniolo, en Raffael, en Lionardo, liksom en Delarocheoch en Thorvaldsen. Med rätta har Boissier påpekat att, såvida man med renässans menar ett nytt innehåll i gamla konstformer, den kan sägas ha börjat redan i katakomberna.

Ej underligt sålunda, om det just varit denna sida af upptäkterna i de underjordiska grafplatserna som framför andra dragit till sig så väl de lärdes som den stora allmänhetens uppmärksamhet och gifvit upphof till en literatur, lika stor som mångfalden af de åsigter, hvilka i den funnit målsmän. Det var från början en trosartikel hos de

författare, som sysselsatt sig med katakomberna, att den fiendskap mot bildliga framställningar, som vi finna hos flera kyrkofäder, framför alt Tertullianus, skulle delats af hela den älsta församlingen. Först d'Agincourt, hvars stora arbete vi ofvan nämnt, vågade, ehuru tveksamt, tillskrifva några af bilderna i katakomberna tiden före Constantinus, och efter honom förfäktade den berömde konsthistorikern, fransmannen Raoul Rochette1789—1854. Hans verk Tableau des Catacombes romaines utkom 1837. med bestämdhet den kristna konstens tidiga ursprung. Genom de Rossis arbeten har det blifvit ställdt utom alt tvifvel, att flera af målningarna i det underjordiska Roma förskrifva sig ända från den apostoliska tidsåldern.

Lika skiftande hafva omdömena om värdet af katakombernas konstverk utfallit. Den verkliga romerska historiens skapare, B. G. Niebuhr, påstod att den gamla konsten hade upphört att finnas till, innan kristendomen föddes. På visst sätt har han rätt däri: den älsta helleniska, af öfversinlig skönhet omstrålade konsten hade dött på samma gång som hellenernas frihet, det vill säga med Alexander den store. Men var ock dess sommardag förliden, återstod dock en härlig efterblomstring i de alexandrinska eller hellenistiska mästarnes verk. Det är från dessa konstens varma och solljusa, men i det sjunkande årets egendomligt vemodiga belysning framträdande höstdagar, som vi egaverk sådana såsom Agrippina-statyn, Antinous-bilderna, målningarna i Campanias begrafna städer och i kejsarborgen på Palatinus. Niebuhrs yttrande tål sålunda betydande inskränkningar. Ännu oriktigare och på otillräcklig kunskap beroende äro sådana omdömen som en berömd engelsk skriftställares, att »katakombernas målningar äro eländiga skapelser, hos hvilka uppfinningens fattigdom endast kan jämföras med utförandets bristfällighet.» Annorlunda dömer en konsthistoriker af det anseende som Kugler, hvilken förklarar, att rumfördelningen och dekorationssättet ställer katakombernas bilder — det vill säga de älsta bland dem — i jämbredd med kejsartidens bästa väggmålningar, liksom arabeskerna erinra om målningarna i Titus' thermer. De Rossi, som eger romarens medfödda sinne för konst och genom grundliga studier utbildat sin smak, framställer i Roma sotterraneaVol. I p. 196, 197. den frågan, hur det kunde komma sig, att den apostoliska och närmast följande tidens kristna, som dock framgått ur den mot all bildlig framställning fiendtliga synagogan och som bekämpade all dyrkan af skapade beläten, så hastigt lyckats att, så till sägandes, döpa de sköna konsterna. Vid besvarandet af denna fråga yttrar han bland annat: »den allmänna användningen af måleriet i katakomberna, rikedomen, mångfalden, den fria uppfattningen och behandlingen af de älsta typerna, i motsats till den inskränkta och fattiga bildkrets, som vi finna mot slutet af tredje århundradet, visar orimligheten af de antaganden, enligt hvilka bruket af bilder blott småningom och, så att säga, förstulet skulle blifvit infördt i strid mot den första kristna kyrkans praxis — — Snarare måste de sköna konsternas blomstring under Flavierna, Traianus, Hadrianus och Antoninerna och den stora mängden af konstnärer i det romerska rikets hufvudstad, liksom omvändelsen af mäktiga personer tillhörande själfva

den kejserliga familjen, med nödvändighet befordra konstens insteg och utveckling bland de kristna».

De första kristna lefde ju midt ibland sina hedniska landsmän; de hade blifvit uppfostrade på samma sätt och insupit den förkärlek för och uppfattning af konstens alster, som ej dog ut, så länge det fans kvar en enda fläkt af den antika anden. Att smycka hvad de ansågo heligast och ljufvast, grafvarna, där deras anförvandter i tron eller köttet hvilade, var för dem så naturligt, att de flesta troligen aldrig fallit på tanken att däri kunde ligga något oriktigt, mot deras lära stridande. Konstens genius eller dämon, såsom en och annan af de mest fanatiska ifrarna väl sade, hade gripit hela samtiden därhän, att till och med de bildstormande judarna, liksom i tankarna, anbringade en och annan symbolisk bild i sina grafvarSåsom den sjuarmade ljusstaken.: skulle då anhängarna af frihetens religion ej ega lof därtill?

Emellertid stälde sig mot deras önskan att pryda de hädangångnas sofkammare väsentliga svårigheter. Å ena sidan kände de ingen annan konst än den klassiska eller rättare sagdt efterklassiska, som herskade på deras tid; att skapa en ny var dem omöjligt; »un art ne s'improvise pas» är ett sant ord. Å andra sidan var den konst, som då fans, genomsyrad af den antika gudaläran; religiös till sin uppkomst förnekade den aldrig sitt ursprung, och de bildliga framställningarna hos hellener och romare rörde sig i öfvervägande grad inom mytologiens råmärken. Det behöfs endast en rund i Romas museer eller en blick på väggarna i Pompeii för att visa sanningen af detta påstående. Därtill kom, att, om äfven stora konstnärssnillen med ens uppstått bland de kristna, som förstått att

låta det nya vinet gjutas i de gamla flaskorna utan att spränga dessa, det dock skulle varit föga rådligt att för fiendtliga blickar framställa kristendomens mysterier.

Lyckligtvis fans det omständigheter som möjliggjordelösningen af den svåra uppgift, inför hvilken den unga församlingens konstnärer stodo. I den nya lärans väsen låg en benägenhet att begagna symbolik, att i vissa öfverenskomna tecken och bilder kläda öfversinliga sanningar, en benägenhet som föröfrigt finnes hos hvarje religion. Det är vid denna riktning hos religionen som konsten i alla tider anknutit sig.

Bild 18. Takmålning i Prætextatus-katakomben.

Bland den första kejsartidens konstskapelser, med hvilka både de lefvandes och de dödas boningar smyckades, funnos dels sådana som ej inneburo några bestämda hedniska föreställningar, utan voro härmningar af naturföremål. Sådana bilder, som den i sirliga bukter sig slingrande, frukttyngda vinrankan (Bild 18), mellan hvars blad flyga foglar och andra bevingade väsen, skördemän bland den böljande säden, blommor och träd, lam och vädurar, dufvor ochpåfåglar, hästar och hjortar, ormar och lejon, fiskar och hafsdjur, skeppet med utbredda segel, lyran, ankaret användes äfven till att pryda de kristnas såväl som hedningarnas grafvar; skilnaden blef endast den att hvad som för de senare i allmänhetUndantag förekomma. Så finna vi på ett barns grafvård (hednisk) en palmkrönt häst såsom bild för namnet *Victor*, segraren; hos de kristna antyder den likaledes, att den aflidne tillryggalagt vädjobanan och vunnit målet. endast var en angenäm formernas lek, afsedd att utfylla tomma fält, hos de förra uppfattades som djupa sinnebilder. Men äfven rent mytologiska framställningar kunde stundom tjäna samma ändamål. I en så stor och ofta på spekulation beroende krets af myter som den klassiska forntidens, måste det finnas mer än en bild som återgaf tankar gemensamma för alla verkliga religioner, och i hvilka hvarje särskild religionsform otvunget kunde inlägga de för densamma egendomliga föreställningarna. Orpheus, den trakiske sångaren, hvars lyra kom djuren att glömma sin vildhet och tvang stenar och träd att lyda sig, och som äfven af andra skäl var en utaf de första kristna firad gestalt, kunde ju framstå som en bild för den, om hvars ankomst Jesaias profeterat: »ulfvar skola då bo tillsammans med lam och leoparder ligga bland killingar; kalfven, det unga lejonet och fåret skola bo tillsamman och ett litet barn skall kunna drifva dem ihop; tjurar och björnar skola gå på bete tillsamman; deras ungar skola sofva bredvid hvarandra; — — barnet vid sin moders bröst skall leka med huggormen och ett nyss afvandt barn skall sticka sin hand i en basilisks håla»; och som Johannes låter säga: »när jag varder upphöjd från jorden, skall jag draga alla till mig». Hermes eller Apollon, som bar lammet öfver skuldrorna, kunde ju föreställa den, om hvilken Hesekiel säger, att han skall hjälpa sin hjord, och som själf hos Lukas liknar sig vid en man, hvilken bland sina hundra får borttappar ett och går efter detta ena, till dess hanfunnit det och lägger det på sina axlar, och som hos Johannes utropar: jag är den gode herden, jag känner mina får och mina får känna mig. Kunde ej den sköna dikten om Eros och Psyche (Bild 19) vara sinnebild för människosjälens förhållande till den gudomliga kärlekenVi böra dock ej förtiga, att den sarkofag, på hvilken Eros och Psyche äro afbildade, funnits under grafkammarens golf, och att kyrkofäderna ej göra anspelning på denna myt. Säker är däremot den kristna betydelsen af Odyssevs och sirenerna. Jfr. *Martigny* a. st. under ordet *Ulysse*. och bilden af Odyssevs (Bild 20) som med tilltäpta öron styr sitt skepp, hvars mast med rå ju påminner om korset, midt ibland sirenerna, mana den kristne »att segla

Bild 19. Sarkofag framställande Eros och Psyche, från S. Callisto.

Bild 20. Odyssevs och Sirenerna framstälda på en sarkofag från Lucinakryptan.

förbi denna verldens faror, såsom vore hans öra tillstoppadt, och om han än hör verldens röst, ej vända sig om eller låta bringa sig från sin väg till ett bättre lif eller stranda på vällustens skär». För att förklara dessa och andra symboler är det således ingalunda nödvändigt att antagaatt den halft hedniska gnosticismen spelade den största, låt vara dolda, roll i de kristna konstidealens födelsehistoriaDietrichson, Christus-billedet. Kjöbenhavn 1880 p. 144.. För det första är det mera sällan från den hedniska föreställningskretsen som de kristna hämtat sina symboler. Vida oftare har detta skett från det gamla testamentets berättelser, eller det nyas liknelser och händelser. Så se vi Job, som yttrade: »jag vet att min förlossare lefver, och att han skall på den yttersta dagen uppväcka mig från de döda, och jag skall sedan med denna min hud omklädd varda och i mitt kött se Gud»,

framställas såsom sinnebild af de kristnas förhoppning om uppståndelse och evigt lif. Ofta se vi på katakombernas Bild 21. Noach i arken, freskmålning från S. Agnese. målningar Noach i arken, som sträcker armarna mot den med olivkvisten återvändande dufvan (Bild 21), i stället för den sedvanliga föreställningen om arken, såsom ett stort lådformigt fartyg, inrymmande åtta människor och en mängd olika djurpar, finna vi på dessa bilder endast en kista, nätt och jämt tillräcklig för Noachs figur, som ofta bär dragen af den aflidne, hvars graf bilden smyckar. Detta påminner om egypternes framställning af hvarje afliden såsom Osiris och bevisar ovederläggligt, att det för de kristna i detta fall ej kom an på att framställa berättelsen om Noach i och för sig utan endast som en symbol för den kristna, hvilken, skyddad af den bräckliga arken, kyrkans sinnebild (Tertullianus), slutligen är nära att inlöpa i den himmelska hamnen. På samma sätt sågo katakombernas kristna i bilden af Isak, som offras, Farao i Röda hafvet, Jonas som utkastas af hvalfisken, Daniel, Susanna, i den borttagnes helande, i den uppståndne Lazarus, i undretmed bröden och fiskarna, tröstande och upplyftande sanningar. En del af dessa bilder äro ej till tiden senare än de från hedendomens sagor hämtade. Så finna vi i S. Domitilla Daniel i lejonkulan från samma tidsålder som vinrankan med genier och foglar. Ja man går ett steg längre och framställer bilden ur den kristna gudstjänsten, ehuru på ett så beslöjadt sätt, att de hos en hednisk betraktare ej skulle väkt någon undran. Måltidsscenen i S. Domitilla, vid hvars betraktande hvarje kristen tänkte på den heliga nattvarden, hade för hedningen ingen annan betydelse än de otaliga dylika, med hvilka hela forntiden prydde sina grafvårdar (jfr sid 41). Den andra af de omständigheter, som tala mot att gnosticismen skulle varit mellanhand vid den kristna konstens uppkomst är, att de större kyrkofäderna, som i allmänhet äro förbittrade motståndare mot denna tvetydiga lära, såsom symboler använde just samma hedniska myter som kyrkans bildande konstnärer.

Det ar just till kyrkans fäder vi hafva att vända oss, när det gäller att söka ledtråden för förklaringen af denna invecklade konstsymbolik, som med få undantag annars skulle vara ett fält, »der allt kunde förklaras med allt.» Hos de kristna lärarne, isynnerhet de österländska, gjorde sig tidigt den uppfattningen gällande, att den heliga skrifts ord jämte sin synbara och bokstafliga mening äfven hade en inre, symbolisk. Bekant är, hur Origenes tillade hvarje bibelställe en trefaldig betydelse, en bokstaflig, en moralisk och en mystisk. Redan hos judarna hade något dylikt egt rum. Philon (född omkr. 20 eft. Kr.) hade genom allegorisk tydning af gamla testamentet däri velat finna stoiska och platonska läror. Denna exeges öfverflyttades nu på kristendomen. »En af orsakerna till den trötthet vi erfara vid läsningen af kyrkofädernas skrifter, är de ansträngningar, som de beständigt göra för att i alt finna en bildlig bemärkelse, den blandning af spetsfundigt ordrytteri och sann känsla, af rörande enkelhet och till sin spets drifvenpedantism, af naivitet och skolasticism, ungdomlighet och gubbaktighet, som mer än en gång erinrar oss om att kristendomen var en ny religion, hvilken föddes i ett gammalt tidsskede, och att det till och med i de största kyrkofädernas skrifter finnes två åldrar på en gång.»

Bild 22. Lazarus' uppväckande, från S. Callisto.

Dessa skrifter lära oss nu tolkningen af hvad som syntes samtiden helt klart, van som man då var vid den symboliska utläggningen. De måste dock klassificeras efter sin ålder; och de till tiden, för så vidt denna kan bestämmas, motsvarande bilderna måste jämföras både med dessa skrifter — därigenom vinner man kännedom om bildens mening, om symbolens betydelse — och om möjligt med den samtida hedniska konsten: denna senare jämförelse säger oss hvarför bilden fått just den formen och ej någon annan. Så är det till exempel ingalunda en tillfällighet, att det hafsdjur, som slukat Jonas, har enahanda form som sjövidundren, hvilka på pompeianska väggmålningarna uppbära Amfitrite, eller att Lazarus' grafvård ser ut som en antik tempelfasad (Bild 22). Det är vidare ej nog att på detta sätt utreda betydelsen af hvarje enskild bild; man måsteäfven tillse i hvilket sammanhang de förekomma i samma arcosolium eller i samma grafkammare, ty dessa tiders symbolism fann sig icke fullt tillfredstäld, om man ej i denna för senare åldrar ofta obegripliga hieroglyfskrift Bild 23. Martyren Achilleus' död, framställning från femte århundradet. kunde läsa, så att säga, fullständiga teologiska afhandlingar. Det har genom noggrant studium af kyrkofäderna lyckats de Rossi att tolka de med hvarandra sammanhängande målningarna i två bekanta cubicula (sakramentkapellen) i S. Callisto, och han vågar till och med påstå, att kristendomens läror där föredragas enligt Origenes', den stora alexandrinska biskopens uppfattning. Man

behöfver för öfrigt ej gå längre än till Origenes' äldre samtida Tertullianus för att finna en fullständig förklaring af dessa bilder.

Katakombernas konst är under de första tre århundradena helt och hållet symbolisk; af historisk framställning finnes näppeligen mer än ett spår, då, såsom vi redan anmärkt, bilderna ur gamla och nya testamenten ej äro ämnade att lämna någon trogen framställning af i dessas skrifter skildrade händelser, utan endast att begagna dem som medel att hos åskådaren väcka någon viss teologisk föreställning. Det tyckes som om det skulle legat nära tillhands att framställa Kristus' och martyrernas lidande och död. Men af sådana skildringar (Bild 23) finnes under ofvan nämnda tidskede ejen tillstymmelse: den kämpande församlingen älskar ej att försänka sig i betraktelser af sina och sin mästares lidanden; hon ser med segerviss förtröstan framåt till den tid, då mästaren skall igenkomma — att så skulle ske, väntade man under kristendomens första tider dagligen och stundligen — och den stridande kyrkan blifva den triumferande. Först efter Constantinus börja dessa skildringar af trosvitnenas kval, som, utmålade alt gräsligare och gräsligare, utgjorde medeltidens vällust. Det finnes dock måhända ett enda undantag. De Rossi Roma sott. II p. 219 ff. Tav. XXI. ser i en märkvärdig fresk, som han upptäkt i S. Callisto, en skildring af domen öfver de båda martyrerna Parthenius och Calocerus. På en upphöjning står en man, iklädd en purpurbrämad tunika; allvarlig och hotande vänder han sig till två personer, som bida framför honom. Bakom hans rygg aflägsnar sig med missnöjd min en bekransad person. De Bossi vill i den först nämnda mannen finna en domare, måhända kejsaren själf, i de framför honom stående de båda ofvan omtalade martyrerna, som underkastas förhör, och i den bortgående en bekransad hednisk prest, som fåfängt försökt förmå de efter martyrkronan trängtande att offra åt gudarna. Förklaringen är onekligen sinnrik, men förefaller långt ifrån säker.

Från dessa allmänna anmärkningar öfvergå vi till skärskådande af de särskilda konstverken, för så vidt de ej redan såsom nödvändiga för det sagdas belysning blifvit framstälda. Vi kunna i detta arbete endast stanna vid de oftast återkommande eller i annat hänseende märkvärdiga bilderna och måste nöja oss med att i korthet omnämna de öfriga. Vi skola i första rummet fästa oss vid målningarna, därför att de äro vida talrikare än skulpturverken. Måleriet är i högre grad än bildhuggarkonsten i stånd att återgifva den kristna religionens innerlighet ochdärtill kommer, att man vid målningarna, som utfördes djupt ner i katakomberna och endast undantagsvis kunde komma att ses af hedningar — huru stor försigtighet man än ansåg sig böra iakttaga — hade mycket friare händer än vid förfärdigandet af sarkofagernas reliefer, som måste utföras i marmorarbetarnes verkstäder. Ett egendomligt slag af konstverk, som vi därför måste särskildt omtala, äro de så kallade *fondi d'oro* eller guldglasen.

Man skulle vänta att i katakomberna öfveralt påträffa den heligaste af alla kristna symboler, *korset*. Så är dock med få undantag icke förhållandet förr än i fjärde och femte århundradena. Skälet därtill är, att det fans intet hvaröfver hedningarna gjorde sig så lustiga och hvarför de så mycket begabbade de kristna, som för det att deras store profet hade dött en föraktad slafs död på korset. I sextonde kapitlet af sin försvarsskrift för kristendomen talar Tertullianus om en hånande framställning af de kristnas gud med åsneöron, en hof på ena foten, en bok i handen och med toga, och alt detta i ett sådant sammanhang, att man tänkt sig, att denna karikatyr framstält Kristus på korset. Så är åtminstone fallet med det mycket omtalade »spe-krucifixet», som år 1856 upptäktes i kejsarborgen på Palatinus i Roma, ritadt på väggen i ett rum, hvilket man anser hafva varit pagernas kammare. Det föreställer en korsfäst person med åsnehufvud. Under korset står en groft tecknad gosse i bedjande ställning, och en grekisk inskrift förkunnar, att karikatyren föreställer Alexamenos, som tillbeder sin gud.Se en afbildning i *Müller* und *Mothes* Archäologisches Wörterbuch S. 871. Den förskrifver sig förmodligen från midten af det andra kristna århundradet. Under sådana förhållanden hade de kristna så vant sig att icke öppet framställa korset, att de äfven i katakomberna, där man i allmänhet före midten af tredje århundradet ej behöfde vara så försigtig, nästan utan undantag endastantydde det. Vi hafva redan sett hur de i den af en rå korsade masten på Odyssevs' (eller på Jonas') fartyg sågo en anspelning på lidandets och hoppets träd. Så äfven med *ankaret*. Såsom sinnebild för detsamma användes jämväl det grekiska *T*, och då detta i det grekiska talsystemet har värdet 300, begagnades äfven detta tal såsom korsets symbol. Från och efter Constantinus' tid uppkomma för samma sak en mängd tecken, som på en gång beteckna korset och de första bokstäfverna i Kristus' grekiska namn *XP* (Bild 24). Vi

vilja ej här inlåta oss på den svåra frågan om uppkomsten af dessa olika former, utan anmärka endast att formen *h* i nedanstående träsnitt sannolikt varit det korsets tecken, som Constantinus förde på sitt *labarum* eller baner, och att den på samma gång är tecken för sol- guden, sålunda en symbol som särdeles egnade sig för denna kejsare, hvars religion ända till hans sista dagar var en blandning af soldyrkan och kristendom.

Bild 24. Symboler af korset.

Fåret eller *lammet* (Bild 25) betecknar den på jorden vandrande kristna, medan *dufvan* är en själ, som funnit ro hos Herran. Dufvan (Bild 26) är egentligen bild för den helige Ande, denne *palumbus sine felle*, »dufva utan galla», såsom kyrkofäderna Cyprianus och Tertullianus kalla honom. Men inskrifterna kalla äfven de frommas själar heliga andar; däraf symbolens dubbelbetydelse. Ibland sammanställas dessa olika symboler: ankaret, dufvan och lammet på Faustinianus' grafsten i Lucinakryptan (Bild 27) säga sålunda: här hvilar en kristen, som, frälst genom Kristus' kors, satte alt sitt hopp till honom och nu som en frigjordande hvilar i frid. Den symboliska användningen af dufvan har bibehållit sig i alla tider. I en spansk handskrift från tolfte århundradet ser man dufvor flyga mot himlen; därunder läses: *animæ interfectorum*, de dödades själar. Det är samma tanke, som uttryckes i vår folkvisa om liten Karin — en annan framställning af legenden om den heliga Agnes, blandad med en erinring ur den om den heliga Katharina;Den heliga Katharina dömdes att läggas på ett med spikar beslaget hjul; däraf spiketunnan i folkvisan. — liten Karin, som ej vill lyssna till den unga kungens brottsliga tal, dör i spiketunnan: från himlen komma två dufvor, »och strax så blefvo de tre».

Bild 25. Lam med mjölkkärl från den älsta delen af S. Lucina.

Bild 26. Grafskrift från S. Lucina.Bild. 27. Faustinianus' grafsten från S. Lucina.

Bild 28. Grafsten i Modena. Två fiskar med bröd.

Bild 29. Dufvan och fisken på en grafsten från den älsta delen af S. Priscilla.

En af de allra älsta och innehållsrikaste symboliska bilder, som användts af katakombernas kristna, är *fisken* (Bild 28, 29). Såsom ett verkligt källsprång af olika idéer, skiftande snart sagdt i tusentals färgbrytningar, framväller denna bild hos de älsta kyrkofäderna och psalmdiktarne. Hur den först uppkommit är svårt att säga; säkert är att den egentligen framträder under den tid, då det varnödvändigt för den kristna kyrkan att kläda sina åskådningar och hemligheter i bild; det vill säga under de tre första århundradena. Att döma efter spåren hos kyrkofäderna, har den sitt ursprung från Alexandria, denna märkvärdiga stad der hellenism, judendom och kristendom efter hvarandra funnit ett gästvänligt mottagande, men också alla, hvar och en i sin ordning, måste bekväma sig att mottaga lån från det fornegyptiska, af bilder och symboler genomsyrade väsendet. Där föddes denna allegoriskt-mystiska uttydning af både de judiska och kristna heliga skrifterna, som funnit sitt renaste uttryck hos Philon och Origenes; där diktades af de båda religionernas bekännare, från första århundradet efter Kristus, en del af dessa märkvärdiga, på grekisk vers skrifna krönikor öfver samtida händelser, som sedan omgåfvos med skenet af en vördnadsvärd ålderdom och kallades *Sibyllinska böcker*.Därmed skall ej vara sagdt, att ej långt förut funnits liknande dikter som kallats *Sibylliner*. De som kommit till oss äro dock säkerligen till sin hufvuddel ej äldre än hvad ofvan nämts. I den åttonde af dessa böcker finnas trettiofyra verser (217—250), som äfven anföras i det af Eusebius bevarade tal, kejsar Constantinus höll till kyrkomötet i Nikaia och som innehålla ett så kalladt akrostik, det vill säga, att begynnelsebokstäfverna bilda sammanhängande ord. De första sex raderna lyda i urskriften:

Ιδρωσει γαρ χθων, χρισεως σημειον οτ εσται Ηξει δ'ουρανοθεν βασιλευς αιωσιν, ο μελων Σαρχα παρων πασαν χριναι χαι χοσμον απαντα 'Οφονται δε θεον μεροπες πιστοι χαι απιστοι, 'Υφιστον μετα των αγιων επι τερμα χρονοιο Σαρχοφορον φυχασ τ ανδρων επι βηματι χρινει.

och i Viktor Rydbergs utmärkta öfversättning Nordisk Tidskrift 1881 S. 23. Ifr. ang. Sibyllinerna a. st. s. 113 (V. Rydberg) och s. 163 (S. Bugge).

*J*orden skall svettas af ångest, när domens tecken blir skådadt; *E*vighetens monark, som kommer från himmelen ofvan *S*kyndsamt att döma enhvar och att döma den samtliga verlden, *U*ndrande skola vid tidernas slut, otrogne

som trogne, *S*kåda i höjden Gud och kring honom de heliges skaror. Tillsammans bilda de trettiofyra radernas begynnelsebokstäfver de grekiska orden: *'Ιησους Χρειστος Θεου Υιος σωτηρ σταυρος* (Jesús Khreistós Theú Hyiós sotér stavrós), det vill säga: Jesus Kristus, Guds son, frälsaren, korset. Af de fem första ordens begynnelsebokstäfver bildas i sin ordning, ordet *ιχθυς* (ikthýs) som betyder fisk. Det är otvifvelaktigt, att detta dubbla akrostik härleder sig från den hos kyrkofäderna, ända från Klemes från Alexandria, Origenes och Tertullianus i andra århundradet ända ned till Petrus Damiani i det elfte, gångbara beteckningen af Kristus som en fisk.

Hur än denna symbol uppkommit, säkert är att den på den tidens för dylika ord och tankespel så mottagliga kristna gjorde ett omätligt intryck. Den blef liksom en lösen för kristenheten, som i ett enda ord, en enda sinnebild innehöll hela trosbekännelsen om Kristus' tväggehanda natur, om hans död för människorna och fortfarande verksamhet i sin kyrka i och genom sakramenten, liksom den äfven betecknade Kristus' efterföljare, de kristna. Ty för det första betyder fisken hans mänskliga natur. Vi små fiskar, säger Tertullianus, äro, liksom vår *ιχθυς* (han begagnar med afsigt det *grekiska* ordet såsom i dubbel mening symboliskt) Jesus Kristus, födda i vattnet, och vi kunna ej blifva frälsta utan genom att förblifva i vattnet. Och Gregorius den store yttrar i en af sina berömda predikningar: han har värdigats dölja sig i människoslägtets vågor (*in aquis generis humani*), och han har velat låta sig fånga i vår dödlighets snara. Vidare är fisken äfven Kristus' sinnebild i hans egenskap af människoslägtets gudomlige frälsare. Låtom oss höra Hieronymus! »Fisken, som först fångades, och i hvars mun fans penningen (didrakmat) för dem, som åstundat den, är Kristus, med hvars blod den förste Adam och Petrus (och med dem alla andra syndare) blifvitåterlösta.» »Med den fisk, som fångades i Tigris och hvars galla och lefver Tobias tog, för att befria Sarah från den onde anden och återgifva sin blinde fader synen, förstå vi Kristus.» »Han blef», säger Gregorius i anslutning till ofvan anförda ord, »liksom stekt (*assatus*) i bedröfvelsen under sitt lidande». Denna bild, som äfven anspelar på lärjungarnas måltid vid Tiberias efter mästarens död, och som upprepas af Augustinus, har gifvit Beda, den vördnadsvärde, anledning till den bekanta ordleken: *piscis assus, Christus est passus:* fisken på glöden, är Kristus i döden. Sålunda är fisken äfven symbol för nattvarden. Författaren till en skrift från femte århundradet »Om Guds löften och profetior» kallar Kristus den stora fisken, som på stranden föder sina lärjungar med sig själf och erbjuder sig såsom fisk *ιχθυν*, åt hela verlden. I en målning från den af de Rossi upptäkta Corneliuskatakomben ser man en fisk bärande på ryggen en korg full med bröd och bland dessa en vinkalk. Man kan därvid knappast undgå att tänka på Hieronymus' ord om de första kristnas vana att bära nattvardens beståndsdelar med sig; »hvad är heligare än den som bär Guds lekamen i en videkorg och hans blod i en glasskål?» I samma katakomb finna vi bilden af en måltid, altså, enligt hvad vi redan ofvan sagdt om denna framställnings betydelse hos de första kristna, af den heliga nattvarden. Framför de sju personerna vid bordet stå åtta korgar med bröd och två fat, hvartdera med en stor fisk. »Han är det sanna brödet och det lefvande vattnets fisk», säger Paulinus från Nola om Kristus. Fisken uppfattas äfven som sinnebild för Kristus, därför att han inrättat dopet: »Fisken, som föddes i våg, har stiftat det heliga dopet», säger en författare från midten af det femte århundradet, och redan ett århundrade förut finna vi hos en annan samma tanke uttalad. Vi böra äfven tillägga, att man stundom ser *skeppet*, som är församlingens sinnebild, uppbäras af fisken: en framställning af Kristussåsom *helig Ande*, såsom sin kyrkas upprätthållare och bevarare.Martigny a. st. S. 656. Vi hafva vid framställningen af den kristna symboliken flerstädes anlitat denna sällspordt lärda författare, hvars enda fel är ett öfverdrifvet katolskt trosnit.

Äfven af den kristne är fisken en symbol. Lukas har åt oss bevarat berättelsen om det underbara fiskafänget i Genesareth, där Kristus säger till den förfärade Simon Petrus, att denne hädanefter skulle fiska människor. Kyrkofäderna utveckla denna tanke vidare. Klemes från Alexandria kallar Kristus människofiskare: Tertullianus, Hieronymus, Gregorius från Nazians begagnar liknande uttryck. På bildliga minnesmärken ser man ofta fiskar, som just uppdragas ur hafvet eller hållas hängande på kroken.

I sin första betydelse som sinnebild för Kristus, förekommer fisken eller det grekiska ordet *ιχθυς* på otaliga minnesmärken af alla slag. Man finner den på målningar och grafstenar, sarkofager och sigillringar, graverad i

ädelstenar och elfenben. Äfven som amulett begagnades fiskens bild af glas eller stundom med inskriften *CΩCAIC*, (sósais) och betyder då: Jesus Kristus, Guds son, fräls oss! Den sammanställes för öfrigt på mångfaldigt sätt med öfriga symboler. Så förbindes den med dufvan, brödet eller den gode herden.

Redan i det älsta af cubicula i S. Lucina ser man ett mjölkkärl, afbildadt mellan två lam (se ofvan sid. 102). *Mjölken* är i katakombernas symbolik en bild af Kristus' lekamen och blod i altarets sakrament. Klemes kallar dem rent ut mjölk, och Augustinus säger i sin förklaring till Davids trettiotredje psalm: »Englar äta dem (Kristus' lekamen och blod) och väldigheter och himmelska andar; de äta och mätta sig, och dock blifver det, som mättar och vederkvicker dem, helt och oförstördt. Men huru kunna dödliga närma sig en sådan spis? Hur kan deras hjärtavara värdt en sådan näring? Jo, den måste *blifva till mjölk* och så blifva njutbar för de omyndiga.»

Utom dufvan och lammet, om hvilka vi redan talat, få bilderna af åtskilliga andra djur i katakomberna tjäna som symboler af kristna föreställningar. *Haren* erinrar om lifvets förgänglighet och människornas snabba lefnadslopp. *Påfågeln*, som redan hos hedningarna var sinnebild af upptagandet bland gudarna (apoteosen) och hvars kött man ej trodde vara underkastadt förruttnelse, kom hos de kristna helt naturligt att beteckna uppståndelsen. Detsamma var förhållandet med *tuppen*, som efter den långa natten förkunnar, att morgonen är för handen. *Örnen* är hos konung David ungdomens sinnebild; hos de kristna betecknar han andens förnyelse genom Guds nåd. *Hjorten*, som släcker sin törst, är själen, som längtar till eller redan njuter de himmelska fröjderna, men har för öfrigt hos olika kyrkofäder olika betydelse. *Hästen*, med eller utan palmen, antyder den kristne, som löper på vädjobanan, för att vinna segern och det eviga lifvet. Att *oxen* skall betyda predikanten, som plöjer människans sinne och utsår det gudomliga ordets sädeskorn, påstår Cassiodorus, ovisst om med rätta; denna symbol är i alla händelser sällsynt.

Äfven växtriket har fått bidraga till de första kristnas sinnebildsrikedom. Att palmen betecknar »seger i det krig, som kött och ande föra med hvarandra», såsom Ambrosius säger, är ju helt naturligt, då man betänker, att hela antiken använde palmkvisten såsom segersymbol. Däraf härledes ock dess användning som tecken för blodsvitnesbördet, för segern, som martyren vinner i döden. Olivkvisten, som både hos hellener och romare var triumfens tecken, betyder hos de kristna, isynnerhet i dufvans mun, frid. Träden erinra om den eviga lustgården och beteckna måhända äfven de kristna, ty, säger Fulgentius, vi äro träd, planterade på Herrans åker; vår herre Kristus är örtagårdsmästaren. Kransen och kronan äro segertecken.

De i katakomberna så ofta förekommande måltidsscenerna äro, såsom vi redan nämnt, troligen anspelningar på den heliga nattvarden (Bild 14, 30, 31). De Rossi vill emellertid i dem alltid finna sinnebilder af det himmelska gästabudet.

Voro de nu omtalade bilderna att anse såsom hieroglyfiska tecken för en viss trosföreställning eller ett visst lärobegrepp, så gifves det andra, som gå ett steg längre och i konstnärlig komposition uttrycka de kristliga ideerna. Af dessa allegoriska bilder skola vi här behandla endast de vigtigaste. I första rummet komma de redan ofvan nämnda framställningarna af Orpheus och den gode herden.

Ett egendomligt, af många fakta bevitnadt drag hos de älsta kristna är deras fördragsamhet mot olika tänkande, den högsinnade uppfattning, som ej en gång för alla utesluter någon från den eviga saligheten och som till och med öppnar himmelrikets portar för hedningarna, när de ärligt och efter måttet af sina egna gåfvor och sin tidsålders förutsättningar sökt sanningen. Hos Gregorius från Nazians berättas, hur Platon uppenbarade sig för en kristen, som talat om honom såsom en otrogen, och lärde, att han varit den första, som trodde när Kristus nedsteg till helvetet och predikade evangelium för de döda.Petrus' första bref, kap. 19. En gammal kristlig bard från Spanien sjunger hur hans landsman, »den bäste bland kejsare», Traianus, genom Gregorius den stores böner blifvit räddad från underjorden. *Hic Traianum revocans ex orco Efficit dignum superum catervis.* Den tidens kristendom hyste alldeles ingen lust att upprifva bryggan, som förband henne med verldens föregående utveckling.

Bland de hedningar, för hvilka denna tid hade en synnerlig vördnad, var *Orpheus*, då ansedd såsom en fullt historisk person. I Alexandria, där såsom vi sett de sånger, somBild 30. Måltidsscen från S. Pietro e Marcellino.

Bild 31. En annan måltidsscen ur samma katakomb.kommit till oss under titel af de sibyllinska, delvis uppstått eller omformats, hade man äfven under Orpheus' namn diktat hymner, innehållande förnämligast kristliga tankar. Möjligen har man därvid stödt sig på äldre sånger, som burit Orpheus' namn. Säkert är, att man öfveralt i kristenheten trodde på deras fullkomliga äkthet och redan Justinos Martyren (omkr. 100—165 e. kr.) förklarar det bibliska innehållet i dessa dikter på det sätt, att Orpheus under en resa i Egypten skulle blifvit bekant med Moses böcker (!). Alexandrinerna läto Orpheus bland annat ställa följande förmaning till sin son Musaios: »Blott för de fromma sjunger jag, bort I oinvigde! Du, Musaios, som härstammar från den tysta månen, lyssna till mig! Förut har du af mig fått lära fördärfliga ting, som äro till hinder för det kommande lifvet. Nu skall jag gifva dig en bättre lärdom. Betrakta det gudomliga ordet, lef dig helt och hållet in däruti! Styr därefter ditt hjärtas tankar och dina steg, gå på den raka vägen och tillbed verldsaltets konung! Han är den ende, som har lif i sig själf och som har skapat alt.» Det är på dessa ord, som Klemes från Alexandria, den presterlige filosofen (död år 224) hänsyftar, då han talar om att Orpheus, sedan han lärt afgudaläror, sent omsider sjöng »en helig palinodi.» Theodoretos (död 457), äfven han österländing, anför ett ställe ur Orpheus' sånger, som har en slående likhet med ett par verser (15, 16) i sjätte kapitlet af Paulus' första bref till Thimoteos.

Sålunda blef den trakiske sångaren på sätt och vis likstäld med åtskilliga af de personer i gamla testamentet, som ansågos för Kristus' förebilder, och kyrkan bemäktigade sig hans gestalt; att detta ej skedde utan all tvekan, därpå är sällsyntheten af denna framställning inom den älsta kristna konsten ett tillfyllestgörande bevis, ty hade det ej så varit, skulle en gestalt, som i sig infattade så mycken symbolik, under de tider då det var nödvändigt att så mycket som möjligt omkläda de kristna sanningarna i en drägt,som ej väkte hedningarnas misstankar, vida oftare förekommit. Nu är det, såsom ofvan nämts, endast tre af katakombernas målningar, som afbilda honom, och han förekommer dessutom endast på ett par sarkofager.

Bild 32. Orpheus från S. Domitilla.

Den berömdaste och älsta (måhända från Neros tid) af dessa framställningar är den fresk i S. Domitilla, om hvilken närstående träsnitt lämnar ett, ehuru svagt, begrepp (Bild 32.) I det åttkantiga midtelfältet sitter siaren med sin lyra, framställd alldeles såsom den hedniska antiken vanligen gjorde det och såsom den yngre Philostratos beskrifver honom i sina berömda »Bilder». Han föreställes, säger denne, sittande; ett lätt fjun skuggar hans kinder; påhufvudet bär han den upprättstående tiaran; hans öga blixtrar af snille och ingifvelse. (Det religiösa innehållet i hans sånger afspegla sig i hela ansigtsuttrycket.)Därmed har man att sammanställa hvad Hieronymus säger om Kristus: *Igneum quiddam et sidereum radiabat ex oculis eius et divinitatis maiestas lucebat in facie:* Något af himmelsk eld glänste i hans ögon och det gudomligas majestät spridde sitt återsken öfver hans anlete. Hans vänstra ben, som är stödt mot marken, uppbär lyran; med det högra stampar han takten. Philostratos beskrifver vidare hur han omgifves af djur och träd, som hans lyras toner betvinga. Omkring honom ser man äfven på vår bild lummiga träd, ett lejon, en björn, en orm, en panter, en häst, ett får, en sköldpadda och kräldjur. Så tvingar Kristus alla folk, vilda och odlade, alla samhällsklasser från monarken till den jordburna trälen att lyssna till sitt strängaspel, ja till och med det svårbetvingligaste af alt, själfva människonaturen med alla dess djuriska drifter, »ljudar under hans hand», säger Eusebius i sitt loftal öfver Constantinus, »som en högstämd lyra, tjusar, hänrycker, förtrollar, icke förnuftslösa djur, utan mänskliga varelser, som af himlen mottagit en tänkande själ, och förfinar och mildrar helleners och barbarers vildaste och minst regelbundna drifter.»

På Orpheusbilden i S. Callisto har den på lyran spelande skalden endast tvänne lam hos sig; denna går således på sätt och viss öfver i den andra af de tvänne hedniska typer, som vi här framhålla, i *den gode herden* (Bild 33.) De bästa bilder af den gode herden, som finnas i katakomberna äro den i S. Agnese, tvänne takbilder i Marcellinus' och Petrus' katakomb samt en af Aringhi och en af Bottari meddelad, vidare en i S. Urbano funnen sarkofagrelief, en annan som nu förvaras i le Louvre och en staty i LateranmuseetIfr. Dietrichson a. st. s. 239. (se sid. 126). Föröfrigt är denna typ mer än någon annan älskad och omfattad af den älsta kristna konsten.

Tertullianus säger oss, att den gode herden, som bär det förlorade fåret på sina axlar, ofta anbragtes på nattvardskalkar. Vi finna denna bild utom på fresker och sarkofager, såsom graffito på grafstenar, på *fondi d'oro*, på lampor och ringar, med ett ord på hvarje slag af kristliga minnesmärken.

Bild 33. Den gode herden.

Sitt ursprung har framställningen från den hedniska antiken, om det också synes tämligen vågadt att sätta den i förbindelse med Dionysosmyten och mysterierna i Eleusis. Man framstälde Hermes (någon gång Apollon) antingen med en gumse bredvid sig såsom i Korinthos, där han dyrkades som hjordarnas beskyddare, eller bärande djuret på sina skuldror (Hermes Kriophoros). I Tanagra hade Hermes Kriophoros ett tempel, och årligen firades hans festdag därigenom att en skön yngling gick rundtomkring i staden bärande ett lam på sina skuldror, emedan guden enligt sagan på det sättet befriat staden från en pest. I stället för Hermes finna vi ofta en faun eller en herde. På en väggmålning från Herculaneum ser man en yngling med ett djurskinn på ryggen, och föröfrigt naken; på skuldrorna bär han ett lam, hvars fötter han med vänstra handen sammanhåller öfver bröstet. Ett liknande exempel lämnar Nasonernes graf; på en målning, som framställer de fyra årstiderna, betecknas våren af en flicka med en blomsterkorg och af en vacker dansande herde, som i ena handen håller en herdestaf och med den andra omfattar fötterna af en på hans axlar liggande get.Det var naturligt, att denna bild skulle erbjuda många anknytningspunkter för kristliga föreställningar. Såsom vi redan ofvan antydt, var den väsentligaste af dessa, att Kristus så gärna använde bilden om sig själf. Redan i det gamla testamentet hade ju Gudsriket ofta blifvit framställdt under bilden af en herde med sin hjord.

Utom denna allmänna betydelse har den gode herden med lammet äfven en annan: han var enligt Hieronymus en symbol för uppståndelsen.

Det är emellertid ej blott med lammet öfver skuldrorna som den gode herden afbildas, ehuru visserligen denna framställning är den vanligaste. Man ser honom stundom i begrepp att lämna betesplatsen. Han för till afsked handen mot hufvudet, en åtbörd, som hos de gamle beteckna smärta, eller han fattar sin herdeväska, som varit upphängd å ett träd, eller han hvilar sig under färden, eller han är nära att hinna fram till målet — det himmelska riket, på bilderna framställdt under symbolen af en herdekoja. Stundom är det en hel hjord, som då följer honom.Martigny a. st. under ordet *Pasteur* (le bon).

På den ofvan meddelade bilden af Orpheus se vi midtelfältet omgifvet af åtta andra bilder. Fyra af dem återgifva ett får eller en oxe under hvar sitt träd och hafva väl hufvudsakligen dekorativ betydelse. På de andra fyra finna vi däremot symboliska framställningar. Två af dem äro tydligen motbilder till hvarandra cch förekomma såsom sådana på många bland de älsta kristna konstverken: Moses, som slår med sin staf på klippan, och uppväckandet af Lazarus. Jämförelsepunkten torde väl vara, att tron, likaväl som att locka vatten ur klippan, förmår att låta lifvets källa framkvälla där den redan förtorkat. Deras sammanhang med Orpheusmyten är ej så klart: måhända är det Kristus' välde till och med öfver det liflösa som jämföres med makten hos den trakiske skaldens lyra. Af de båda andra fälten upptages det ena af en vacker bild af herdegossenDavid med sin slunga — den enda bild af honom som förekommer i katakomberna. Han har ju i alla tider ansetts som förebild till Kristus, och hans seger öfver Goliath är en ej olämplig symbol af andens och trons herravälde öfver den öfverväldigande fysiska naturen. Det sista fältet fylles af Daniel mellan två lejon. Äfven här är Bild 34. Kristushufvud från S. Ponziano, från sjunde århundradet. sammanhanget med Orpheus-framställningen klart. Den andliga kraft, som låter skalden betvinga vilddjuren vid hans fötter, är densamma som låter lejonen lämna Daniel oskadd. Äfven han fattas för öfrigt som en bild af uppståndelsen (Hieronymus). Tertullianus åter ser i honom mönstret och trösten för den kristna martyren. »Den förmodan ligger nära till hands, att Daniel uppträder naken, emedan dekristna på arenan nakna kastades for vilddjuren». Samma tanke uttryckes genom *männen i den brinnande ugnen.*

Bild 35. Kristushufvud från S. Ponziano (anses vara yngre än Bild. 34).

En bild af uppståndelsen, särskildt af Kristus' uppståndelse, är Jonas som uppslukas och återgifves af hafsvidundret (se ofvan bild. 30, 31 sidostyckena). Såsom Jonas, säger Augustinus, kom från skeppet i

hvalfiskens buk, kom Kristus från korsets träd i grafven — och på samma sätt som den förre undergick denna pröfning, för att rädda deras lif, som stormen bragte i fara, så skedde det med Kristus till deras räddning som kringvräkas i denna verldens vågor. Äfven Jonas' behagliga hvila under kurbitsen och hans sorg, när den uttorkar, har tjänat katakombernas konstnärer till ämne. Hvilken tanke som låg till grund för denna framställning, säga oss kyrkofäderna icke.Bild 36. Kristushufvud från S. Gaudioso (i Napolis katakomber) från sjätte århundradet.

Bild 37. Maria med Jesusbarnet; fresk från S. Agnese-katakomben.Det skulle endast trötta våra läsare, om vi här vid alla de bibliska scener, som i de stora grafgångarna blifvit framstälda, sökte med samtidas vitnesbörd visa den symboliska meningen, isynnerhet som denna långt ifrån alltid är klar och säker. Vi nöja oss därför med att uppräkna de ämnen, som utom de redan nämnda hufvudsakligen blifvit där behandlade. *Adam och Eva, Abel och Kain, Josef, Farao och israeliterna i Röda hafvet, Job, Simson, Jesajas, Elias och Hesekiel, Tobias* och *Susanna* tala tämligen för sig själfva, huru det ej bör döljas att kyrkofäderna i en och annan af dessa bilder inlagt föreställningar, som det ej är oss lätt att där finna. Svårare är förklaringen af *paradisets fyra floder*, förbundsarken och de bilder, som ansetts framställa de båda testamentena.

Vi hafva ofvan sett att katakomberna näppeligen hafva att framvisa mer än en *historisk* målning i egentlig bemärkelse och äfven den af ej oomtvistligt innehåll. Till den historiska framställningen skulle dock i viss mening kunna räknas bilderna af Maria och Kristus. För Kristusbilden (Bild 34—36) och dess historia hänvisa vi endast till professor Dietrichsons redan anförda arbete, ehuru vi ej i alt kunna gilla de slutsatser, till hvilka den framstående konsthistorikern kommit. Äfven bilder af Maria, Kristus' moder, äro icke ovanliga (Bild 37).

Till denna klass af målningar hör äfven den bild af en *fossor*, som vi ofvan (sid. 47) återgifvit.

En egendomlig konstart äro de redan nämnda i katakomberna funna »guldglasen», *fondi d'oro*, som nu, ungefär 350 till antalet, äro spridda i Europas museer. Största delen af dem, som blifvit bevarade, voro ursprungligen bottnar till dryckeskärl. Det var nämligen sed, att man vid besöken i de heligas grafvar medtog vin för att genom skålar hedra dem som hvilade där. Så berättar Augustinus om sin moder Monika, att hon medförde ett litet vinglas för att som det brukades dricka till helgonens ära.Dylika kärl användes äfven som kalkar och *patener* (brödtalrikar vid nattvarden).

Bild 38. Restaurerad botten af ett guldglas från katakomberna.

De äro frambragta på det sättet, att på kärlets flata botten en teckning är utförd i bladguld, så att figurerna, synas inifrån. Bladguldet skyddades genom en glasskifva, som var sammanväld med glasets botten till en massa. Härvid tillgick så: när glaset skulle hafva fot, lade konstnären antingen på dennas öfre yta eller på den undre ytan af glasets kupiga del ett guldblad, som måhända var fästadt medelst något klibbigt ämne, och bortskaffade därefter med grafstickeln alt som ej hörde till teckningen. Därpå förbundos foten och glasets kupiga del genom smältning till en massa, så att bladguldet numera var helt och hållet omgifvet af glas, hvarigenom det ända till våradagar skyddats mot luftens inflytande samt verkningarna af rengöring och slitningKraus a. st. S. 329..

Dessa glaskärl intryktes, liksom så många andra af de föremål som anträffats i katakomberna, i de nymurade grafvarnas ännu våta kalköfverdrag. Den framskjutande delen af glaset blef snart förstörd, men bottnarna bevarades, ehuru väl äfven af dem några gått i stycken vid försöken att lösgöra dem.

De bildliga framställningarna på dessa guldglas växla i fråga om innehållet lika mycket som de på katakombernas väggar. Några hämta sitt ämne från den hedniska mytologien; så finner man Herakles, Achillevs, de tre chariterna, Eros och Psyche eller kärleksguden ensam. Andra framställa brottare, kapprännare och jagtscener; vi påträffa där en skeppsbyggmästare med sina arbetare, en myntmästare, en skräddare, en droghandlande, hvar och en i sin verkstad. Vidare möta vi scener ur familjelifvet, ur barnkammaren, ur skolan, en fader och en moder med ett eller flera af sina barn. Ofta ser man två makar stå bredvid hvarandra och räcka hvarandra händerna öfver ett altare, öfver hvilket Kristus eller hans monogram tronar. Dessutom förekomma bilder af helgonen, isynnerhet af Paulus och Petrus, af hvilka den senare oupphörligt förblandas med Moses och

liksom denne framställes med sin staf slående på den vattengifvande klippan (Bild 38), »Ty Petrus låter från klippan, som är Kristus, det eviga lifvets vatten flöda och öppnar för alla människor hans läras lifgifvande källa.» (Hieronymus, Leo den store m. fl.)

*

Bildhuggarkonsten har i katakomberna jämförelsevis få verk att uppvisa. Det är i synnerhet sarkofagerna, som af densamma smyckades. Som vi ofvan sett, hade man utiden allra älsta kristendomen, i anslutning till en sed, som äfven hos hedningarna alt mera började göra sig gällande, begagnat sig af dem, men en allmännare användning af detta dyrbara och skrymmande sätt för de dödas förvaring motarbetades dels af den jämlikhetskänsla, som var ett utmärkande drag för just denna kristendom och stundom urartade till verklig kommunism, dels af de flesta kristnas fattigdom, dels äfven af det knappa utrymmet i de underjordiska grafkamrarna. Därtill kom, att man ej utan att väcka uppseende kunde till katakomberna transportera de tunga sarkofagerna. Följden däraf blef, att äfven rika eller inom den kristna församlingen framstående personer nöjde sig med den prydligare form af *loculi*, som kallas *arcosolia*, och för dessas smyckande anlitande målarkonsten, som osedd af allas, utom de kristnas blickar, kunde tyst och obemärkt i jordens innandömen utföra sitt verk.

Då sarkofagerna sålunda ej kunde döljas, måste man bekväma sig att hos hedniska konstnärer utvälja antingen sådana, som endast voro smyckade med rent dekorativa bildverk eller linieornament — bland dessa äro de med vågformiga linier eller så kallade *strigiles* vanligast — eller också begagna en ännu mera invecklad och svårfattlig symbolik än den som förekommer på freskerna; man valde vanligtvis rent hedniska ämnen: Odyssevs och Sirenerna, Eros och Psyche m. fl. Det är till och med troligt, att det från tiden före Constantinus ej finnes en enda sarkofag från katakomberna med rent kristliga framställningarDen älsta daterade sarkofag med rent kristliga bilder är från år 343 och är funnen i katakomben S. Pietro e Marcellino. Den framställer Kristus' födelse.. Först sedan församlingen fått fred med statsmakten, och kyrkan i dess hägn börjat öfverskygga verlden, utvecklade sig denna rika reliefkonst. Den strängt afslutade och måhända redan tidigt af den disciplinerande romerska kyrkan öfvervakade bildkrets, som vi funnit framställd på freskerna,finner man omigen uppträda i marmorn; tillkomma nya ämnen, äro äfven dessa vanligen hämtade nr bibeln. Det är Jonas' historia, Moses som slår på klippan, Petrus' tillfångatagande, undret med bröden, den blindes helbregdagörelse, undret i Kana, Lazarus' uppväckande, Petrus' förnekelse, Daniel i lejonkulan, den borttagnes helande och dylika bilder, som oftast förekomma.

Sarkofagerna finnas — såsom naturligt är, när man besinnar att efter Constantinus begrafningarna i katakomberna hastigt aftogo — synnerligast i de på jordens yta belägna begrafningsplatserna och kyrkorna. Likaledes var det under senare delen af femte och sjätte århundradet ej i Roma utan i Ravenna, som konsten att med reliefer smycka sarkofagerna hade sin rätta blomstring.

För katakomberna äro sålunda dessa ej i egentlig mening kännetecknande, och vi skola nöja oss med att anföra ett par af de märkvärdigaste.

I de vatikanska grottorna finnes i klippväggen infogad en sarkofag (Bild 39), hvars inskrift innehåller, att den förvarar de jordiska kvarlefvorna af senatorn Junius Bassus, som fyrtiotvå år och två månader gammal, under det han var stadsprefekt, sedan han på dödssängen mottagit dopet, »gick till Gud» den 23 augusti 359 e. Kr. Sarkofagen är af hvit marmor. Dess reliefer äro genom en spandrilla delad i en öfre och en nedre afdelning, som hvardera innehålla fem fält. Det öfre midtelfältet upptages af en tronande, skägglös Kristus (af »sarkofagtypen»), som öfverlämnar lagen åt Paulus och Petrus; till vänster och höger framställes Kristus' och Petrus' tillfångatagande i Gethsemane. De yttersta fälten i den öfre afdelningen innehålla, det till höger Isaks offring, det till vänster Pilatus, som tvår sina händer; i midten af det nedre fältet håller Kristus sitt intåg i Jerusalem; höger därom afbildas syndafallet, till vänster Daniel i lejonkulan; längst i högra kanten sitter Job och bredvid honom står hanshustru med en duk för näsan: »Min hustru stygges vid min andedrägt.» Framställningen längst till vänster är ej klar. Man har däri velat se Paulus på väg till afrättsplatsen. Det största intresset ega de sex framställningarna på spandrillan. Ett lam framställer de tre männen i den brinnande ugnen; ett lam slår på klippan med en staf, medan ett annat dricker; ett lam gör undret med bröden, ett lam lägger sin fot på ett annats

hufvud, under det en ljusström från en dufva utstrålar öfver det senare, en sinnebild af Kristus' döpelse i Jordan; ett lam mottager Lazarus från de döda.

Bild 39. Junius Bassus' sarkofag. (Bilden återger icke sarkofagens vänstra ände med dess yttersta fält.)

I Lateranmuseet, som af Bassus-sarkofagen förvarar en afgjutning, finnes en annan likaledes från Vatikanens grottor härstammande sarkofag, men sannolikt från senare tid. Den är, äfven den, delad i fem fält och framställer Kristus' lidande (Bild 40). I midtelfältet står ett s. k.labarum (se sid. 101) omgifvet af segerkransen och uppburet af ett kors; på hvardera af dettas armar sitter en dufva, som pickar på kransen; därmed antydes den kristnas delaktighet i Kristus' seger öfver döden. »I de två soldaterna under korset vore man frestad att se den vakt, som Constantinus satt att bevaka det heliga fälttecknet, altså en bild af den kämpande kristne, som, antingen han sofver eller vakar, lefver eller dör, finner sin frid vid korset»Se Kraus, som dock i andra upplagan af sin Roma sotterranea. S. 361 däri ser en anspelning på vakten vid Kristus' graf.. De båda sidofälten till höger framställa Kristus inför Pontius Pilatus, som tvår sina händer. Öfver Pilatus' hufvud hänger en krans, belöningen för de ståndaktiga martyrerna, som ej tveka att bekänna sanningen inför denna verldens mäktige. Till vänster påsätter en soldat Kristus en krans, som dock ej synes vara törnekransen. I det sista fältet bär Kristus sitt kors bevakad af en soldat. I hans utseende röjer sig dock intet lidande; den ungdomliga sarkofagtypen, som vill framställa den gudaföddes eviga kraft och härlighet, tillåter ej framställningen af en lidande Kristus.

Bild 40. Kristus' pinohistoria. Sarkofag i Lateranmuseet från fjärde eller femte århundradet.

Af de *statyer*, som tillhört katakomberna eller öfver dem bygda kyrkor, är det ingen som med full säkerhet kan sägas vara af kristet ursprung, måhända med undantag af den *gode herden* i Lateranmuseet (se ofvan: Titelbilden).Den berömda sittande Hippolytusstoden är sannolikt ett hedniskt arbete och afsedd att föreställa en rhetor eller en filosof samt först sedan förvandlad till en stod åt den stridslystne presbytern, hvars *Canon paschalis* eller beräkning af påskdagen (därom rådde stor strid i den älsta kristna kyrkan) är inhuggen på ena sidan af den stol, på hvilken han sitter. Den kolossala bronsstoden af Petrus i Peterskyrkan kan vara en antik Juppiter, som ändrats. Den föreställer aposteln sittande på en tron med högra handen höjd till välsignelse, medan den vänstra håller en nyckel.

Innan vi afsluta vår korta framställning af de på minnen af alla slag så rika katakomberna, böra vi med några ord beröra de föremål, som, tillhörande det dagliga lifvet eller vården af grafkamrarna, i stor mängd påträffats i dödsstäderna.

*

Hos hela den indo-europeiska stammen var ursprungligen den föreställningen rådande, att den aflidne förde ett slags kroppsligt lif i grafven (jfr. sid. 38), som därför ofta så mycket som möjligt inrättades till likhet med en människoboning och utstyrdes med de föremål, som man ansåg, att den döde under sin fortsatta tillvaro kunde komma att behöfva, möbler, kläder, vapen, mynt, verktyg och smycken, ja till och med matvaror. Denna föreställning, hvilken ännu i dag såsom folktro ej är alldeles utdöd, var i den romerska kejsartiden vid fullt lif. »Det är en stor villfarelse, att endast de lefvandes boningar smyckas, men att man ej bryr sig om dem, hvarest vi måste bo ännu längre», säger Petronius. Äfven de kristna kunde nog ej alltid, isynnerhet de som tillhörde de lägre samhällsklasserna, frigöra sig från denna föreställning. Detta är ett af skälen därtill,att vi äfven i katakomberna finna en så stor mängd af dessa slags föremål. Ett annat skäl är det, att man, när en loculus användes för en död, måste söka att skilja denna från otaliga andra, som fullkomligt liknade den och att man därför i kalkrappningen eller på annat sätt anbragte dylika föremål såsom igenkänningstecken. Så är isynnerhet förhållandet med de ofvan omtalade gnidglasen, mynten och aftrycken af sigillringarna.

En uppräkning och beskrifning af alla dessa föremål skulle blifva en ganska fullständig framställning af bohagets, klädedrägtens, myntens och smyckenas historia under de första sex århundradena efter Kristus. Vi måste därför inskränka oss till att i korthet omnämna de hufvudsakligaste föremålen, endast i förbigående påpekande hvad som utaf ett eller annat skäl eger särskildt intresse.

Bild 41. Glaskärl (*Vasa diatreta*). Det första är från S. Callisto, det andra från Trier.

Vi finna dockor och leksaker af allahanda art, bland hvilka elfenbensbokstäfver, som enligt Qvintilianus användes att lära barnen läsa. Kläder, däribland sådana af guldtyg; toilettföremål, däribland kammar, som förr ansågos för marterverktyg; peruker, örslefvar och tandpetare, örhängen, halskedjor, gemmer, kaméer och ringar, spelmarker,spelbräden och glaskulor. Af husgeråd förekomma skålar af agat och glas (Bild 41), bord af marmor, mosaiktaflor, skriftaflor, silfverkannor, arbeten af elfenben, bernsten, brons (stundom med emalj) och terracotta. Äfven många bland de talrika lampor, som, nedhängande från taket eller fästade på pelare, upplyste grafgångarnas dunkel, hafva blifvit bevarade till Bild 42. Lampa med kristen symbolik. vår tid. Somliga af dem äro af högt konstvärde. Ett vackert exemplar är det som finnes i Uffizi i Firenze och afbildas i ofvanstående träsnitt (Bild 42). På båten sitter som styrman en person med en bokrulle, en annan står i bedjande ställning i förstäfven. Framställningen har gifvit anledning till många skilda förklaringar. Den sannolikaste, som för sig har ett ställe hos Augustinus, är den, att styrmannen är Kristus,som gifver lifvets lag. Därmed stämmer inskriften å taflan öfver masten: DOMINVS. LEGEM. DAT. VALERIO. SEVERO. EUTROPI. VIVAS en inskrift som, äfven den, blifvit olika tolkad, men sannolikt betyder: Herren gifver sin lag åt Valerius Severus Eutropius. Lef Eutropius (i Kristus)! Den person, som står i förstäfven, är »människan som ilar mot evighetens hamn, buren af den räddande kyrkan». Skeppet är nämligen ofta kyrkans symbol.

Bild 43. Blodflaskor.

Särskild märkvärdighet ega de i katakomberna funna *blodflaskorna* eller *blodampullerna* (Bild 43), glas- eller lerkärl, som innehålla en röd bottensats och ofta äro försedda med bilden af ett palmblad. Den katolska kyrkan har förklarat den röda vätskan vara martyrernas blod, hvilket ofta uppsamlades i svampar och linneremsor, och flaskornas förekomst vid en graf som ett säkert tecken, att där hvilar en martyr. Andra hafva i den röda bottensatsen velat se järnoxid och påstått, att kärlens innehåll varit vigvatten, medan åter andra i den trott sig finna lämningar af det röda vin, som begagnats vid nattvarden eller kärleksmåltiderna. Nekas kan icke, att åtminstone ett och annat af dessa kärl innehållit blod, men däraf följer ej, att alla gjortdet, och att deras förekomst kan anses som ett säkert bevis på ett martyrium. Frågan afvaktar fortfarande sin lösning.

*

Hur flyktiga än de drag varit, i hvilka vi ofvan sökt teckna katakombernas ursprung, byggnadssätt och minnesmärken, kan dock den stora betydelsen af de där gjorda upptäkterna ej undgå någon. Vi hafva sett, hur de slutsatser, till hvilka de Rossi kommit, stält den kristna kyrkans älsta historia i en ny och riktigare belysning, hur man i mycket, som förut var dunkelt i fråga om dessa aflägsna tiders tro och trosbruk, vunnit klarhet, och hur man i katakomberna kunnat spåra roten till den konst, som en gång skulle i hela västerlandet slå ut i rikaste blomning. Men dessa upptäkter hafva en ännu större och högre betydelse. De visa oss med en oupphunnen tydlighet och trovärdighet bilden af en från början ringa och föraktad skara, som med glädje går mot döden i kampen för det högsta goda människan eger, tros- och yttrandefriheten. »Du kan sönderslita min bräckliga kropp», säger martyren hos Prudentius, »men hur du än brukar dina pinoredskap, min själ kan du ej nå».

*